

Десислава Давидова

ПРИЧИННОСТ И СЕМАНТИКА

Съпоставително
изследване на причинно-
следствената връзка в
италиански и български
език чрез двупосочен
паралелен корпус

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

Причинност и семантика

Десислава Давидова

ПРИЧИННОСТ И СЕМАНТИКА

Съпоставително изследване на причинно-следствената
връзка в италиански и български език
чрез двупосочен паралелен корпус

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

Причинност и семантика.

Съпоставително изследване на причинно-следствената връзка в италиански и български език чрез двупосочен паралелен корпус

© д-р Десислава Ангелова Давидова – автор

Рецензенти: доц. д-р Светлана Димитрова-Гюзелева,
доц. д-р Свилен Станчев

Научен редактор: проф. Дияна Янкова, д.н.

Редактор и коректор: Виолета Миланова

© Издателство на Нов български университет, 2025

ул. „Монтевидео“ 21, 1618 София

www.nbu.bg

bookshop.nbu.bg

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писменото разрешение на носителя на авторските права.

© Таня Йорданова – корица, дизайн и предпечатна подготовка

Печат: „Симолини-94“ ООД

ISBN 978-619-233-344-7 (печатно издание)

978-619-233-345-4 (електронно издание)

СЪДЪРЖАНИЕ

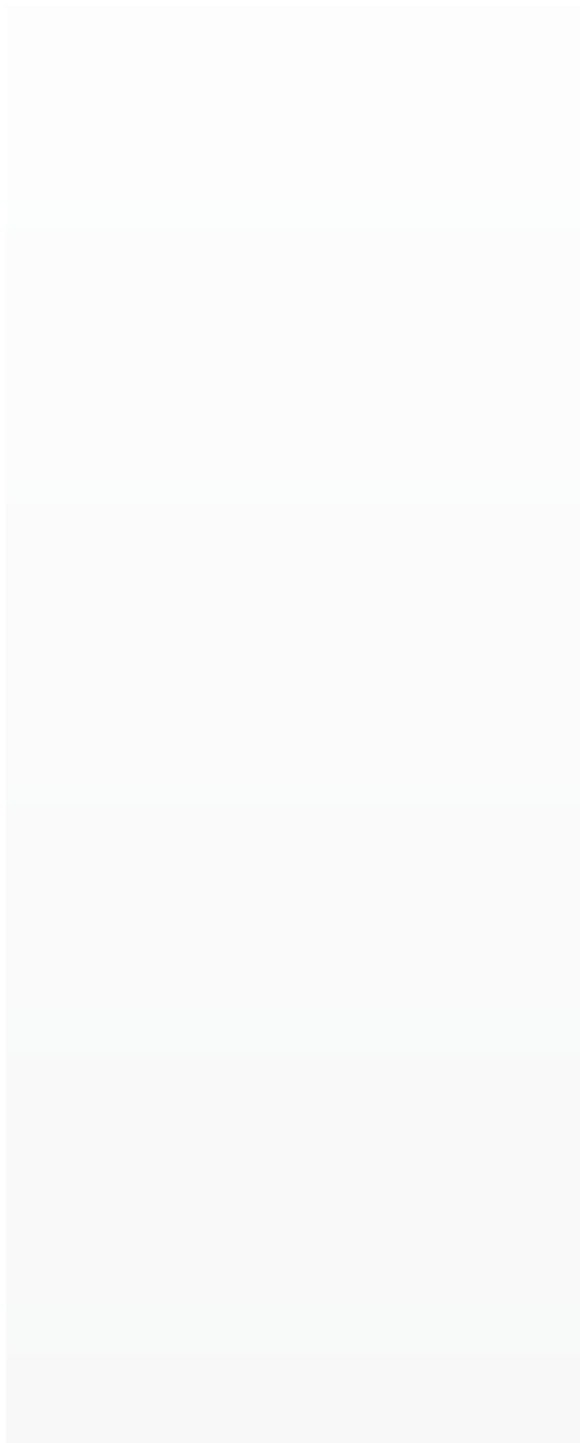
	<i>Увод</i>	11
	Обект на изследването	11
	Цели и метод на изследването	14
	Преводен паралелен корпус. Целите на превода	16
Първа глава	<i>Същност и особености на причинно-следствената връзка от лингвистична гледна точка. Разлики между изреченията за причина и следствие</i>	21
Втора глава	<i>Конструкции за причина и следствие. Кратък обзор на източниците</i>	27
	2.1. Уточняване на терминологията на изреченията за следствие.....	27
	2.2. Класификация на изреченията за причина и следствие. Погледът на В.С. Храковский.	
	Очакване и гледна точка на говорещия.....	27
	2.3. История на проблема. Италиански и български източници	30
	2.4. Деление на изреченията за причина по формални и семантични признаци	34
	2.5. Деление на италианските изречения за следствие в зависимост от въвеждащия елемент.	
	Уточнение на термина <i>antecedente</i>	36
	2.6. Въпросът за словореда в причинните конструкции. Мястото на причинните съюзи в двата езика.....	37

Трета глава	<i>Причинни конструкции</i>	45
	3.1. Функционално-семантичен анализ на причинните конструкции	47
	3.2. Действаща причина	48
	3.3. Формална причина	51
	3.4. Съчетание на действаща и формална причина	52
	3.5. Отречена причина (<i>causa negata</i>)	53
	3.6. Елипса	55
	3.7. Добавяне или замяна на различни причинни съюзи, изразяващи причинно-следствената връзка (двупосочно)	66
	3.8. Смесово преливане на подчинени изречения: сложно-съставно с подчинено определително изречение и сложно-съставно с подчинено сказуемоопределително с потенциален причинен нюанс. Трансформации	71
	3.9. Отрицателно подчинено обстоятелствено изречение за цел с причинно отношение. Спорният характер на <i>да не би да</i>	74
	3.10. Обратна каузация	75
	3.11. За модалността в причинните отношения	77
	3.12. Италиански причинни имплицитни изречения с деепричастие /и в превод от български. Въпросът за причинната функция на българското деепричастие	79
	3.13. Просто деепричастие и елипса/частична елипса на съюз в превода	80
	3.14. Италиански имплицитни изречения със сложен инфинитив. Превод с прибавен причинен съюз	86
	3.15. Минало причастие с причинна функция в италианския превод	89
Четвърта глава	<i>Конструкции за следствие. Класификация</i>	95
	4.1. Функционално-семантичен анализ	97
	4.2. Интензивно-резултативни изречения за следствие. Превод с експлицитни форми	98
	4.3. Констативно-резултативни изречения за следствие	101

	4.4. Двупосочна съюзна замяна. Замяна на съюз за следствие със съединителен съюз в превода	107
	4.5. Изречения за следствие с „хибридна“ семантика	110
	4.6. Превод с и на имплицитни изречения	113
Пета глава	<i>Безсъюзни сложни съставни изречения с причинно-следствена връзка. Класификацията на И. Недев</i>	121
	5.1. Безсъюзни изречения с обединени компоненти	122
	5.2. Безсъюзни изречения със смислова непълнота на първия компонент	126
	5.3. Безсъюзни изречения със същинска смислова непълнота на първия компонент	129
Шеста глава	<i>Прости двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина</i>	135
	6.1. Сложно съчинено съединително изречение с изразени причинно-следствени отношения.....	138
Седма глава	<i>Картина на преводните еквиваленти на съюзите за причина и следствие. Коментари</i>	143
	7.1. Преводни еквиваленти у причинни конструкции с превод на и от експлицитни изречения (с изключение на случаите на отречена причина).....	143
	7.2. Преводни еквиваленти у конструкции за следствие с превод от и на експлицитни изречения ...	145
	7.3. Хибридна семантика между следствие и цел	147
	7.4. „Фалшиви“ изречения за следствие в отрицателна форма с финален характер	147
	7.5. Интензивно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни	148
	7.6. Констативно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни	148
	7.7. Преводни еквиваленти при прости двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина	148

Осма глава	<i>Изводи от анализа</i>	151
	8.1. Причинни експлицитни конструкции в превод	151
	8.2. Причинни имплицитни конструкции в превод	152
	8.3. Изводи от анализа на експлицитните изречения за следствие.....	154
	8.4. Изводи от анализа на имплицитните изречения за следствие.....	156
	8.5. Изводи от анализа на безсъюзните сложни съставни изречения с причинно-следствена връзка ...	156
	8.6. Изводи от анализа на простите двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина	157
	8.7. Общи изводи	157
	8.8. Приложимост на изследването	158
	<i>Библиография</i>	159
	<i>Екскерпирани източници</i>	163

Увод

УВОД

*Е, здравей, несъществуващо царство на залезите!
Изгревите, които не искат да угаснат, те поздравяват!*
Л. Левчев, Убий Българина!

Обект на изследването

Настоящата книга може да се приеме като продължение на темата, обект на мой дисертационен труд от 2021 г. относно отстъпителните изречения, разгледани в съпоставителен план между италиански и български език, а същевременно и на трайния ми интерес към причинно-следствената връзка. Граматичната литература приема, че отстъпителното отношение изразява нарушената причинно-следствена връзка от гледна точка на „общоприетата“ логика на нещата. Тази логика представлява наличието на относително постоянни представи („пресупозиции“¹), които човешкото съзнание емпирично си изгражда за заобикалящата го действителност. На такава логика се построяват и изреченията за причина и следствие, които ще са обект на интереса в тази книга. В универсален аспект причинно-следствените отношения представляват „най-ярък израз на всеобщата връзка и зависимост между предметите и явленията в действителността...“ (Петрова 1995: 20). В лингвистичен аспект българската граматична литература причислява тези изречения към групата на „изреченията за основание“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 382), докато в италиански език те не са класифицирани единодушно. Тук ще бъде възприета принадлежността им към групата изречения, изразяващи различните аспекти на причинно-следствената връзка².

¹ За „пресупозиция“ ще стане въпрос и по-нататък в книгата – вж. 2.4.

² Вж. 2.3, където ще стане въпрос за класификацията на италианските изречения за причина и следствие.

Причинното отношение като езиково явление е ясно разграничено от причината като явление в обективния свят: то е „отражение на причинно-следствените отношения в действителността, но не се покрива с тях“, доколкото е подчинено на правилата на езика или представено като „значение, изразено с определени конструкции.“ (Петрова 1974).

Проучване на семантиката в причинно-следствената връзка в съпоставителен план между италиански и български не е правено досега. Това ме подтикна да се поинтересувам от една особеност в семантиката на причинно-следствените отношения, която има общо с темата за „нормата“ и очакванията на говорещия за определена връзка между събитията (вж. Давидова 2023). Семантичната особеност, която предизвиква моя интерес, се проявява в известна нестабилност, забелязана в двете лица на причинно-следствената връзка – изреченията за причина и следствие. Под „нестабилност“ се разбират всички онези прояви на непълнота в изразяването на причинно-следствените отношения, които изпъкват особено ярко в преводен контекст. Това насочва съпоставителното изследване да се прави на основата на езиков корпус от художествена литература в оригинал и превод. Защо точно художествена литература? Защото художествената литература е безкраен ресурс от вселени, характери, душевни състояния, пейзажи, истории, възпроизвеждащи повече или по-малко заобикалящата ни действителност и пречупени през авторския поглед. Целият този калейдоскоп³ е благодатна почва за изследване на причинно-следствените отношения от различни ъгли и дава възможност за тяхната интерпретация. Защото четенето и възприемането на художествена литература според Умберто Еко (Еко 1991) не просто удължава живота, а дава „обратно безсмъртие“: „Който не чете, на 70 години ще е живял само един живот – собствения си, а който чете, ще е живял 5000 години“⁴. Въпросът за съпоставяне на дадена конструкция между езика на оригинала и езика-цел предполага критичен поглед при четенето. Актът на четене не се явява вече самоцел, въпреки че самото четене носи различни ползи у читателя, в зависимост и от неговите духовни потребности. Сравняването на оригинала с превода при художествени произведения неминуемо поражда въпроси за разлики, които, заедно с невинаги стабилната логическа връзка

³ Под „калейдоскоп“ се има предвид дефиницията в преносното значение на думата – „бързо сменящи се впечатления или представи“: вж. Андрейчин и др. 1955: 273.

⁴ Навсякъде, където не е споменато друго, преводът е мой.

между причина и следствие, оказват известно влияние на цялостното значение на причинната и конструкцията за следствие. Тези разлики могат да доведат до изменения, понякога в ущърб на адекватното звучене и които се отдалечават от оригинала. Нестабилната логика между причина и следствие може да отслаби и дори да заличи смисловото отношение в дадената конструкция. Единствен белег за причинност или за следствие тогава остава синтактичният маркер (подчинителният съюз). Освен това логическата връзка може да присъства в различна степен в оригинала и превода поради различни езикови и субективни (преводачески) фактори, както ще покаже анализът. Предмет на анализа следователно ще бъдат забелязаните езикови промени в причинната и конструкцията за следствие, към които изпъкват и няколко основни случая:

1. **Пропуск (елипса)** на съюз за причина или следствие в превода от и на италиански език;
2. **Добавяне и/или замяна на съюз за причина и следствие** в превода или оригинала с условни, финални, темпорални съюзи или относителни местоимения, както и частици с модално значение;
3. **В по-малък мащаб в причинните конструкции ще се разгледат няколко случая на обратна каузация.**

Въпреки че се смятат като двете лица на един медал или „...тясно свързани помежду си, представляват два начина за изразяване на едно и също отношение-причинно-следствено.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 413), изреченията за причина и следствие имат различна степен на автономност поради различното естество на подчинителните си връзки. Това налага отделния им семантичен анализ и описание. За италиански език, освен конструкции с подчинени експлицитни изречения (със спрегната глаголна форма), ще бъдат разгледани, макар и с по-скромен брой, подчинени имплицитни изречения с нелична глаголна форма – инфинитив, деепричастие, минало причастие. Като разлика между експлицитните и имплицитните подчинени изречения италианският езиковед Лука Сериани (Serianni 1988: 547) изтъква по-широка гама от реализации в речта на експлицитните изречения:

Експлицитните изречения са в състояние да изразят трите темпорални отношения, съществуващи между главно и подчинено изречение. Имплицитните изречения имат по-малка темпорална свобода: инфинитивът като глаголна форма изразява едновременност или предходност, но не и следходност, така, както и деепричастието; миналото причастие изразява само предходност.

Тезата, че причинно-следствените отношения са езикови конструкции, прекрояващи явлението причинно-следственост в действителността, произлиза и е пряко свързана с твърдението на Бенвенист, че в буквален смисъл „езикът въпроизвежда действителността“ (Бенвенист 1993: 31) (въпреки повдигнатия въпрос за адекватността на действителността, оставен на философията). Нестабилната почва, на която понякога стъпва логиката у причинно-следствените отношения, също е въпроизвеждане на действителността: често се случва така, че човекът и неговата воля произвеждат безброй индивидуални ситуации, различаващи се от общоприетата логика, тоест тя може да се окаже динамична и „уязвима“ и да не почива на изградени житейски и поведенчески норми. Пример за такава нестабилна логика впрочем откривам в думите на португалския нобелист Жосе Сарамаго в романа му „Пещерата“ (Сарамаго 2023): „Всеизвестно е обаче, че нито младостта знае на какво е способна, нито старостта е способна на това, което знае.“ По линията на логическата връзка между **възраст-познание** → **способност да изразиш познанието** (според общоприетото очакване на ползвателя на езика) Сарамаго изказва истина, стара като света и различна в резултата си от това очакване: младите не осъзнават способностите си, старите не умеят да изразят познанието си. Тук скритият въпрос е: по каква причина? За младите вероятно един от възможните отговори е: присъщото за възрастта им нетърпение, а и неопитност. За старите един от възможните отговори е: натрупана житейска умора и апатия.

Цели и метод на изследването

Предвид казаното дотук, **целите на изследването** се оформят по следния начин:

1. Чрез кратък обзор да се изтъкнат съществуващите разлики в трактовката на темата за двата вида конструкции от страна на консултираните италиански и български източници;
2. Семантично описание и анализ на причинните конструкции, изразяващи два логично възможни вида причина: **действаща** и **формална**. Двата вида причина са дефинирани от италианската академична граматика *Grande grammatica italiana di consultazione* (Renzi et al. 2001: 738). Анализ на случаите на езикови разлики (елипса, двупосочна съюзна замяна, обратна каузация) между превод и оригинал в причинните конструкции).

3. Семантично описание и анализ на конструкциите за следствие. При тях характерът на причинно-следствената връзка влияе и на разделянето им на два вида – силни и слаби. Това тяхно формално разделяне обаче принадлежи на италианските автори⁵. По отношение на формалното деление и дефиниция на българските изречения за следствие ще внесе яснота, като предложа моя класификация с илюстративен материал (вж. гл. 4). Анализ на случаите на езикови разлики: двупосочна съюзна замяна между превод и оригинал в конструкциите за следствие.

4. Анализ на безсъюзните изречения, в които се забелязват отношения за причина и следствие.

5. Примери с причинно-следствени отношения в просто изречение.

Причинността (и нейното следствие) съвместява логическото отношение *причина-резултат* и *твърдение-основание* и езиковото явление, построено с определени конструкции, защото, както вече се спомена по-горе, езикът наистина възпроизвежда света или действителността, но „като го подчинява на своята собствена организация“. (Бенвенист 1993: 31). Тази двойна природа на причинността я определя като функционално-семантична категория или: „...езикова понятийна категория, която представлява система от разнородни езикови средства, способни да си вазимодестват за изразяването на определени семантични функции“ (термин, предложен от Бондарко 1967 и възприет от Куцаров 1989: 28). Конструкциите за причина и следствие съответно ще бъдат подложени на функционално-семантичен анализ, към който се прибавя и синтактичен в зависимост от цялостната структура на разглежданите примери.

Налага се уточнението, че посоката на анализ ще се „обръща“ от езика-оригинал към езика-цел, следвайки конкретното езиково явление в единия или другия език. Съображението за това е, че в анализа не се наблюдава еднакво количество на проявените езикови явления в езика-оригинал и езика-цел, така че да се оформи стабилна преводна посока. Не бива да се пренебрегва и фактът, че броят на преведени книги от български на италиански все още е по-малък от този на преведените от италиански на български език и това се отразява на използвания в анализа корпус. При случаи на липса на публикуван превод предложени-

⁵ Леката разлика относно терминологията на дефиницията ще бъде обяснена в главата за тези конструкции.

ят вариант е мой. Акцентът следователно е в самите езикови явления, изразени в различна степен от оригинала към превода, както и в начина, по който те отразяват нюансите на причинно-следствената връзка. За удобство синтактичният ансамбъл от главното и подчиненото му причинно изречение ще се нарича съответно **причинна конструкция**, а **конструкция за следствие** ще обозначава сложно съставното с подчинено обстоятелствено за следствие.

Преводен паралелен корпус. Целите на превода

В малкото случаи корпусът бива едностранен, съставен от единични примери на италиански или на български, и е свързан със специфична езикова ситуация или коментар. В голямата си част той е двустранен – в посока италиански-български и български-италиански: съставен от двойки примери от причинни и конструкции за следствие в оригинал и в превод на едно литературно произведение. Корпусът обхваща преводни примери от италианската и българската художествена литература, писана в рамките на XX–XXI в. Времетово ограничение не е критерий за „несъвременност“ на дадена конструкция, доколкото тя е устойчива във времето. По-широкият времеви период спомага за наблюдението на езиковите промени в превода, за които ще стане дума в книгата. Съществени за изследването ще бъдат механизмите на анализа според основното предназначение и основните цели на превода. Изначалната цел на един превод е езиковата комуникация, а целта на превода е „да създаде в съзнанието на читателя онези възприятия, да му предаде онази информация, която той би получил, ако би чел оригинала“ (Людсканов 1973: 160). Според Людсканов двете основни значения на термина *превод* са „творческа езикова дейност и обективиран резултат на тази дейност, на този процес.“ (Людсканов 1973: 161). Тоест езиковите промени, забелязани в превода, които ще станат предмет на анализа, следва да се разбират според предназначението на превода като резултат. Людсканов задава и въпроса: „Дали при обективно съществуващите различия на езиковите системи и влиянието на субективността на преводача е възможно осъществяването на такъв превод?“. Единството на оригинала е противоречиво, казва Людсканов, и това е свършено вярно. Преводът ни среща освен с друга култура, също и с друга епоха, обичаи, нрави, менталитет. Той превежда или пресъздава оригинала, чийто език „принадлежи на една епоха“, а самият език на превода – на друга (Людсканов 1973: 161) А субективността на преводача „...се проявява в

начина, по който даденият преводач пресъздава оригинала. Всеки преводач носи своя специфика – в усещането, в мисленето, в изразяването“ (Лилова 1981: 74).

Въпросът за адекватния превод, съчетаващ единството между форма и съдържание, е от изключително важно значение за темата на тази книга, тъй като, както ще стане ясно, корпусът изобилства със случаи на преводачески решения, понякога различни от езика на оригинала и в които на места, макар и не често, се усеща „скритото синтактично влияние на оригинала“ (Данчев 2001: 103). Именно тези разлики ще ме подтикнат да предложа мои варианти, не защото не се съгласявам с публикувания вариант, а в името на стремежа за обективен поглед към разглеждания пример, целящ друг възможен или възможно най-адекватен вариант с оригинала. Понякога според конкретния случай ще предлагам буквален превод на оригиналния текст, умишлено различен от публикувания превод. Целта на този преводен „разрез“ е да се анализират двата възможни варианта и да се избере най-адекватния в името на единството между форма и съдържание. Преводният контекст в изследването ще покаже и стилистичното функциониране на разглежданите конструкции. Това функциониране тръгва от употребата на съответното глаголно време в сложно съставното изречение и именно преводът ще покаже доколко то е запазено. Под стилистично функциониране на глаголните категории имам предвид дефиницията на Валентин Станков „...да се разкрие по възможност по-пълно системата от експресивни значения на тези категории, включително и експресивно-модалните отсенки, които са свързани с изразяване на особено отношение на говорещия към изказваните действия“ (Станков 1981: 3). Станков разбира термина „експресивен“ като назоваващ „емоционалната, образната или оценъчната оцветеност на изразните средства“ (Станков 1981: 3–4). В хода на изследването е възможно да се появят и единични примери с условни или отстъпителни конструкции, целящи да послужат за „опора“ и сравнение с техните сродни гореспоменати конструкции. Казвам „сродни“, защото общият родител на всички тези конструкции е причинно-следствената връзка.

1.

**Същност и особености на причинно-
следствената връзка от лингвистична гледна
точка. Разлики между изреченията за причина
и следствие**

ПЪРВА ГЛАВА

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА ПРИЧИННО- СЛЕДСТВЕНАТА ВРЪЗКА ОТ ЛИНГВИСТИЧНА ГЛЕДНА ТОЧКА. РАЗЛИКИ МЕЖДУ ИЗРЕЧЕНИЯТА ЗА ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ

Книгата не поставя акцент върху философските размишления за причината като понятие и категория. Тук ще се ограничим само с някои основни щрихи: дебатът за природата на причинността (causation) е „стар колкото и самата философия“. В парадигмата на Аристотел „да дадеш научно обяснение за дадено природно явление е същото като да намериш неговата причина.“⁶ (Kistler 2014: 77). Причината не е понятие само по себе си, защото съдържа и своето следствие, доколкото всяко действие има в по-близък или по-далечен смисъл някакъв резултат, последица. И в действителност философията гледа на причината като „...отношението между причина и следствие, или актът на появата на следствие, който би могъл да бъде състояние или обект...“ (Стойчев 2009: 575).

Логическата природа на причината и следствието определя тяхната взаимозависимост или „неразривната, по начално екстралингвистична връзка между двете категории – причина и следствие“ (Радева 2002: 175). В същото време езикът различава конструкциите за причина от тези за последица, между които би могло да се получи объркване, тъй като и двете изречения имат „пряка логическа връзка, но в структурно-граматическо отношение съществено се различават.“ (Радева 2002: 147). Радева посочва начин да избегнем колебанията с мястото на посочване на причината – ако причината е в подчиненото изречение, говорим за подчинено изречение за причина. Ако причината е в главното изречение, подчиненото изречение естествено се явява нейно следствие.

⁶ Подобна връзка между обяснение и причина дава и Стойчев (2009: 575): „Причинността е близко свързана и с *обяснението*. Да дадеш обяснение за дадено събитие, често означава да питаш за неговата причина.“

Срв.:

Не излизам, **защото е студено**. Обстоятелствено изречение за причина.

Студено е, **затова не излизам**. Обстоятелствено изречение за следствие.

Изтъкване на разликата между сложното съставно с подчинено обстоятелствено за причина и това за следствие прави и ГСБКЕ: при сложното съставно за следствие главното изречение не изразява маркирана причина чрез формални езикови средства (подчинителни съюзи). Подчинените изречения за следствие със своето съдържание представляват следствие, резултат или заключение от главното и съдържат „белег за несамостоятелност“. Сложното съставно с подчинено обстоятелствено за причина има своя синтактична физиономия, със съответните подчинителни връзки, докато в сложното съставно за следствие съюзите имат „по-голяма лексикална самостоятелност“, тъй като и самото подчинено изречение показва по-голяма независимост. Граматиката продължава в защита на това твърдение с липсата на определен въпрос, който да се зададе при този вид подчинено изречение. Въпросите обикновено са: „И какво станало (в резултат на това?). Какъв е резултатът (следствието) от това? Какво следва от това?“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 414). Независимостта на изречението за следствие е свързана и с неговата позиция спрямо главното: то стои винаги на второ място, след главното изречение, като по този начин то се „откъсва“ от него и функционира като самостоятелно просто изречение (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 418). Застъпник на схващането за независимост на изреченията за следствие е и Иван Недев (1992), който подобно на ГСБКЕ посочва „относително смисловата автономност“ на тези изречения, „която ги доближава до простите изречения в рамките на сложните съчинени изречения“ (Недев 1992: 292). Според него това са „преходен тип сложни изречения, които стоят на границата между сложните съчинени изречения и сложните съставни изречения.“ (Недев 1992: 293).

В допълнение, двойният характер на съюза **поради това** с принадлежността си както към причинното, така към изречението за следствие, може да доведе до объркване. При подчиненото причинно изречение Недев различава два вида свързване на подчиненото с главното: „направо“: „Понеже не беше излизал...“, тоест чрез „чист“ подчинителен съюз, или чрез съотносителна дума „това“ – от предложното съ-

четание „поради това“. (Недев 1992: 283). Тук изречението с „поради това“, като синоним на „защото“, е причинно:

Срв.:

„Путин ще загуби тази война **поради това**, че е базирана на лоши преценки“⁷.

докато изречението:

„Студено е, **поради това няма да излизам**.“ е изречение за следствие.

Подобно на твърдението на академичната българска граматика, и Сериани (Serianni 1988: 584) твърди, че италианските изречения за следствие имат сходство с изреченията за причина, но за разлика от тях, изреченията за следствие наблягат на заключението:

(*è tanto vecchio che non esce più di casa: толкова е стар, че вече не излиза от къщи* – изречение за следствие, vs: *poiché è molto vecchio, non esce più di casa: понеже е много стар, вече не излиза от къщи* – изречение за причина, в което се набляга на причината). Семантиката на изреченията за следствие според Сериани показва, че те „не изразяват елемент на осъзнатост и намерение, типични за финалните изречения, а по-скоро представят дадено събитие по обективен и неутрален начин.“ (Serianni 1988: 584). Тезата на Сериани обаче ангажира единствено италианските конструкции, тъй като в български език изреченията за следствие с **така че** да съдържат финален елемент, както ще покаже и анализът впо-следствие.

Допълнителна разлика между италианските изречения за причина и следствие засяга техния синтаксис. Индикативът доминира в причинните конструкции и тези за следствие заради реалното отношение между причина и следствие. Случаите с употреба на конюнктив в причинните конструкции и които ще намерят място в анализа са ограничени и касаят:

– т. нар. „фиктивна причина“, употребена в отрицателно изречение, след която следва реалната причина, вече с употребен индикатив в нея;

⁷ <https://bnt.bg/news/nadezhda-neinski-putin-shte-zagubi-tazi-voina-poradi-tova-che-e-bazirana-na-loshi-precenki-v314733-303605news.html?page=11>

– по-редкия случай на съотношение, в което „от две причини всяка има еднаквата възможност да бъде действителната“⁸. В корпуса подобен пример липсва. Малкото случаи с конюнктив при италианските изречения за следствие показват хипотетично или възможно следствие.

⁸ Serianni 1988: 575. Тук Сериани дава неясния, според мен лишен от контекст пример на Морети:

“chiamano ‘sor maé’ chiunque stia loro sul naso, o perché sospettino che vada per stuzzicarli, o perché riconoscano in lui un ceto diverso e distinto” (Bartolini).

2.

Конструкции за причина и следствие. Кратък обзор на източниците

2.1. Уточняване на терминологията на изреченията за следствие

2.2. Класификация на изреченията за причина и следствие. Погледът на В.С. Храковский. Очакване и гледна точка на говорещия

2.3. История на проблема. Италиански и български източници

2.4. Деление на изреченията за причина по формални и семантични признаци

2.5. Деление на италианските изречения за следствие в зависимост от въвеждащия елемент. Уточнение на термина *antecedente*

2.6. Въпросът за словореда в причинните конструкции. Мястото на причинните съюзи в двата езика

ВТОРА ГЛАВА

КОНСТРУКЦИИ ЗА ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ. КРАТЪК ОБЗОР НА ИЗТОЧНИЦИТЕ

2.1. Уточняване на терминологията на изреченията за следствие

В българските граматики съществува видима разлика в дефиницията на този вид подчинени изречения. Някои български граматики (Андрейчин, Попов, Стоянов (1977), ГСБКЕ (1983), К. Попов, (1998), Пашов (1989) ги наричат „за последица и заключение“, Недев (1992), Брезински (2000) използват „за следствие“, а Бояджиев, Куцаров и Пенчев (1999), П. Радева (2002), П. Бъркалова (2019) им дават името само „за последица“. Лекият смислов нюанс⁹ между „следствие“ (това, което е в зависимост от определена причина) и „последица“ (нещо, което следва, произтича от някакво действие или състояние) прави труден избора за наименование на този вид изречения. По съображения за унифицираност между понятието във философски и синтактичен аспект в изследването ще бъде възприет терминът „следствие“.

2.2. Класификация на изреченията за причина и следствие. Погледът на В.С. Храковский. Очакване и гледна точка на говорещия

Потвърждение за относителността на логичната връзка между причина и следствие се открива в монографията на Храковский (2004). Авторът причислява конструкциите за причина и следствие, (както и условните, финалните, сравнителните) към широкия клас на бипредикативните конструкции. Общото формално свойство на всяка една от тези конструкции е, че тя съдържа синтактически независима главна част и зависима част. Общото съдържателно свойство на тези кон-

⁹ Буров и др. 1994.

струкции е, че и в главната, и в зависимата част бива изразена някаква самостоятелна ситуация. От този широк клас конструкции се отделя блокът на конструкциите на обусловеността, където са включени семантично свързаните отстъпителна, причинна, условна, финална, следствена конструкции. Тези конструкции могат да се нарекат „**имплицативни**“ (имплицативните конструкции въвеждат две състояния на нещата, като едното състояние съпровожда другото или води до него) (Храковский 2004: 10). В работата си Храковский разглежда отстъпителните конструкции, но изведеният принцип за изясняване на спецификата на понятието им е валиден и за останалите имплицативни конструкции. Става дума за „съществуващи общи принципи за устройството на света, които отразяват възприемането на човека за света.“ (Храковский 2004: 10). Факторът „очакване на говорещия или слушащия“ е определящ при имплицативните конструкции, които могат да бъдат оценени от него като „закономерни, отразяващи нормалния ход на събитията или като незакономерни, отразяващи ненормалния ход на събитията.“ Понятието „естествен ход на събитията“ фактически е огледало на логиката между причина и следствие¹⁰. Понятието „неестествен ход на събитията“ пък показва, че в тази логика често има „пукнатини“ и че, както вече стана дума, тя може да бъде уязвима. Така според фактора „закономерност на събитие“ причинните (следователно и тези за следствие) конструкции показват естественото (нормалното) съществуване или следване на ситуацияите. Храковский уточнява, че това разделение обаче не важи при конкретна ситуация, където параметрите са други и зависят от гледната точка на говорещия. Според говорещия при едни обстоятелства дадена ситуация може да отразява естественото развитие на събитията, а при други – неестественото развитие. Още повече че едно и също обстоятелство се приема по различен начин в различните култури, в зависимост от общоприетите норми и закони на конкретното общество. Храковский илюстрира как едно и също събитие би се оценило от гледна точка на две различни религии: християнската и мюсюлманската с интересния пример:

* Если этот человек накопит достаточно денег, он возьмёт вторую жену.

* Ако този човек натрупа достатъчно пари, ще си вземе втора жена.

¹⁰ И Renzi et al. (2001: т. 1, 163) посочва, че причинно-следственото отношение „възпроизвежда естествения ред на събитията“.

Изречението може да се сметне за граматически правилно, но семантично неправилно от гледна точка на християнските канони, които забраняват многоженството и обратно – от гледна точка на мюсюлманските, където полигамията е разрешена, изречението да звучи напълно правилно от семантична гледна точка. И така, Храковский стига до извода, че оценката за едно и също съществуване на дадена ситуация представлява **променлива величина**, но същевременно постоянна и универсална е самата класификация, според която едни конструкции изразяват нормалното съществуване на събитията, а други изразяват ненормалното съществуване на събитията. (Храковский 2004: 12).

За допълнителна илюстрация на относителността на логичната причинно-следствена връзка показвам един пример с отстъпителна конструкция. Както е известно, в тях логичната причинно-следствена връзка е нарушена и в главното изречение се случва обратно на очакваното (пак според „общоприетата“ логика):

(1) *Tua cognata è sempre bella, **anche se di** certo la chirurgia estetica non è estranea a questo viso senza rughe, a questi seni tonici, a questi zigomi alti e scolpiti.* Gianrico Carofiglio

Твоята зълва е все така красива, **макар със сигурност естетичната хирургия да не е чужда** на това лице без бръчки, на този стегнат бюст, на тези високи и изваяни скули. Дж. Карофилио

Четейки това нелишено от хумор (може би ирония?) изречение, бихме се запитали: коя е правилната посока на разсъждение в логичната връзка, кое се смята за „закономерно“? Да си красива без услугите на хирургията (естествено красива) или да си красива с помощта на естетичната хирургия? Но тогава вече рискуваме да създадем нови канони на красотата в и без това преливащото от технологии и изкуствен интелект време. Примерът на Карофилио показва, че т. нар. *verità generali* (общоприети истини) са нещо изключително крехко и нестабилно, че едно твърдение може да бъде относително, в зависимост от гледната точка на говорещия, но също и от външни фактори като развитието на технологиите, пряко свързани с човешкото ежедневие и влияещи в различна степен на човешкото поведение. Като критерий за нормално съществуваща ситуация в причинно-следствената връзка добър пример биха били и въпросителните изречения за причина, които започват с въпроса „защо?“. Неслучайно те имат предвидим, макар и неопределен брой от отговори в рамките на контекста на ситуацията въпрос-от-

говор. С други думи, отговорите следват логиката на **очакванията** на запитващия.

Срв.:

1. А: Защо не дойде вчера?

1. Б: Защото бях уморен/имах работа/забравих/ и т.н.

2. А: Защо не дойде вчера?

2. *Б: Защото обичам шоколад /тази риза не ми стои добре/ в Рим е много горещо и т.н.,

където отговорът на 2.Б е семантично неприемлив, тъй като не отговаря на логиката и очакванията на запитващия А.

Ковид-пандемията отпреди няколко години „роди“ още един пример за семантично неправилно изречение, обусловено от конкретната ситуация. Един и същи пример в два различни времеви периода носят различно послание:

2017 г: Въпреки че Иван беше без маска в самолета, стюардесата не му направи забележка.

– семантично правилно изречение според логиката на ситуацията. „Нормалността“ в тази година не изисква носенето на маски на закрито.

2020 г: Въпреки че Иван беше без маска в самолета, стюардесата не му направи забележка.

– семантично неправилно изречение според логиката на ситуацията: през 2020 г. носенето на маски в превозни средства беше задължително. Тук логиката на причина и следствие (ако в самолета не нося маска→няма да ми направят забележка) претърпява пропукване и е напълно уязвима.

2.3. История на проблема. Италиански и български източници

Италианските граматики не са особено единодушни по отношение на класификацията на подчинените изречения за причина и следствие. Заслуга за класифицирането на конструкциите за причина и следствие безспорно има хърватският италианист П. Текавич (1972). Прилагайки семантичен критерий, той им отрежда място в групата на изреченията-допълнения, изразяващи различните аспекти на отноше-

нието причина-следствие. Няколко години по-късно, през 1980 г., дефиницията на Текавич за този вид изречения претърпява на пръв поглед лека модификация и от *vari aspetti* (различните аспекти, страни) се променя на *diverse modalità del rapporto logico causa-conseguenza* (различни свойства на логическото отношение причина-следствие). (Цитат на Serianni 1988: 573). Терминът „свойства“ в действителност изтъква функционалната страна на тези подчинени изречения, разпределена между логика и синтаксис и по-точно отговаря на тяхната двойна природа.

Италианската академична граматика също прилага семантични критерии, причислявайки тези конструкции към адвербиалните изречения, доколкото те се „прибавят към главното изречение въз основата на семантични критерии.“ (Renzi et al. 2001: 633). Терминът **адвербиални** обаче бива избегнат от Текавич, тъй като „не всички изречения от този тип съответстват на наречия“. (Текавич 1978: 615). В същото време някои автори като унгарския италианист Фогараш не поставят изреченията за причина и следствие в рамки и класификации. Той твърди, че е трудно да се определи едно подчинено изречение и препоръчва като най-сигурен критерий „действителната функция на подчиненото изречение, която се разпознава от лексикалното значение на същата.“ (Fogarasi 1983: 399). Така например подчинените изречения за следствие според Фогараш (Fogarasi 1983: 410) представляват „двуполюсен период за следствие, в който действието от подчиненото изречение е и последицата от действието в главното изречение.“

Подобно на Фогараш, Сериани (1988) също не причислява „насила“ подчинените изречения в общи категории, а ги разглежда по-скоро по независим начин. И все пак, авторът приема като по-сполучлив похватът на някои граматичи „да свързват структурата на сложно-съставното изречение с тази на простото изречение“. (Serianni 1988: 548).

Прилагайки критерия ‘разграничаване между ядро и разширения’, граматиката на Трифоне и Палермо (2005) „приема“ изреченията за причина и следствие в групата на неаргументните изречения: прибавени към главното, те имат за цел „да определят, уточнят, да свържат с други изказвания изразеното в главното изречение.“ (Трифоне, Палермо 2005: 297). Под ‘неаргументни’ трябва да се разбират изречения, които не са свързани с ‘аргументите’ на простото изречение или главните участници в действието: подлог, пряко и непряко допълнение. Така Трифоне и Палермо определят подчинените изречения за причина и следствие като изпълняващи съответно службата на обстоятелствено пояснение за причина и следствие. Обстоятелствените пояснения

представляват споменатите „разширения“ – „факултативни добавки“, които се прибавят към ядрото на изречението (глаголят и неговите аргументи).

По отношение на класификацията¹¹ на **българските подчинени изречения** граматиката на БАН казва: „Според традиционната класификация подчинените изречения биват: определителни, подложни, сказуменоопределителни, допълнителни и обстоятелствени. Тази класификация се прави въз основа на сходството, което се открива между функциите на отделните подчинени изречения и частите на простото изречение.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 303). В българската граматична литература изреченията за причина и следствие подлежат на описателен подход при автори като Андрейчин, Попов, Стоянов (1977), (Андрейчин (1978) ги поставя заедно с тези за цел), Пашов (1989), Недев (1992). В. Въртов (1994) чрез дефиницията „подчинена обстоятелствена предикативна част за причина“ пропуска да спомене обаче изреченията за следствие. Този подход следват и Попов (1998), и Брезински (2000). Радева (2002) посредством богат набор от примери достъпно описва причинната конструкция, като визуализира цифрово и с букви мястото на главното и на подчиненото изречение в цялата конструкция. Бъркалова (2019) дели подчинените обстоятелствени изречения на зависими от пълнозначни преходни и непреходни глаголи, построени със съюз или с наречие. Всички тези автори, включително и *Грамматиката* на БАН, причисляват подчинените изречения за причина и следствие към обстоятелствените. Бояджиев, Куцаров и Пенчев (1999) също посочват принадлежността на изреченията за причина и следствие към обстоятелствените изречения (съюзни обстоятелствени), но от друг ъгъл: тези изречения не изискват информация от главния предикат, съответно не са негови **аргументи** (предметите, към които се отнасят признаците им или свойствата и отношенията), а **адюнкти** (обстоятелствени пояснения и изречения), които, с някои изключения, могат да се явят почти при всеки глагол. Глаголят не им налага никакви ограничения и в този именно смисъл те не са аргументи. (Бояджиев, Куцаров, Пенчев, „Съвременен български език“ 1999: 588)¹².

¹¹ Подробен поглед към класификацията на сложното изречение предлага Стефка Петрова (2008).

¹² Петрова (2008) изтъква генеративния подход в описанието на синтаксиса от страна на Пенчев, доразработен и допълнен в колективния труд на Бояджиев, Куцаров и Пенчев.

Срв.:

Мисля, че тя е нещастна. Мисля какво? Че тя е нещастна – подчинено допълнително изречение, синтактично обектно отношение.

Тя е нещастна, защото мъжът ѝ я напусна. Защо е нещастна? Защото... – обстоятелствено пояснение за причина. (напускането на мъжа)

Тримата автори надграждат и темата за подчинените изречения за следствие с един допълнителен нюанс, който е бегло споменат в *Граматиката* на БАН¹³, но липсва при останалите гореспоменати източници. Става въпрос за съюза **така че да**, за който авторите допускат възможността съюзът **че**, въвеждащ подчиненото изречение за следствие, да се съчетае с **да**, като в главното „задължително има съотносително показателно наречие“ с примера:

Тя говори толкова (така), че всички се възмутиха.
(Бояджиев и др. 1999: 590)

Ще говориш толкова (така), че всички да се възмутят.

Във втория вариант с „**така че да**“ авторите обаче не споменават за различния елемент на финалност/цел, като подходящ въпрос тук би бил: „с каква цел ще говориш?“ Считам, че във вида си **така че да** е носител на хибридна функция между следствие и цел. Авторите обръщат внимание и на факта, че изреченията от типа **толкова + че** (*Тя е толкова хубава, че кара всички да се влюбят в нея; Толкова ми се спи, че едва гледам и пр.*) потенциално могат да разширят адвербиалната група в главното изречение, например: *толкова отдавна, толкова късно, толкова бързо* и т. н. Важна е и комбинацията на **така с че** като сложен подчинителен съюз в случаите, когато в главното изречение не може да се въведе показателно наречие:

¹³ Макар и рядко, следствено значение може да бъде изразено и чрез подчинителния съюз *да*. Такива изречения се срещат предимно в народните говори и в говоримата реч. Действието, изразено чрез да-изречението, е желано или възможно изобщо. Обикновено се наслагват и допълнителни значения – за цел, обект, определение. (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 418).

Срв.:

Уморена съм, така че си лягам.

* Толкова съм уморена, така че си лягам.

Вижда се очевидната невъзможност да се съчетаят съотносителното показателно наречие **толкова** в главното изречение с **така че** в подчиненото.

По въпроса за изречения от типа *толкова+че* и *така+че*, вж. гл. 5 (класификация на българските изречения за следствие).

2.4. Деление на изреченията за причина по формални и семантични признаци

За разлика от описателния подход при другите консултирани български източници, *Граматиката* на БАН задълбочава в описанието на семантиката на причинните конструкции, като посочва, че подчиненото изречение за причина може да бъде носител както на „...явление, което поражда явлението, отразено в главното изречение“, така и на обосноваване на „изказаната в главното изречение мисъл/твърдение.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 373). При все това, граматиката признава, че „в съвременния български език не съществуват формални критерии за двудялба на причинните изречения на ‘изречения за причина’ и ‘изречения за основание’... в „обобщен синтактичен вид подчиненото изречение е носител на причина в неразчленен вид – като причина и основание (мотивировка).“ (Генадиева-Мутафчиева и др., пак там). Все пак темата за семантичния критерий на деление на причинните конструкции е застъпена чрез предложените семантични модели от Стефка Петрова в дисертационния ѝ труд „Структурно-семантична характеристика на сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени за причина“ (1974). Петрова определя като **пълна каузация** конструкцията, в която подчиненото изречение се отнася към сказуемото на главното, и **частична каузация**, в която подчиненото изречение се отнася към друга негова част. (Петрова 1974: 4–5). Същевременно прави впечатление фактът, че в граматиката на БАН главата за причинните конструкции е списвана именно от Стефка Петрова, но в нея не се споменава ясно за предложените семантични модели. Явно описвайки семантичния модел **пълна каузация**, Петрова казва: „Семантичното значение ‘причиняване, пораждање на действието в главното изречение ‘изпълва най-силно при глаголни сказуеми в

двете изречения. “Примерът, който тя дава, е същият от дисертацията ѝ: *Мъжете останаха в църквата, защото бяха погинали до един*. (Г. Стоев). (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 373). Относно модела **частична каузация** в граматиката Петрова посочва, че „подчиненото изречение за причина може да се отнася не само към цялостното съдържание на главното..., а и към определена част от него и да пояснява конкретно нея. Така причинното отношение придобива местен, частичен характер, а поясняваната част се превръща в синтактико-семантичен център.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 374) Даденият пример на причинно изречение, което се свързва по-тясно с определена дума от главното, отново е същият, както в дисертацията на Петрова „... *Заговори бързо, защото младите приближаваха*.“ (А. Дончев). И в двата вида каузация, описани от Петрова, съюзът **защото** е най-често срещан, „неограничен в своята употреба от структурни, смислови, стилистични и други фактори.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 374).

Още един ценен източник по отношение на семантиката на причинните изречения представлява трудът на Аксела Лазарова (1977). Авторката представя семантичния нюанс на причинно-следствената връзка, изразен от логическата връзка „основание-заключение“. В него авторката определя три вида подчинени изречения, въведени от **щом**, **след като**, **защото**, **когато** и изразяващи „основание-заключение“. Тук ще посоча семантичния профил, на който отговарят примерите от корпуса със **след като** и **щом** и който Лазарова дефинира така: „Чрез подчиненото изречение се съобщава констатацията, която служи за мотивиране на заключението, дадено от главното изречение.“ (Лазарова 1977: 72) При връзката между съобщаване на даден факт и умозаключение Лазарова изхожда от вече споменатата „пресупозиция“ или наличието в човешкото съзнание на „установена от опит някаква постоянна връзка между явленията, за които се съобщава.“ (Пак там).

Въпросът за делението на причинните конструкции в съпоставка между двата езика води до другата разлика в полза на италианските източници: при италианските автори се наблюдава деление по формални и семантични причини: Фогараши (1983) разделя изреченията за причина на три групи според вида на подчинителните връзки: съюзи, съюзни изрази и конструкцията **non perché...ma...** при въображаема, фиктивна причина. Херцег (1959) дели изреченията за причина на два вида, ползвайки отново семантичен признак: тези с **perché** съдържат реален факт, като причина от съдържанието на главното изречение и има **констатиращ характер**. Изреченията с **poiché** и **siccome** не съобщават за причината на действието от главното изречение, а за „интелектуалното

основание на това, което се разбира от съдържанието в главното изречение“ (Herczeg 1959: 302). Характерът на този вид изречения Херцег нарича „ragionativo“ или **изречения за „разсъждение“**. Те съдържат вече известни факти както на събеседника, така и на читателя, говорят за общопризнати истини. Италианската Grande grammatica предлага деление **не с оглед на определения съюз**, както правят Херцег и Фогараши, а според вида на причината, като различава два логично възможни вида причина: **действаща (efficiente)** и **формална (formale)**. Действащата причина показва специфично събитие, отнасящо се до конкретния случай. Формалната причина е общо твърдение, имащо характер на универсален закон (Renzi et al. 2001: 738). Единият вид причина (causa efficiente) показва терминологична еднаквост с втория елемент от италианското обстоятелствено пояснение за източник на действието (complemento d'agente e di **causa efficiente**), посочващо съответно лицето или явлението, породили действието. Етимологията на **causa efficiente** „прозира“ от латински език: efficiens-entis-произвеждащ, причиняващ; causa efficiens-подбудителна причина. (Войнов, Милев 1990: 16) В анализа ще използвам предложените от Grande grammatica термини за двата вида причина с български превод „**действаща**“ (тъй като „извлича“ смислово значението на „произвеждащ“ и „причиняващ“) и „**формална**“ (в значението му на „недействителен“, предвид характера на този вид причина).

2.5. Деление на италианските изречения за следствие в зависимост от въвеждащия елемент. Уточнение на термина *antecedente*

Освен Херцег, който въвежда термина, за *antecedente* говорят и Сериани в Grammatica italiana (1988). Фогараши (1983) не използва този термин, а корелация/съотношение със съответните елементи от главното изречение и **che** от подчиненото. Дардано и Трифоне (1990) също не споменават този термин, но самият Трифоне в съавторство с Палермо през 2000 публикуват „Grammatica italiana di base“, впоследствие преведена на български (2005), в която срещаме термина *въвеждащ елемент*, който е българският буквален превод на *antecedente*. Италианската граматика (Renzi et al. 2001: 825) както и всички консултирани граматички (Херцег (1959), Фогараши (1983), Дардано&Трифоне (1990), Сериани (1988), Трифоне&Палермо (2005)) правят формално деление на изреченията за следствие в зависимост от присъствието или не на елемента *antecedente*, който на български в случая означава първия елемент

от една серия или вече споменатия *въвеждащ елемент*. Италианското изречение за следствие с *антецедент* изразява последицата от променения елемент от антецедента, докато свободното изречение за следствие (без антецедент) изразява последицата на изразеното събитие в главното изречение. Първият тип изречение обикновено е въведено от наречие (**così, tanto, talmente**) или **прилагателно+che** и граматиките го наричат **силно изречение за следствие (consecutiva forte)**, докато вторият тип може да се разглежда като адвербиално изречение, в което гореспоменатите въвеждащи елементи се вграждат в съюза **che** и тогава налице е **слабо изречение за следствие (consecutiva debole)**, което академичната граматика нарича още „свободно“ или **consecutiva libera**. Сериани (Serianni 1988: 585) ги нарича „слаби“ или „**deboli**“, тъй като в тази конструкция главното изречение има семантична автономия и изразява пълно съдържание. Свързани са с подчиненото изречение чрез сложни съюзи като **sicchè, cosicchè, tanto che**.

Срв.:

Изречение за следствие с антецедент:

Laura è **così bella che** fa girare la testa agli uomini: Лаура е толкова красива, че мъжете изгубват ума си по нея.

Свободно изречение за следствие без антецедент:

Laura è bella **cosicchè (tanto che; a tal punto che)** fa girare la testa agli uomini: Лаура е красива, дотолкова че (до такава степен че) мъжете изгубват ума си по нея.

Към т. нар. *силни* изречения за следствие спадат и имплицитните изречения, тоест с нелична глаголна форма при еднакъв подлог от главното и подчиненото изречение. Те са въведени от **da** или **per+инфинитив** със задължително присъствие на антецедента в главното изречение. В корпуса броят им е значително по-малък от този на експлицитните изречения, но това не означава, че имат по-слаба семантична тежест.

2.6. Въпросът за словореда в причинните конструкции. Мястото на причинните съюзи в двата езика

Осезаема разлика се забелязва и по отношение на словореда в причинните конструкции между двата езика: **в италиански език** семантичният показател „известност на причината“ е определящ критерий за

позицията на определен причинен съюз и на подчиненото изречение в цялата конструкция: причинните съюзи тоест се намират в тясна връзка с елементите „известно“ и „ново“ или с темата и ремата. При немаркиран словоред (с последователност на елементите подлог-сказуемо-допълнение) италианското подчинено изречение със **siccome** е носител на темата и изразява вече известен факт от речта, като заема определена синтактична позиция – преди главното изречение. Подчиненото изречение с **perché**, носител на ремата (очакваната и нова информация), стои след главното изречение. Така при **perché** (**защото**) новото може да се намира или в цялото изречение, или само в подчиненото изречение:

(2) Ieri sera non avevo voglia di leggere, così ho guardato la televisione. Più che guardarla, a dire il vero, l'ho ascoltata **perché dopo neanche mezz'ora di programma mi sono assopita**. S. Tamaro.

Снощи не ми се четеше и седнах пред телевизора. Всъщност не толкова съм гледала екрана, колкото съм слушала, **защото след по-малко от час съм задрямала**. С. Тамаро.

Освен **siccome**, и **poiché**, **giacché**, **dal momento che**, **visto che**, **dato che** въвеждат т. нар. позната причина или, както я определя Сериани – **causa cognita** в подчиненото изречение (Serianni 1988: 576). Херцег отбелязва, че тези три съюза (**poiché**, **giacché** и **ché**) изразяват „известни факти и истини, признати от всички като такива.“ (Herczeg 1959: 303). Показвайки тънки смислови нюанси между **siccome** и **poiché**, при **siccome** Херцег изтъква съответствието на причината със следствието или тясната връзка между фактите от подчиненото и главното изречение, доколкото едните произлизат от другите. За разлика от **siccome**, **poiché** и **giacché** нямат ограничение в разположението, но затова пък не се радват на висока честота на употреба: в настоящия корпус тези два съюза са слабо застъпени, а и не бяха открити в романите „**Va' dove ti porta il cuore**“ и „**Mal di pietre**“. Сериани определя **poiché** и **giacché** (със значение и на **така и така**) като не много употребявани във всекидневния език и „може би“ (за **giacché**) характерни за писмения (Serianni 1988: 576–7).

В български език „съобщителното, стилистично неутрално изречение“, изразяващо обективна информация, има актуален или обективен словоред, според който на първо място стои темата, след нея е разполо-

жена ремата. (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 280). Причинните конструкции предвиждат главното изречение да е в началото, а след него да е подчиненото, или при обективно-неутрално съдържание те следват схемата тема-рема. В същото време обаче границата между темата и ремата може да бъде подвижна. Тема и рема сменят мястото си в зависимост от това кое се представя като позната и нова информация (Вътов 1994: 422) или при емоционално отношение на говорещия към изразената информация, където емоционалният или субективен, емоционален словоред подрежда ремата преди темата:

(3) **Понеже нищо не се случва с живота ми тази година**, преписвам ден по ден дневника си от миналата, беше ми казала една приятелка. Г. Господинов.

Siccome quest'anno non succede niente nella mia vita, trascrivo giorno per giorno il diario dell'anno passato, mi aveva detto un'amica. G. Gospodinov.

Докато изречението със **siccome** въвежда отношение на причина-следствие, в което причината е известна, а следствието е ново, неочаквано, то българският му еквивалент **понеже** (и **тъй като**) съдържа причина за дадено действие, но и основание за някакво твърдение и не е ограничен в позицията си, доколкото не зависи от фактора тема-рема:

(4) **Siccome entrambi amavamo camminare**, decidemmo di fare delle passeggiate assieme. S. Tamaro.

И понеже и двамата обичахме да ходим пеш, решихме да правим заедно излети. С. Тамаро.

Понеже може съответно да въвежда подчиненото изречение в **начална позиция** спрямо главното изречение:

(5) **Понеже шосетата бяха в най-добрия случай чакълени**, omnibusът така подскачаше и се клатеше, че мнозина получаваха морска болест. Л. Левчев.

но може да въвежда подчиненото изречение, което стои **след** главното изречение:

(6) Появиха се метални топчета, вероятно от сачмени лагери. Ценяхме ги, **понеже можеха да счупят скъпленото топче**. Л. Левчев.

Съюзът **защото** обаче рядко се намира преди главното изречение. За началната му позиция са необходими „допълнителни условия-съчетаване със съчинителен съюз, наречие или частица или наличие в главното изречение на съотносителна дума.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 381).

Относно словоред на българските причинни конструкции И. Недев (1996) потвърждава казаното по-горе за **понеже** и **тъй като**: причинните конструкции притежават свой собствен синтактичен маркер (подчинителните съюзи) и безпроблемно могат да заемат позиция както пред, така и след главното изречение. Остава обаче въпросът за позицията на предикативните единици, означаващи съответно причина и следствие. При предикативна единица, посочваща синтактично причинно смислово отношение, която е на първо място в сложносъставното изречение, предикативната единица след нея означава събитие – следствие (Недев 1996б: 79):

(7) Dopo i concerti di papà, **siccome nonna non veniva**, mi attaccavo al telefono dalle varie città del mondo e le descrivevo tutto nei particolari e le facevo perfino un po' di musica e le dicevo com'erano stati gli applausi e che sensazioni aveva dato l'esecuzione. M. Agus.

След концертите на татко, **тъй като баба не идваше**, хващах телефона в различните градове по света и ѝ разказвах всичко подробно, дори ѝ тананиках малко от музиката и ѝ казвах за бурните аплодисменти и какво впечатление е направило изпълнението. М. Агус.

Недев уточнява, че при обратен ред на предикативните единици първата единица от полученото сложно съставно изречение **не би означавала** събитие следствие. (Вариантът с обратния ред обаче е валиден само за българския превод, тъй като **siccome** може да се намира в подчинено изречение само в позиция преди главното.)

Срв.:

*След концертите на татко **хващах телефона в различните градове по света и ѝ разказвах всичко подробно**, тъй като баба не идваше...

Тук „хващах телефона... и ѝ разказвах“, не се приема като следствие, както е в оригиналния пример. Промененият словоред на българския превод потвърждава позицията на Недев, че няма взаимозаменяемост на събитието следствие. Тази особеност Недев обяснява на познавателно ниво: „Събитие следствие може да означава само предикативна единица, която се намира след друга предикативна единица. Събитието, означено с първата предикативна единица в съзнанието на носителите на езика не може да бъде осмислено като следствие; следствието винаги произтича от нещо, мисълта не може да започне със следствие.“ (Недев 1996б: 79). Семантиката на причинните и конструкциите за следствие следователно е обвързана и с различната хронологична ориентация на следствието спрямо причината – в конструкциите за следствие следствието от подчиненото изречение винаги е следходно на причината. Обратно, в причинните конструкции подчиненият глагол, изразяващ причината, „предхожда и мотивира“ действието на главния, изразяващ следствието. (Лакова 2012: 63).

Срв.:

(8) E quella donna non era più riuscito a toccarla, **per questo non avevano avuto bambini**. M. Agus.

Не можел вече да докосне жена си, **затова нямали други деца**. М. Агус.

(9) Русалия обичаше баба ми, **защото тя единствена я пускаше в къщата си** и говореше като равна с нея. Г. Господинов.

Rusalija voleva bene a mia nonna, **perché era l'unica che la invitava in casa** e parlava con lei su un piano di parità. G. Gospodinov.

3.

Причинни конструкции

3.1. Функционално-семантичен анализ на причинните конструкции

3.2. Действаща причина

3.3. Формална причина

3.4. Съчетание на действаща и формална причина

3.5. Отречена причина (*causa negata*)

3.6. Елипса

3.7. Добавяне или замяна на различни причинни съюзи, изразяващи причинно следствената връзка (двупосочно)

3.8. Смесово преливане на подчинени изречения: сложно-съставно с подчинено определително изречение и сложно-съставно с подчинено сказуемоопределително с потенциален причинен нюанс. Трансформации

3.9. Отрицателното подчинено обстоятелствено изречение за цел с причинно отношение. Спорният характер на *да не би да*

3.10. Обратна каузация

3.11. За модалността в причинните отношения

3.12. Италиански причинни имплицитни изречения с деепричастие /и в превод от български. Въпросът за причинната функция на българското деепричастие

3.13. Просто деепричастие и елипса/частична елипса на съюз в превода

3.14. Италиански имплицитни изречения със сложен инфинитив. Превод с прибавен причинен съюз

3.15. Минало причастие с причинна функция в италианския превод

ТРЕТА ГЛАВА

ПРИЧИННИ КОНСТРУКЦИИ

*А същата заран, когато ядох слънце и имах мед под клепките си,
съдбата ми показва за пръв път Елица. Защото през нощта
я видях отдалеч, на месечина, и ми се видя самодива, а не жена.*

А. Дончев, „Време разделно“

Реализацията на причинността в езика може да се разгледа като градация по нива: преди да се реализира в изреченските структури като сложно-съставна конструкция с главен и подчинен глагол, причинността се изразява постепенно: първо на ниво лексема, като се започне от съществителни, семантично свързани с причинността. В. Вътов (Вътов 1995: 219) говори за мотивираност на лексикалната единица, придобила лексикалното си значение не чрез произволен подбор, а мотивирано (чрез основание). Основанието се гради върху свързване на звуковата форма с вложеното в нея значение и е „предизвикано“ от денотата или „езиковия знак на елемент от действителността.“ (Вътов 1995: 216). Следват глаголи с пораждащо действие, на които още през 1974 г. Ю. Апресян прави систематично описание и ги подрежда в подгрупи според вида на действието. По този повод той пише: „Видовете редовна полисемия на глаголите се различават от редовната полисемия на съществителните по това, че семантичната разлика между значенията може да бъде проследена не на денотативно, а на сигнификативно ниво.“ (Апресян 1974: 203)¹⁴. Авторът уточнява значенията на подобни глаголи чрез понятия като: каузация-извличане-унищожаване-

¹⁴ По отношение на споменатите денотативно и сигнификативно ниво, Тодор Бояджиев различава няколко компонента, съдържащи се в лексикалното значение на думата и отразяващи различни семантични отношения: за денотативни отношения говорим, ако думата изпълнява номинативна функция, показва основното си значение, като изобразява предмет или клас от предмети. При сигнификативните отношения се наблюдава връзката на значението с отразяването на понятието. (Бояджиев 1986: 41–42).

не-триене-обработка-деформация. Някои глаголи за емоционали или физически състояния не просто са семантично свързани с обстоятелствено пояснение за причина, но и го „изискват“. Това са „глаголи за произшествия“¹⁵ или глаголи, които „представят действия, чийто резултат не е предвиден предварително.“ (Халачева 2004: 81). Примерите, дадени от Халачева: *разплака се от болка, разбесня се от удара, скърцам със зъби от гняв, заспа от умора*; посочват причината (изразена чрез обстоятелственото пояснение) за резултата, съдържащ се в главното изречение. Така представените прости изречения с наличието на обстоятелственото пояснение за причина могат лесно да се трансформират в сложно-съставни изречения с подчинено обстоятелствено за причина: *Разплака се, защото я болеше/изпитваше болка; Разбесня се, защото беше ударен; Скърцам със зъби, защото изпитвам гняв/съм гневен/ Заспа, защото е уморен/а*. Гореописаните глаголи естествено предполагат вършител и мотив на действие: Шопенхауер определя причината като мотив у действията на всички съзнателни същества, като така я поставя на най-висше ниво преди причината в истинския смисъл (неорганично-то) и дразнението (в органично-вегетативния живот) (Шмит, Шишков 1997: 282). В измерението си като мотив следователно тя е неразривно свързана с говорещия и мислещ субект, с движението на съзнателната му мисъл. Глаголите, пораждащи действие, например, съдържат вършител (агент), който „целенасочено“ причинява промяна в някакъв предмет“ (Стойчев 2009: 575). „Целенасоченото“ причиняващо промяна действие или връзката между причина и цел е въпрос, който повдига и Еухенио Косериу: той отрича съществуването на причинната постановка в хуманитарната област и изтъква предимството на целевия подход:

„Хуманитарните явления не зависят от причини в смисъла, валиден за природните науки, т. е. те не се пораждат от причини, външни по отношение на човешката свобода на действие: тяхната истинска причина във всички случаи е човекът, който ги създава с някаква цел. Затова не е правилно да се задава въпросът *защо?*, по какви причини? възникват подобни явления по схемата ПРИЧИНА→СЛЕДСТВИЕ (=хуманитарно явление), а по-скоро за *какво?* с каква цел се създават...“ (Косериу 1990: 79). В предложената схема Косериу отъждествява човека с причината и това единство е насочено към осъществяване на целта. От друга страна, семантиката на причинно-следствената връзка прави почти невъзможно отделянето на причината от целта. От една страна, съществу-

¹⁵ Терминът ‘глаголи за произшествие’ е зает от Булыгина, 1980, цитат на Халачева, 2004.

ва изначалният мотив за действието, от друга – целта като търсен резултат води до следствието и следователно цел и следствие са в единство помежду си. Това показва и следният пример:

(10) Предполагам, че и бащата на Ема, от своя страна, **полагаше усилия да не се засечем, защото успяхме да прекараме** по няколко месеца, без да се видим. Г. Господинов.

Suppongo che anche il padre di Ema da parte sua facesse **parecchi sforzi per non incontrarci, visto che riuscivamo a passare** mesi senza vederci. G. Gospodinov.

Дори и причината тук да не е смислово акцентирана за сметка на заемащата ключово-смислова позиция цел, тя присъства чрез различни езикови елементи: главният глагол за субективна модалност **предполагам** въвежда допълнително и след него финално изречение и е семантично свързан със **защото** заради изразеното от съюза аргументиране. За доказателство на силната позиция на целта конструкцията би могла да се „лиши“ от причинния съюз и да изрази следствие, но само при положение, че се отнеме главният глагол **предполагам**:

*И бащата на Ема, от своя страна, **полагаше усилия да не се засечем, така че успяхме да прекараме** по няколко месеца, без да се видим.

Тази трансформация показва, че оригиналният пример със **защото**, въпреки доминирането на целта, не може да пренебрегне смислово обосновадения причинен елемент.

3.1. Функционално-семантичен анализ на причинните конструкции

При семантичния анализ и на двата вида конструкции изникват въпросите: забелязаните явления в превода означават ли непременно бягство от „вярното“? В полза ли са за адекватното звучене на преведения текст? Отговарят ли те на най-важната функция в дейността на преводача, а именно адекватното предаване на съдържанието и формата? А. Лилова изтъква, че: „Най-добър и най-талантлив е онзи превод, който е успял да запази и изрази единството и съдържанието на формата на

оригинала.“ (Лилова 1981: 51). Анализът ще се опита да покаже дали това единство е спазено. За причинните конструкции Раданова посочва, че „отношението между причина и следствие е реално“, доколкото този вид подчинени изречения „изразяват причината за изразеното действие в главното изречение.“ (Раданова 2000: 238). Това твърдение може да се приеме с известна резерва поради факта, че в някои примери понякога характерът на логическата причинно-следствена връзка е доста спорен и единствено синтактичният маркер прави конструкцията причинна.

3.2. Действаща причина

Пораждането на сетивно-емоционални състояния предполага субект, предизвикващ усещането/състоянието, и възприемащ реципиент. Често обаче реципиентът не е ясно изразен, макар да се разбира от контекста чрез местоимения:

(11) Non so quale sarà il tuo futuro, non riesco a immaginarlo, **siccome ti** voglio bene soffro molto a non saperlo. S. Tamaro.

Не зная какво ще е бъдещето ти, не успявам да си го представя, и **понеже много те обичам**, ми е мъчно, че няма да го узная. С. Тamaro.

(12) Lei leggeva un libro, ad alta voce, e questo **lo** rendeva felice **perché** pensava non ci fosse voce più bella di quella, al mondo. A. Baricco.

Тя четеше книга, на глас, и това **го** правеше щастлив, **защото** си мислеше, че няма по-хубав глас от този на света. А. Барико.

Причината може да се сметне като основание, мотив за евентуалното извършване на действието в главното изречение, което обаче поради външни фактори не се осъществява:

(13) Lui avrebbe voluto proseguire a piedi, **perché il cardiologo gli aveva detto** che gli ci voleva del moto, ma non ebbe il coraggio di passare davanti a quei militari sinistri... A. Tabucchi.

Щяло му се да продължи пеша, **защото кардиологът му бил казал, че има нужда от движение**, но не му стигнал кураж да мине пред злокобните военни части... А. Табуки.

Причинното отношение може да отрази индивидуално състояние, мотивирано от субективно усещане, като съдържанието на подчиненото и главното изречение показват истина, която е „вярна“ и валидна за действащото лице:

(14) Non aveva voglia di mangiare, né di curarsi, **perché se lo sentiva che tanto** lei non sarebbe guarita e bambini non ne avrebbe avuti mai. М. Агус.

Не ѝ се явяло, нито имала желание да се лекува, **защото си знаела, че няма да оздравее и никога няма да има деца**. М. Агус.

От две реални причини втората може да е вплетена в условна конструкция, изискваща определено съгласуване на времената, независимо от условието. В българския превод (с употребени преизказни форми, с каквито италианският не разполага), такова съгласуване липсва поради свободата на употреба на времената в условните конструкции:

(15) Quel giorno Pereira non si era portato in redazione il suo pane e frittata, da una **parte perché tentava di saltare ogni tanto un pasto** come gli aveva consigliato il cardiologo, d'altra parte **perché, se non avesse resistito alla fame, avrebbe sempre potuto mangiare un'omelette al Café Orquidea**. А. Табуччи.

Същият ден Перейна не си бил донесъл в редакцията сандвича с омлет, от една страна, **защото гледал от време на време да прескача обяда**, както го бил посъветвал неговият кардиолог, от друга – **защото, ако не удържал на глада, винаги можело да прескочи за един омлет в кафене „Орхидея“**. А. Табуки.

Действащата причина не пречи на смесването на два вида логика на причинно-следствената връзка: от една страна реално отношение, типично за причинните конструкции, от друга – типичната нарушена логика на отстъпителните конструкции:

(16) Lei glielo stava confidando **perché di lui si fidava anche se lo conosceva da neanche un'ora**. M. Agus.

Тя споделяла с него всичко това, **защото му вярвала, макар че го познавала от по-малко от час**. М. Агус.

Темпорални съюзи в оригинала и превода с причинен нюанс (=„при положение че“)

Темпоралният съюз **след като** е представен от Стефка Петрова и като „синоним на щом с мотивиращо значение или на причинните съюзи **защото и тъй като**.“ (Петрова 1995: 26). Следващите два примера се доближават до описания от Лазарова семантичен профил на въпросителна конструкция, в която главното изречение съдържа модалност на „недоумение, несъгласие, възмущение на говорещото лице относно положението... в главното изречение, а подчиненото изречение мотивира изразеното недоумение в главното.“ (Лазарова 1977: 73). За недоумение или възмущение в (17) обаче не става дума; разказващото лице по-скоро води вътрешен спор със себе си относно вземането на важно решение. Модалността в примера може да се определи като смесица от несигурност, колебание, „претегляне“ на възможни варианти на действие:

(17) Ad Augusto un aborto non sarebbe sfuggito. Come potevo giustificarlo ai suoi occhi **dopo che per tanti anni avevo insistito** sul desiderio di avere un figlio? S. Tamaro.

Аугусто веднага щеше да разбере. Как щях да оправдая един аборт пред него, **след като толкова години съм настоявала** да имам дете? С. Тамаро.

Действащата причина (настояването на героинята да има дете) и следствието (да оправдае евентуален аборт пред съпруга си) се намират в реална връзка помежду си. Пресупозицията „аборт-настояване за дете“ на пръв поглед изглежда нелогична. В по-дълбок контекст обаче се разбира, че героинята е искала дете, но не от необичания от нея съпруг. Когато зачева, детето е от друг, любим мъж. Този контекст обяснява привидното противоречие между желание за дете и планирания, но несъстоял се аборт.

Подчиненото изречение в (18) с **щом** би могло да изразява недоумение, видимо от въпросителното предходно изречение. Тук недоуме-

нието е смесено с предположение, изразено от модално употребеното умозаключително минало неопределено време:

(18) Но коя е била тази жена и защо е изчезнала после? Явно е била доста смела, **щом се е решила на връзка с него**. Г. Господинов.

Ma chi era quella donna e perché poi è sparita? Di sicuro era abbastanza coraggiosa, **dal momento che aveva una relazione con lui**. G. Gospodinov.

3.3. Формална причина

Общоприетата истина тук е основана на законите на генетиката и природата. Обикновено в изречения с формална причина времето е *presente atemporale* за италиански и сегашно абсолютно за български:

(19) Spiegò che nessuno deve credere di essere solo, **perché in ciascuno vive il sangue di** coloro che l'hanno generato, ed è una cosa che va indietro fino alla notte dei tempi. A. Baricco.

Обясни, че никой не трябва да мисли, че е сам, **защото във всеки тече кръвта на** тези, които са го създали, и това е така от най-дълбока древност. А. Барико.

Истина, която не може да се нарече общовалидна, защото не изразява научни безспорни факти, но все пак е истина, основана на житейски наблюдения на автора: отново сегашно абсолютно време в подчиненото изречение, независимо от минало свършено време в главния глагол показвам в:

(20) L'uomo cercò qualcosa da dirle, ma era difficile, **perché la tristezza dei giovani è sempre irrimediabile** e senza ragione il loro dolore. A. Baricco.

Човекът се опита да му каже нещо, но беше безполезно, **защото тъгата на младите винаги е неизлечима, а страданията им безпричинни**. А. Барико.

3.4. Съчетание на действаща и формална причина

Контекстът на следващите два примера допуска смислово преливане на действаща във формалната причина:

(21) Il giorno in cui venne Augusto la prima volta a casa nostra era caduta la neve. Lo ricordo **perché la neve da queste parti cade di rado e perché, proprio a causa della neve, quel giorno il nostro ospite era arrivato a pranzo in ritardo.** S. Tamaro.

В деня, когато Аугусто дойде за пръв път вкъщи, беше паднал сняг. Спомням си, **защото по** тези места сняг вали рядко **и защото, именно поради снега,** гостът беше пристигнал със закъснение за обяда. С. Тамаро.

Примерът описва област от Италия, в която поради особености на климата сняг пада рядко и това е почти природно правило – тук причината е формална и като такава, е в сегашно абсолютно време. Действащата причина (закъснението на госта) е следствие на фактора, обясняващ причината – снега.

Сегашно абсолютно време е запазено и на италиански, макар не за абсолютни истини да става дума в пример 22:

(22) И мразех Жълтата къща, дето щяха да ме заведат, както бяха завели сляпата Марийка, **защото вижда неща, които има да се случват.** Г. Господинов.

E odiavo la Casa Gialla dove volevano condurmi, così come ci avevano condotto la cieca Mariella, **perché vede cose che dovranno compiersi in futuro.** G. Gospodinov.

Тук логическото ударение обаче не е в причинната конструкция, а в главното изречение **И мразех Жълтата къща**, ползваща се явно с лоша слава у разказвача. Главното изречение „подчинява“ цели три: подчинено обстоятелствено за място, за начин и сравнение, и за причина. Допълнителната крайна позиция на подчиненото причинно изречение отслабва характера му, като по-скоро уточнява действието от другото подчинено изречение за начин и сравнение.

3.5. Отречена причина (*causa negata*)

За тази конструкция в българските източници няма точна дефиниция. Иван Недев говори за две подчинени изречения за причина, когато подчинителната връзка между простите изречения е представена от съюза „не само защото – но и защото.“ (Недев 1992: 283) Без да я нарича „отречена“ или „фиктивна“, Недев определя първата съставка на този съюз като сигнал за появата на второ подчинено изречение за причина. В българския език присъствието на **само** в сложния съюз не е задължително,

Срв.:

Детството ми беше щастливо **не защото** живеях в едно семейство, което не познаваше нуждата и лишенията, **а защото** в тези първи години получавах много човешка обич и топлина. Л. Левчев.

Според Ърнест Гелнър „може би първата светска религия в света се провали **не защото** лиши човека от трансцендентното, **а защото** го лиши от профанното.“ Г. Господинов.

Пишейки първия си роман, бях абсолютно свободен, **не защото** знаех как се прави, ни най-малко, тъкмо обратното. Г. Господинов.

Също без да прилага примери, *Граматиката* на БАН допуска, че „...причинното отношение може да се яви в „обърнат вид“, т.е. реално изразеното съдържание в едното изречение се свързва не с назованото реално съдържание в другото изречение, а с неговото противоположно.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 375).

Вече стана ясно, че италианските конструкции от този тип изразяват „не-причина“ или предполагаема, отречена причина, въведена от *congiuntivo*. Малкото примери показват, че **след** не-причината следва действителната причина, вече изразена от индикатив:

(23) In fondo ero una donna sposata, come potevo accettare a cuor leggero la compagnia di un altro uomo? Invece non c'era nessuna domanda, nessun sospetto e **non perché** fossi particolarmente spregiudicata. **Piuttosto perché** quello che vivevo riguardava il corpo, soltanto il corpo. S. Tamaro.

В края на краищата аз съм била омъжена жена, как съм могла с леко сърце да приема компанията на чужд мъж? Не, не си задавах никакви въпроси, не се упреквах, **и то не защото бях освободена от предразсъдъци. Просто това**, което изживявах, **се отнасяше до тялото, само до тялото.** С. Тамаро.

Истинската причина (емоционалното състояние на героинята е зависимо от физическото, от тялото) е отделена и пунктуационно в ново изречение, подсилено от наречието **piuttosto**. Тази „пауза“, почти обясняващият се тон на разказващата смекчава причинното отношение и ето че в превода причинният съюз е счетен за излишен и липсва: достатъчно е изяснителното наречие **просто**. Изпреварвайки наближаващата тема за елипсата, показах пример за нейната приложимост в името на адекватния превод. Изцяло повлияна от контекста, елипсата чрез привидната езикова „икономия“ всъщност поставя смислов акцент върху изречението, показващо действителната причина.

В следващите два примера „отречената“ причина е отделена пунктуационно със стилистичен ефект на пауза между отделните компоненти на конструкцията:

(24) **Mi son messa a comprare le ragazze.** Le più belle che trovavo. **Non perché mi piacessero,** quella è una cosa che non ho più ritrovato, forse tu l'avevi, ma io l'ho persa per strada... А. Барико.

Започнах да купувам момичета. Най-красивите, които намирах. **Не защото ми харесваха,** това е нещо, което не преоткрих, може би у теб го имаше, но аз се изгубих по пътя... А. Барико.

Тук втората, действителна причина не е ясно изразена, но се съдържа в простото изречение *аз се изгубих по пътя*.

Втората причина може да не бъде задължително изразена чрез подчинителен съюз, а направо чрез конструкция за следствие, въведена от съюз за противопоставяне. Между главното и подчиненото изречение стои вметнато изречение, което обяснява съдържанието на подчиненото изречение за следствие:

(25) ...E' chiaro questo concetto? – Molte teste si mossero e qualcuno disse sì, mentre io rimasi immobile, con il mento appoggiato ai palmi delle mani, i gomiti sul banco. **Non perché non fossi d'accordo, ma ero così sconcertato** – non mi succedeva quasi mai a scuola – **da non voler disperdere** nemmeno un briciolo di quella condizione con un movimento o con la voce. G. Carofiglio.

– Ясно ли е за какво говоря? – Много глави се раздвижиха, някой каза „да“, докато аз останах неподвижен, с брадичка, опряна на дланите си, и с лакти на чина. **Не защото не бях съгласен**, но бях така объркан – не ми се случваше почти никога в училище – че не исках да изгубя дори трошичка от онова състояние чрез движение или с гласа си. Дж. Карофилио.

Конюнктивът може да се появи в контекст, който не предлага точно „отречена“ причина. Тук е употребен след **perché** и е модално обусловен от наречието **mai**, изразяващо абсолютно отрицание:

(26) Mentre stava seduta ad aspettare che marito e figlio facessero i biglietti, **perché mai che papà scegliesse** di stare un po' con lei e **quindi aveva preferito** fare la fila con nonno, notò una cingomma attaccata al sedile e sentì odore di gabinetto e **le venne uno schifo infinito per Milano**, che le sembrò brutta, come tutto il mondo. M. Agus.

Докато стояла и чакала мъжът ѝ и синът ѝ да купят билети, **защото нямало случай, в който татко да реши да поостане при нея, така че предпочел** да стои на опашката с баща си, забелязала дъвка, залепена за седалката, и усетила вонята на тоалетните, **и изведнъж изпитала такова безкрайно отвращение от Милано**, че градът ѝ се сторил грозен като целия този свят. М. Агус.

3.6. Елипса

Елипсата се среща още в латински език като негова синтактична характеристика, която засяга обикновено глагол или съществително. За явлението **елипса** дефинициите са повече или по-малко единодушни. Латинската граматика (1961) я определя като: “Изпускане на главни части на изречението, без да се подразбират от предходния текст. А елиптичното (съкратено) изречение е това, „на което подлогът или сказуемото не е дадено и не се подразбира от близкия текст.“ Като пример за елипса граматиката дава латинската сентенция: **Ut sementem feceris,**

ita metes – каквото посееш, това ще жънеш. В този пример елипсата се състои в изпускане на подлога от 2 л. ед. ч. Употребата на 2 л. ед. ч. се среща “често безподложно в *coniunctivus* и *futurum* със значение, близко до безлично.” (Гандева и др. 1961: 193). Подобна на дефиницията на латинската граматика дава и Пашов: „Това явление – изпускането на части на изречението или на отделни елементи на изречението – е твърде разпространено в естествената човешка реч. В стилистиката се нарича „елипса“, а изреченията с изпуснати части се наричат „елиптични.“ (Пашов 1989: 328).

Италианският лингвист Рафаеле Симоне (1990) включва елипсата в т. нар. **нулеви заместители (*sostituenti zero*)**, когато заместената дума не е посочена от явен заместител, а от нулев. А заместителите представляват „думи, които в определени обстоятелства заместват други класове от думи, от които тяхната интерпретация зависи по ключов начин.“ (Simone 1990: 224-5). В отношението заместител-заместената дума, втората представлява **punto di attacco (или отправна точка)**. Авторът посочва местоименията като типични заместители, доколкото са ресурс за икономия и позволяват на подателя да не повтаря думата, към която се отнася местоимението. Освен това, заместителите попълват лексикални празнини или случайни пропуски. Те играят ключова роля и като спойващ елемент между две изречения (в случая на относителните местоимения)¹⁶. Връщайки се към елипсата, Симоне посочва, че тя касае липсата на синтагма или част от синтагма, необходима за попълване съвкупността от връзки, предвидени от речевия процес. Примерът, който авторът дава, важи и за български.

Срв.:

Ит: *Lui é partito in macchina io – in treno*, където между *io* и *treno* има нулев заместител на глаголната синтагма (*sono partito*)

Б: Той замина с кола, аз – с влак = той замина с кола, аз заминах с влак.

Следователно реализацията на елипсата се вижда добре именно при сравнение между два езика: „всяка липса на необходимите елементи в

¹⁶ Именно местоименията са арена на сериозен процес на опростяване в италианския език, като реалният брой използвани местоимения значително е намален. Освен местоименията с функция на подлог, значително опростени биват и неударените местоименни частици.

процеса на говорене,... се определя при сравнението между език и друг език, в който елипсата не се среща“. (Simone 1990: 424).

Такъв е случаят с подчинените относителни изречения, които при английски допускат липса на относителното местоимение, но на италиански и български то е задължително.

Срв.:

1. Questo è l'uomo **che** salutavo prima.
2. This is the man Ø I was greeting before¹⁷.
3. Това е мъжът, **когото** поздравих преди малко.

И така, за да съществува елипса, Симоне налага съществуването на две условия:

- липса на елементи, които могат да бъдат определени специфично във връзка със сравнявания език (в примера по-горе се сравняват относителната конструкция в английски, от една страна, и в италиански и български, от друга.);
- липсата на елементи, които по някакъв начин оказват влияние на синтагмата. Този втори фактор е от значение в анализа на корпуса, който следва.

На анализа при елипса ще бъдат „подложени“ подчинителните съюзи за причина. Случаи на елипса при съюзи за следствие липсват в корпуса. Това се обяснява с характерната структура на единия вид изречения за следствие¹⁸: присъствието на антецедента като задължителен смислов елемент от състава на изреченията за следствие от типа „**толкова,... че**“ прави невъзможна употребата на елипса при тях. Обратно, в причинните конструкции евентуална липса на подчинителен съюз не би нарушила логиката на причинно-следствената връзка, която присъства и без нужда от подчинителен съюз. (по този въпрос вж. гл. 5 за безсъюзните сложни съставни изречения с причинно-следствена връзка).

Въпросът за елипсата на конкретен подчинителен съюз е свързан с елиптичните (или непълни изречения), за които *Граматиката* на БАН казва следното:

¹⁷ /1/ и /2/ са примери на Симоне.

¹⁸ Вж. гл. 4.2., където става въпрос за класификацията на изреченията за следствие.

„Едносъставни и двусъставни изречения, в които е изпусната главна или второстепенна част, застъпена в изречението на непосредствения контекст... Непълнотата е формална особеност на изречението, обусловена от определени изисквания на текста, но има и смислово-синтактичен характер, защото е свързана със смисловото съдържание на изречението, със засилване на признаците за интензивност, цялостност, приключеност и др. Тя е средство за постигане на единството и взаимната връзка на изреченията в диалога и в състава на сложното изречение“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 106).

Елиптичността според същата граматика е представена и като: „Структурно видоизменение в паралелно построени изречения...свежда се до неизразеност на дадена част в едно от тях, съотнесена със същата част на контекста. Тя не трябва да се смесва с липсата на подлог в простите изречения на съчиненото и сложното съставно, който е изразен в първото изречение.“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 110). Според *Граматиката* на БАН, както и според П. Пашов, най-често се изпускат противоположни съюзи, „най-често-противопоставени“ (Пашов 1998: 331). При анализа на елипсата, както и при другите два случая на изменения в превода, ще се ръководя и от двата логично възможни вида причини: **действащи и формални**. Елипсата може да бъде частична, тоест да се появи в оригинал или превод и да касае изпускането най-вече на подчинителен съюз за причина. В по-редки случаи елипсата е цялостна и само анализът ще покаже дали тя ще повлияе на изразяването на причина и следствие, дали е белег за „икономия“ на езика или преследва стилистични цели, както и дали е мотивирана контекстуално.

Елипса на причинен съюз в превода

Липса на подчинителен съюз в превода прави изреченията безсъюзни. Преходът от сложносъставно с подчинено обстоятелствено за причина към сложносъставно безсъюзно променя стилистично преводния вариант. Причинно-следствените отношения обаче присъстват, макар и в различна степен, благодарение и на уменията на преводача.

Почти всички примери показват действаща причина, с изключение на първия (27):

(27) Слиза малкият минотавър в Атина, там го намира един стар рибар, скрива го в колибата си, гледа го година-две, и го дава на един наш човек пастир, който зиме слизал да пасе стадото си с биволи на юг, чак до Егея. Вземи го, рекъл, **защото сред хората бял свят няма да види**, дано биволите го приемат като свой. Г. Господинов.

Il piccolo minotauro scende ad Atene e lì lo trova un vecchio pescatore, lo nasconde nella capanna, lo assiste per un paio di anni e lo affida poi a un pastore, che d'inverno scendeva a sud fino alle sponde dell'Egeo a pascolare i suoi bufali. Tienilo con te, disse, **non può cavarsela a stare tra la gente**, i bufali potrebbero invece prenderlo per uno di loro. G. Gospodinov.

Тук не се показва типичната логична причинно-следствена връзка, при която да има единия или другия вид причина: контекстът е митологичен, в рамките на легендата, фикцията, а не на реалността. Връзка между причина (рибарят дава минотавъра на пастира) и следствие (няма да види бял свят сред хората) може да се търси единствено в рамките на контекста.

Елипса с действаща причина

Конструкцията за причина може да започва със съюза **poiché** (тъй като), отново с допълваща функция и въвеждащ подчинено изречение. Причината е обективен факт, неподлежащ на оспорване, в случая – грозотата на героинята. Главното изречение съдържа новото неочаквано следствие (интересът към нея, но лишен от романтични чувства):

(28) **Poiché sono brutta in viso**, per loro è più facile tradire direttamente l'appetito sessuale, senza passare da preliminari poetici o amorosi. A. Baricco.

Грозна съм в лицето и за тях е по-лесно да покажат директно, че ги привличам сексуално, без да преминават през поетични или любовни увертюри. А. Барико.

При частична елипса в превода **perché** участва не в причинна конструкция, а в обстоятелствено пояснение за причина. Макар и с по-слаба интензивност, причинно отношение има, благодарение на предлога **заради**. Формата **поради** може да изразява причинни отношения,

свързани с действия с отрицателен заряд (Отказал се от благата на земния живот **поради големите несправедливости**. Л. Левчев. За предлозите **заради** и **поради** вж. гл. 6.):

(29) Si recò al Café Orquidea, che era lì a due passi, dopo la macelleria ebraica, e si sedette a un tavolino, ma dentro il locale, **perché almeno c'erano i ventilatori, visto che fuori non si poteva stare dalla calura**. A. Tabucchi.

Отправил се към кафене „Орхидея“, на две крачки от там, малко след еврейската месарница, и седнал на една масичка, но вътре в заведението, **заради** вентилаторите и **понеже** вън жегата била нетърпима. А. Табуки.

В пример (29) **заради** показва действителна причина, свързана с положителната характеристика на желано и очаквано действие (прохладата, идваща от вентилатора).

Пропускът на причинен съюз в превода на пример (30) може да е от полза за по-голям акцент върху сложно съставното с подчинено обстоятелствено изречение за количество и степен, неслучайно отделено в превода:

(30) Era una musica dolce e malinconica, di chitarre di Coimbra, e trovò strana quella coniugazione, di musica e polizia. Pensò che venisse da Praça da Alegria e infatti così era, **perché man mano che si avvicinava la musica aumentava di intensità**. A. Tabucchi.

Музиката била нежна и меланхолична, китари от Коимбра, и му се сторило странно това съчетание, музика и полиция. Помислил, че се носи от „Праса да Alegрия“, така и се оказало. Колкото повече се приближавал, толкова по-ясно се чувала музиката. А. Табуки.

Изречението **Колкото повече се приближавал...** изразява процесност и засилване на степента на действието (звученето на музиката), но и положителния резултат от предположението на героя. Тази засилваща се резултативност при двупредикативната конструкция не предполага наличието на подчинителна връзка пред себе си, която освен друго е очевидна, съответно и потенциално излишна.

Пореден пример за излишност на **защото** показва:

(31) Non sembrava proprio una piazza da città in stato d'assedio, sostiene Pereira, **perché non vide polizia**, anzi, vide solo una guardia notturna che gli parve ubriaca e che sonnecchiava su una panchina. A. Tabucchi.

По нищо не приличал на площад на град във военно положение, твърди Перейра, **нямало полиция** и единственият нощен пазач наоколо дремел опнат на една пейка, явно пиян. А. Табуки.

Безсъюзната конструкция в превода съдържа причинно отношение и без съответния подчинителен съюз. Това са мисловните връзки, които участникът в речта би направил въз основа на житейските си познания: обикновено при военно положение има полиция. (За тези мисловни връзки вж. главата за безсъюзни изречения.)

Елипсата на причинен съюз, заместен от съчинителен в превода може да измести логическото ударение, както в:

(32) Non telefonò più. Chiuse per sempre con l'amore, i sogni, e dopo il diploma, **visto che non doveva più studiare**, soprattutto con la letteratura e qualunque espressione artistica... M. Agus.

Не се обадила повече. Приключила завинаги с любовта, с мечтите, а след като взела дипломата **и не ѝ се налагало повече да учи**, приключила и с литературата и с всякакъв вид творчески прояви... М. Агус.

Тук преводачът е заменил причинната конструкция с темпорална, въведена от съюза **след като** (еквивалент в случая на наречието **dopo**), заменяйки оригиналния причинен съюз **visto che** със съчинителен. По този начин логическото ударение пада на главното изречение – резултат от вземането на дипломата и (според логиката на героинята и на епохата) – липса на необходимост да продължава да учи повече. Акцентът се получава и от повторението на главното сказуемо **приключила**, липсващо в оригинала.

В пример (33) преводачът предлага заместване на съюза **защото** чрез двоеточие, което отделя две прости изречения, съответно носители на следствие и причина. Логическият преход между причина и следствие не страда от липсата на съюз за причина в превода на български:

(33) Perciò dico che a sei anni ero grande, **perché al posto della gioia ormai avevo l'ansia**, a quello della curiosità, l'indifferenza. S. Tamaro.

Затова казвам, че на шест години вече бях зряла: **вместо радост у мен имаше тревога**, вместо любопитство – безразличие. С. Тамаро.

Тук точният вид причина (действаща или формална) е дискуссионен. Според логиката на житейските норми у едно 6-годишно дете не би трябвало да има зрялост, а примерът говори именно за това.

В сложен период, съставен от сложно съставно с подчинено условно изречение, подчиненото изречение за причина зависи от главното в условната конструкция, но така причината отслабва характера си:

(34) Ma se per il prato passeggia un gitante, i fiori vengono scelti in modo diverso, **uno perché è giallo, l'altro perché azzurro, un terzo perché è profumato**, il quarto **perché sta sul bordo** del sentiero. S. Tamaro.

Но ако из полето върви обикновен човек, излязъл на разходка, той избира цветята по съвсем друг начин – **едното е жълто, другото-светлосиньо, третото мирише чудесно, четвъртото пък-виж го, пораснало наред пътеката**. С. Тамаро.

И отново не може да се говори за истинска причинно-следствена връзка, или поне не такава, при която да има логична причина за действието в главното изречение. Очевидно причина има и тя е, че цветята се избират заради конкретния цвят. Но това е един вид повърхностна, формална причина. Неслучайно преводачът е пропуснал превода на **защото**, тъй като тук този съюз има „аксесоарен“ характер, защото не е крайно необходим за смисъла на цялостната конструкция. Описателният характер на изречението за причина от оригинала с повторението на съюза **perché** вероятно преследва и стилистични цели. В превода обаче липсата на съюз за причина пасва идеално именно на тази описателност, сякаш наблюдаваме пейзаж. От друга страна, липсата на съюз сякаш е компенсирана с решението на преводача да вмъкне визуализиращ елемент с императив „виж го“, който подсилва допълнително усещането за картинност на примера.

Елипса на причинен съюз в оригинал

Макар и без подчинителна връзка, тук причинното отношение е явно: основано на задържане на емоцията под влияние на друга, по-силна. Интензивността на смисловото отношение между двете прости изречения от оригинала (не смея да се разрежа – страх ме е) показва безспорна мотивация на действието във второто. В превода то логично е превърнато в подчинено изречение чрез съюза **perché**. Репортажно сегашно време на разказвания спомен от детството на героя е употребено модално, с цел съживяване на спомена, превръщане на повествованието в подчертано описателно и експресивно:

(35) Гледам как косата ми пада на светли руси кичури, и дори не смея да се разрежа като хората, **страх ме е от милиционера**. Г. Господинов.

Guardo la mia chioma cadere in riccioli biondi, **e non posso nemmeno scoppiare a piangere perché ho paura del miliziano**. G. Gospodinov.

Разменен словоред в превода оправдава употребата на причинен съюз при липсата му в оригинала. Безсъюзният оригинал обаче също е в състояние да покаже причинното отношение благодарение на логическата връзка „не ям нещо, защото е странно и непознато“:

(36) Никой от селцето не ядеше от **неговите зеленчуци, те бяха странни** и непознати за онова време, ядяха ги само в града, според думите на чичо Гаврил това били треволяци за протосингелите. Й. Радичков.

Al paese nessuno li mangiava **perché erano strani, i suoi ortaggi**, e sconosciuti in quei tempi. Li mangiavano solo in città: secondo lo zio Gavril, quelle erano erbacce per chierici. J. Radičkov.

Прибавеният съюз в превода е оправдан смислово и заради разменения словоред в подчиненото изречение, който ще визуализирам чрез работен буквален превод на публикувания:

Никой от селцето не *ги* ядеше, защото бяха странни, неговите зеленчуци, и непознати за онова време...

Работният превод показва размествания в традиционния словоред (от типа подлог-глагол-пряко допълнение) чрез прибавяне в главното изречение на местоимение за пряко допълнение. Това са т. нар. *dislocazioni a destra*, за които говори Симоне (1993) или премествания вдясно, при които прякото допълнение стои „вдясно“, тоест след глагола, но е повторено чрез личното местоимение за пряко допълнение в предглаголна позиция. По този начин повтореното допълнение в отрицателното главно изречение изисква и обосновка за съдържанието му чрез причинен съюз, както е постъпил и преводачът. Впрочем и *Граматиката* на БАН (1983: т. 3, 283) говори за удвоено, дублирано допълнение с цел постигане на смислова яснота при размяна на подлога и прякото допълнение и характерно за разговорната реч. В настоящия оригинален пример риск от смислова неяснота няма, защото думата **зеленчуци** е повторена чрез лично местоимение за подлог. В този смисъл, от една страна, работният превод не е просто буквално следващ италианския словоред, защото и в български е налично дублирано местоимение с функция на пряко допълнение. От друга страна обаче, стоящият подлог вдясно от глагола е типичен именно за споменатите словоредни „маневри“ с експресивен характер в италиански език:

Срв.:

perché erano strani, **i suoi ortaggi**

с буквалния българския превод:

защото бяха странни, неговите зеленчуци.

Подобен словоред в български, освен ако не е употребен в определен контекст на разговорната реч, би се срещнал рядко. Самият оригинал въпреки показва актуален словоред, макар да предлага непряко допълнение, въведено от предлога **от**:

Никой от селцето не ядеше от неговите зеленчуци, защото бяха странни, и непознати за онова време...

Елипсата може да е свързана смислово с темата и ремата и да се появи в условия на контекстовия словоред, при който поредица от изречения са смислово свързани от обща тема, а „...смисълът на всяко изречение зависи от смисъла на предходното (отразен в темата) и същевременно става основа (отразена в ремата) за смисъла на следващото изречение.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 284):

(37) La portiera non gli aveva preparato niente, **era partita per Setubal**, a casa dei suoi parenti, e sarebbe ritornata solo a settembre, come faceva tutti gli anni. Questo fatto in fondo lo sconcertò. Non gli piaceva essere solo, completamente solo, senza nessuno che si occupasse di lui. Sostiene Pereira, A. Tabucchi.

Този път не го чакало нищо, приготвено от портиерката, **защото тя била отпътувала за Сетубал**, на гости у роднини, и щяла да се върне през септември, както всяка година. Което всъщност го притеснявало. Не му харесвало да е сам, напълно сам, без никой, който да се грижи за него. А. Табуки.

В оригиналния текст елипсата се появява във второто от поредицата изречения, което с новата си информация е носител на темата, но и мотивира съдържанието на първото. Присъствието на прибавения съюз **защото** в превода е свързано и с прибавената синтагма от главното изречение **този път**, липсваща в оригинала и която акцентира на необичайната ситуация. Именно тази нова ситуация изисква мотивираността на действието от подчиненото изречение и така конструкцията е носител на отношението между резултат (липсата на нещо приготвено за ядене) и причина (отпътуването на портиерката).

Цялостна елипса на причинен съюз в оригинал и превод

Елипсата на причинен съюз двупосочно не отнема от характера на причинно-следствените отношения:

(38) Демби ми кимна с поглед да излизаме, ако искам, Ø беше станало задушно. Г. Господинов.

Dembi mi fece un cenno perché uscissimo, se volevo, Ø si cominciava a soffocare. G. Gospodinov.

Конструкцията започва със сложно-съставно с подчиненото изречение за цел *Демби ми кимна с поглед да излизам*: изразител на логическото ударение. То се явява следствие от причината, съдържана в простото изречение (станало е задушно). „Нулевият“ причинен съюз тук е графично отбелязан с оглед на по-ясна визуализация. Въпреки липсата си, този т. нар. нулев съюз „прозира“ и почти изтъква причината, сравни:

* Демби ми кимна с поглед да излизаме, ако искам, **защото** беше станало задушно.

Авторовата реч е разкъсана от вмъкнатото условно изречение в непряка реч с препредадени думи на Демби. Такова вмъкване на непряка реч с думите на другия участник в действието има стилистична функция – да „потопи“ читателя в атмосферата, първо зрително – чрез невербалния жест на Демби, и слухово, все едно чуваме репликата му „**ако искаш**“. Присъствието на причинния съюз е оправдано, като се направи проверка чрез замяна на **защото** с друг съюз от спектъра на причинно-следствените отношения, например:

*Демби ми кимна с поглед да излизаме, ако искам, **ако** беше станало задрушно.??

*Демби ми кимна с поглед да излизаме, ако искам, **въпреки че** беше станало задрушно.??

От последните два примера става ясно, че нито условният, нито отстъпителният съюз могат да изразят смисловите причинно-следствени отношения. Тази проверка показва, че „нулевиет“ съюз може да бъде заместен само и единствено от **защото**.

3.7. Добавяне или замяна на различни причинни съюзи, изразяващи причинно-следствената връзка (двупосочно)

Случаите на съюзна замяна между оригинал и превод включват и елипса. На експериментален работен превод ще бъдат подложени публикуваните преводни варианти, при които е налице видима разлика между оригинална и преводна форма. Тази разлика потенциално може да повлияе и върху причинното отношение до степен, че то да се видоизмени в друго, например условно, и така преводът да покаже известно разминаване с оригинала. С оглед на максимално доближаване до формата и съдържанието на оригинала ще предложа мой преводен вариант.

Замяна на причинен съюз в оригинала с условен в превода

Следващият пример отново принадлежи на семантичния модел на А. Лазарова за констатацията и заключението. Темпоралният съюз с причинен нюанс **щом** свързва констатацията от подчиненото изречение, но не с обективно заключение, извод от реален факт, а със заключение, модално натоварено с ирония, както се вижда в главното изречение:

(39) Може да забраняват и да се реве, **щом ти забраняват да си с дълга коса**. Г. Господинов.

Possono proibirti anche di piangere, **se ti proibiscono di avere i capelli lunghi...** G. Gospodinov.

Буквален превод на публикувания: Може да забраняват и да се реве, *ако* ти забраняват да си с дълга коса.

Замяната на преводния вариант с условен съюз поставя причинната конструкция под въпрос, а вече споменатото (ако не недоумение, то със сигурност ирония) тук би изчезнала. Безболезнена промяна би внесъл сложният причинен съюз, въвеждащ познатата причина:

Мой вариант: Possono proibirti anche di piangere, **dal momento che ti proibiscono di avere i capelli lunghi...**

Perché и *че* в двупосочен превод

Подчиненото изречение за причина въвежда действаща, физическа причина, плод на емоционална реакция, а не толкова на основание на казаното в главното изречение:

(40) Poi davanti alle chiare da montare a neve accusavi male a un polso, ti arrabbiavi **perché il burro non si amalgamava ai tuorli**, perché il forno non era mai abbastanza caldo. S. Tamaro.

После, като разбиваше белтъците, те заболя китката, след това изпадна в ярост, **че** маслото става на бучки, че фурната се загорява много бавно. С. Тамаро.

Емоционалната реакция от несполуката в кухнята все пак е основана на логичната причинно-следствена връзка. Връзка, въпреки че не особено силна и поради известната смекчаваща функция на **че**, и потенциално по-интензивна с прибавяне на **защото** и **а**:

Замяна с мой вариант: После, като разбиваше белтъците, те заболя китката, след това изпадна в ярост, **защото** маслото става на бучки, **а** фурната се загорява много бавно.

Че може да въвежда и формална причина с почти общовалиден характер, който се проявява и в главното изречение:

(41) В безхаберни и лениви държави ни кичът, ни злото може да се задържи дълго, **че и то си иска усърдие и поддръжка**. Г. Господинов

Negli stati indifferenti e pigri il kitsch e il male non possono durare a lungo, **perché anche questo richiede zelo e manutenzione**. G. Gospodinov.

Че в оригинал – въпросително наречие в превода

Че е типичен съюз за разговорно-народния стил, като изреченията, въведени от него, изразяват „известно смекчаване, неутрализиране на причинното отношение между главното и подчиненото изречение.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 376). Употребено вместо **защото** прави изказа по-жив, като в превода определено се усеща по-малко експресивност. При следващия пример **че** не бива заменен със съюз. На негово място в превода стои въпросителното наречие **come**, част от самостоятелно въпросително изречение. Тук оригиналната причинна конструкция е заменена с две прости изречения, като второто е въпросително, започващо с **come**:

(42) – Болен човек. Ами и ти си за убиване, **че още го търпиш**. Г. Господинов.

– È malato. Ma tu pure non sei normale, **come fai a sopportarlo?**

Наречието **come** при въпросителното изречение отваря пряк път към зададения въпрос с модален нюанс на упрек. Това засилва модалността в сравнение с тази в оригинала, където заради съюза **че** конструкцията е утвърдително-констатационна, но е компенсирана от съдържащото директен упрек изречение „ти си за убиване“.

Замяна на каузален съюз понеже с относително местоимение в превода

(43) Цели столетия пущинак покривал римското гробище **и понеже** е било гробище, дават го на църквата... Й. Радичков.

Centinaia di anni di boscaglia fitta coprivano il cimitero romano **che come tale fu dato alla Chiesa**... J. Radičkov.

Тук замяната в превода с относителното местоимение цели и избягване на повторението на думата *гробнице* и довежда до по-сбит синтаксис: конструкция от главно и подчинено изречение. Акцентът е по-силен в оригинала: даването на гробището на църквата изпъква като главно действие-резултат от причината, изразена в подчиненото изречение, въведено от **понеже**. Разбира се, преводният вариант с относителното местоимение **che** не страда по отношение на адекватността на звучене, но предлага и друг ъгъл на възприемане на примера, не и без участието на пасивната форма **fu dato**. При буквален превод на публикувания с показателното местоимение за посочване на признак **такова**:

Цели столетия пущинак покривал римското гробище, **което като толкова**, било дадено на църквата... –

вариантът се отдалечава от стила на Радичков, избрал умишлено анафората на *гробнице*. Неслучайна е тази анафора – там, където Радичков си спомня за родния край, с истории за праотци, за преходно и непреходно, с описания за църковната нива „Свети Дух“, за гробища от римско и турско време. Съчетанието от наречието и местоимението **като такъв** обезличава изречението откъм оригиналния му смисъл и звучи тромаво, почти бюрократично. Предложената от мен замяна:

(43') Centinaia di anni di boscaglia fitta coprivano il cimitero romano e siccome era stato un cimitero, fu dato alla Chiesa.

с повторението на *cimitero* може да се обясни и мотивира чрез думите на Н. Звезданов: „В повторението... той улавя и древния смисъл на обредността: всяко повторение е така или иначе потенциален носител на *ритуала*... Именно повторението, преодолявайки законите на причинността и историческото време, търси образа.“ (Звезданов 1987: 97). Звезданов тълкува повторението у Радичков и като музикална форма. То „не е дословно, то е нов етап в развитието на темата.“ (Пак там: 98)

Замяна на *perché* в оригинала с преводни варианти с модално значение

Модалността представлява във висша степен езиково средство за изразяването и обmena на мисли и чувства, произлизащи от многообразието на човешката природа. Фокус на модалността е именно Човекът като разумно същество: „Модалността... много отчетливо изтъква говорещия субект като център на познанието и на неговото споделяне

чрез словесни средства.“ (Чергова 2015: 299). Заместването на **perché** в оригинала с наречието **наистина** и частицата **дали** с модално значение на съмнение не ощетява конструкцията от причинен характер, прави я по-експресивна:

(44) **Perché** chiese questo, Pereira? **Perché** pensava che Marta potesse arre-care dei problemi a quel giovanotto, **perché** l'aveva trovata troppo spigliata e troppo petulante, **perché** avrebbe voluto che tutto fosse diverso, che fossero in Francia o in Inghilterra dove le ragazze spigliate e petulanti potevano dire quello che volevano? A. Tabucchi.

Защо Перейра задал такъв въпрос? **Наистина** ли вярвал, че Марта може да създаде проблеми на момчето, **защото** му се била сторила прекалено дръзка и своенравна? **Дали** му се приискало всичко да е другоаче, да се намират във Франция или Англия, където дръзките и своенравни мо-мичета могат да си говорят всичко, което им дойде на езика? А. Табуки.

Оригинал и превод сякаш показват две различни гледни точки: на автора и на преводача. Ако авторът чрез повторението на съюза **perché** е търсел интензивност и драматичност, преводачът, благодарение именно на лексикалните елементи с модално значение, фактически заличава причинната конструкция, като я свежда до поредица от въпросителни изречения с изявена модалност за съмнение. Мой работен вариант с буквален превод показва нюанс в значението: акцентът пада на причинния характер на цялата поредица от прости и сложни изречения и е за сметка на изявената модалност в публикувания:

(44') Защо Перейра задал такъв въпрос? **Защото вярвал**, че Марта може да създаде проблеми на момчето, **защото** му се била сторила прекалено дръзка и своенравна, **защото му се приискало** всичко да е другоаче, да се намират във Франция или Англия, където дръзките и своенравни момичета могат да си говорят всичко, което им дойде на езика?

Чрез тази замяна изпъква комуникативната роля на модалността, предлагаща и допълнителния поглед на преводача. Тук може да се говори за „субективност“, която според А. Лилова е двойна, защото принадлежи на автора на оригинала, но и на преводача. (Лилова 1981: 78).

3.8. Смесово преливане на подчинени изречения: сложно-съставно с подчинено определително изречение и сложно-съставно с подчинено сказуемноопределително с потенциален причинен нюанс. Трансформации

Корпусът предлага и примери, в които няма причинна конструкция, поне откъм синтаксис и подчинителни връзки. Сложно-съставните с подчинени определителни, сказуемноопределителни и финални изречения съдържат потенциален причинен нюанс и допускат трансформация в причинни конструкции:

(45) *Lì, distesa nel letto, tenendomi la mano volevi che ti raccontassi delle storie che finivano bene. Per timore che dicessi qualcosa di inquietante mi descrivevi prima la trama per filo e per segno, io non facevo altro che ripetere pedissequamente le tue istruzioni.* S. Tamaro.

Там, легнала под завивките, ти ми хващаше ръката и искаше да ти разказвам приказки с щастлив край. **От страх**, че мога да ти кажа нещо тревожно, сама ми очертаваше от начало до край историята, а аз само трябваше строго да се придържам към твоите наставления. С. Тамаро.

Подчиненото изречение съдържа определяемото съществително за душевно състояние **страх**, а последващият съюз **че** разкрива конкретното душевно преживяване на героя. В оригинала този вид експлицитни изречения ползват конюнктив именно заради модалността на „емоционалната“ дума **страх**... Подчиненото определително изречение **per timore che** всъщност представлява резултат от трансформация – номинализиране на главен глагол (**temere**) със значение от същото семантично поле на думата **timore**; подчиненото изречение с глагола, зависещ от главния **che dicessi** остава непроменено¹⁹. Теоретично изходното изречение, от което тръгва трансформацията, по характер е допълнително, но е необходим съединителен съюз към другото просто изречение, което в преводния пример се явява главно:

¹⁹ Такава трансформация на допълнително в определително изречение чрез номинализиране на главен глагол показва Текавич 1972: 613.

Срв.:

Per timore che dicessi... = Temevi che dicessi qualcosa di inquietante e mi descrivevi prima la trama per filo e per segno...

Страхуваше се, че мога да ти кажа нещо тревожно, и сама ми очертаваше от начало до край историята...

Тук е възможна и трансформацията в посока изразяване на причинно-следствени отношения:

***Siccome temevi che dicessi** qualcosa di inquietante, tu mi descrivevi prima la trama per filo e per segno, io non facevo altro che ripetere pedissequamente le tue istruzioni.

***Понеже се страхуваше**, че мога да ти кажа нещо тревожно, сама ми очертаваше от начало до край историята, а аз само трябваше строго да се придържам към твоите наставления.

Пак сложно-съставно с подчинено определително, този път имплицитно изречение със задължителните еднакви подлози в подчинено и главно показвам в:

(46) Da quel momento in poi le mie azioni non sono state più neutre, finì a se stesse. **Nel terrore di fare qualche altro sbaglio** le ho ridotte via via al minimo, **sono diventata apatica, esitante**. S. Tamaro.

От този момент нататък моите действия вече не бяха неутрални, не можех да не ги съобразявам с всичко около себе си. **В ужаса си** да не направя някоя друга грешка, постепенно ги сведох до минимум, станах апатична, колеблива. С. Тамаро.

Тук изпъква състоянието-резултат, следствие от друго пораждащо го състояние: ужас от допускане на грешка, водещ до апатия, колебливост. Съществителното от семантичното поле „страх“ може да се замести чрез глагол от същото поле, като се получи сложносъставно изречение за причина:

Siccome avevo paura di fare qualche altro sbaglio...

Тъй като се страхувах да не направя някоя друга грешка...

Сказуемноопределително подчинено изречение, носител на (потенциално) причинно отношение.

Примерът на Радичков²⁰ показва освен езикови средства, характерни за света на фантастичното, например хиперболи, и синтактични разлики между оригинал и превод:

(47) „После **ревна като лъв** и каквато беше едра и както бе **гневна и потна**, взе първото сечиво и почна да разбива с него къщата.“
Й. Радичков.

“Poi cominciò a piangere come una leonessa, e da quel donnone robusto che era, infuriata e sudata, prese il primo arnese che le capitò tra le mani, e si mise a fare a pezzi con quello la casa.” J. Radičkov.

Още в главното изречение от оригинала Радичков „въвежда“ страховития образ на жената: *ревна като лъв*. Относно стилистично-лексикалното несъответствие между **ревна** и **cominciò a piangere** в публикацията си отбелязвам: „Хиперболично-употребеният глагол **ревна (като лъв)** на италиански като че ли е можело да бъде и по-изразителен и вместо **piangere** – плача, е възможна употребата на типичния според Zingarelli (1998: 1554) **ruggire** – “викам, рева, спец. за лъва и за други животни” (Давидова, 2009). За превода на **реввам**, за който съм установила „пълно покритие“ между оригинал и превод чрез фазовия глагол за начало на действието **cominciare a+** инфинитива **piangere**, сега бих добавила и подчертано свършения вид, съответстващ на едно от значенията на глагола – „изведнъж надавам рев”²¹. Така описаното главно изречение има две негови подчинени: сказуемноопределително (каквато беше едра) и сравнително изречение за степен (както бе гневна и потна). Тези две подчинени изречения водят смислово до крайния резултат: сложно съчиненото изречение, съставено от двете прости, които изразяват съответно „оръдието на труда“ и действието, породено от това „оръдие“. Какво се случва в превода? Вече изясних еквивалентата на **ревна като лъв**; следва сказуемното определение **da quel donnone robusto che era**, придружено от глагола връзка **essere**. Сказуемното определение обаче носи потенциално причинен смисъл и може да

²⁰ Вж. Давидова 2009.

²¹ Тази особеност е важна в светлината на разликата в изразяването на глаголният вид: в български език видът е изразен чрез морфологични показатели, докато в италиански видът е показан от глаголното време.

се превърне в експлицитната конструкция, сравни: *siccome era un donnone robusto...* Към допълващите женския образ определения *infuriata e sudata*, прибавям моите бележки: „Верблюдът... се е скрил в непривлекателен женски облик, езиково предаден чрез съществително име с увеличителен-пейоративен суфикс **donnone** (женище). Думата липсва в оригинала, но тя помага да се изгради представата за неземната сила на жената на общинския незабележим чиновник с ръкавели.“ (Давидова 2009). Не бива да се забравят и трите прилагателни, семантично ориентирани към идеята за физическа сила и ярост – *едра, гневна и потна*. Стана ясно, че първото (едра), е вградено в превода с помощта на суфикс за субективна оценка. Във връзка с потенциално причинния характер на примера, се налага следното уточнение: на пръв поглед, семантичните параметри на двете подчинени изречения клонят към първоначалния им вид. При сказуемноопределятелното изречение *каквато беше едра* елементът *каквато* се отнася за жената; *както бе гневна и потна* показва, макар и неопределена, някаква степен на конкретно качество. Обосновката ми за евентуалния причинен характер тръгва от характера на признака „физическо поражение на действието, което води до резултат.“ Фантастичният контекст прави отношението между причина и следствие да изглежда реално въпреки хиперболизирания образ на жената, която придобива неземна физическа сила и под напора на гнева започва да руши.

3.9. Отрицателно подчинено обстоятелствено изречение за цел с причинно отношение. Спорният характер на *да не би да*

Попов посочва случаи на причинен нюанс в отрицателно подчинено изречение за цел със следния пример:

Всички са плъпнали да работят, загрижени **да не ги** удари град, **да не ги** хване киша. (Г. Караславов) (Попов 1998: 377).

Корпусът също съдържа пример с отрицателна конструкция за цел с превод **да не би да**:

(48) Forse era figlia di un Tedesco e sua moglie non aveva voluto dirglielo **perché lui non odiasse** la figlia di un nazista. M. Agus.

Може би било дете на германец и жена му не пожелала да му каже, **да не би да** намрази детето на нацист. М. Агус.

Комбинацията на **да** с отрицателната частица **не** и частиците **би да** показва отречена реална цел, а прибавянето на частицата **би** придава модалния нюанс на предположение, възможност (Генадиева-Мутафчиева 1970: 150). В останалите консултирани граматички съюзът **да не би да** има двояк характер. Посочен е от Недев като съюз за цел, а само **да не би** – като съюз за причина (Недев 1992: 284). Според *Граматиката* на БАН **да не би да** има функция на причинен съюз. Същевременно тя го причислява и към съюзите за цел с модален нюанс на желано или нежелано осъществяване на действието (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 380). Смесовото отношение в горния пример може да се тълкува смесено: целта е: той да не намрази детето; причината: той ще намрази детето. Допускането на това смесване между причина и цел се доказва чрез евентуална трансформация от конструкция за цел в такава за причина. Прибавяне на наречието **altrimenti (иначе)** е факултативно, но тук подсилва идеята за потенциално причинно отношение чрез смисъла „в противен случай“.

Срв. варианти със и без **иначе/altrimenti**:

*Може би било дете на германец и жена му не пожелала да му каже, **защото иначе** ще намрази детето на нацист.

*Може би било дете на германец и жена му не пожелала да му каже, **защото** ще намрази детето на нацист.

*Forse era figlia di un Tedesco e sua moglie non aveva voluto dirglielo **perché altrimenti lui avrebbe odiato** la figlia di un nazista.

*Forse era figlia di un Tedesco e sua moglie non aveva voluto dirglielo **perché lui avrebbe odiato** la figlia di un nazista.

3.10. Обратна каузация²²

При изреченията с обратна причинна връзка или тези с „обратната каузация“ съдържанието на подчиненото изречение не е „причина за онова, което се говори в главното изречение, а съдържа указания за действия или факти, чието извършване или наличие не е желателно, но реално при положение, че не се осъществи съобщеният чрез глав-

²² Терминът е на Стефка Петрова 1974.

ното изречение факт.“ Тоест, осъществяването на действието в главното изречение цели да „попречи на обявеното в подчиненото изречение действие.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 377). Примерът по-долу показва един „мек“ вариант на обратната причина: тя не изразява един вид „заплашително“ категорично действие (вж. пример 49). Тъкмо напротив: изразът от емоционалния спектър на чувството „жал ми е“ придава експресивност, без да отнема от типичното за обратната връзка отношение:

– Ти обичаш стари неща. Вземи иконостаса за спомен от дядо ти Христо, **че не ми дава сърце да го изхвърля на боклука**. Л. Левчев.

За италиански език обратната каузация се построява със съюза **che**, за български – с **че**. Двата съюза съответно въвеждат подчиненото изречение за причина, като главното, както и на български, е в императив. Този вид конструкции, без да бъдат изрично наречени изречения „с обратна причинна връзка“, се появяват „най-вече в разговорния език“. (Трифоне, Палермо 2005: 308). Подобно твърдение прави и италианската академична граматика, която се ограничава да спомене, че изреченията с **che** се явяват в много тесен контекст, „прагматично обусловен от езикова ситуация с императив“ (Renzi et al. 2001: 742). Това се вижда и от примерите, дадени от самата граматика:

Sbrigati, **che sono già le cinque**. Побързай, **че вече е пет часът**.

Copriti, **che fa freddo**. Облечи се, **че е студено**.

Малкото примери в корпуса с обратна каузация имат и модално-експресивна функция на необходимост. Обикновено главният глагол е в императив, докато глаголът от подчиненото изречение е проектиран в бъдеще време, както в:

(49) Не влизайте в боба, викаше баба ми, като ни видеше в градината, **че ще ви подгони бобовата майка**. Г. Господинов.

Non entrate tra i fagioli, gridava la nonna, quando ci vedeva nell'orto, **vi aggredirà la mamma dei fagioli**. G. Gospodinov.

В превода е пропуснат съюзът **che** и по този начин изречението, лишено от „обратно причинния“ **che**, се явява просто утвърдително изречение с нюанс на предупреждение. Контекстът в примера е приказен, бабата се опитва да уплаши внуците си с измислен герой – в този смисъл реално обратна причинна връзка липсва. Това вероятно обяснява и елипсата на съюза **che** в превода.

Подчиненият глагол в сегашно време с присъствие на **che** показва реална обратна връзка, семантично обединена около конкретен период от денонощието: *късно е, тъмно е*, и т. н:

(50) Чувам едно момченце, което казва на баща си, **тате, да се прибираме у дома, че става тъмно**. Г. Господинов.

Sento un bambino che dice a suo padre: **papà, torniamo a casa, che si fa buio**. G. Gospodinov.

(51) Luca arrossì. Finì la birra e disse: „**Andiamo, che è tardi**“ P. Mariani Cerari.

Лука се изчерви. Довърши бирата си и каза: „**Да тръгваме, че е късно**.“ П. Мариани Черари.

3.11. За модалността в причинните отношения

За връзката между модалността и темпоралните глаголни форми говори Йордан Пенчев (1994). Тъй като е известно, че модалността не е друго, освен отношението на говорещия към глаголния процес, Пенчев потвърждава: „...модалността въвежда гледна точка – нещо е истина или не от някакво гледище или от гледище на някакъв критерий за истинност.“ (Пенчев 1994: 32–33). Авторът застъпва тезата за несъвместимост между модална и темпорална употреба на глаголната форма: „За модална употреба обикновено се говори, когато темпоралната форма не е употребена в първичната си функция, т. е. функцията не е темпорална изобщо“ (Пенчев 1994: 33).

Тук ще покажа пример с различна употреба на времената между оригинал и превод, като разликата се дължи на модалната употреба на глаголното време в оригинала, което пък мотивира адекватното преводаческо решение:

(52) Но и аз бях доволен от сделката, **защото купувах** две истории на цената на една. Г. Господинов.

Ma anch'io ero soddisfatto dell'affare, **perché avevo comprato** due storie al prezzo di una... G. Gospodinov.

Предвид разликата и в използваните времена, водеща и до промяна във вида на глаголното действие, аз предлагам мой вариант с буквален превод в минало предварително време:

(52') Но и аз бях доволен от сделката, **защото бях купил** две истории на цената на една.

В оригинала минало несвършено време показва само привидно формална едновременност (бях, купувах), всъщност става дума за приключили действия: модалната употреба на минало несвършено време прави действието да изглежда, че продължава, и то не самото действие, а удовлетворението от него. Освен това, модалното му значение може да придаде „по-голяма сигурност и категоричност в извършването на действието.“ (Станков 1981: 59). Това обяснява преводаческото решение минало несвършено време да не бъде запазено, а на негово място да се употреби предходното, но и резултативно минало предварително (*trapassato prossimo*). В модалната си употреба минало несвършено време според Станков се употребява преносно вместо бъдеще в миналото. В конкретния предложен пример обаче аз поддържам тезата за употреба на минало несвършено вместо минало предварително, което е времето, използвано и в превода. Относно предложения от мен вариант с минало предварително време ще отбележа, че той би бил сполучлив с оглед уточняване на локализиране на действието от подчинения глагол **купувах/бях купил**, но така модалният замисъл за виртуално продължение на удовлетвореността ще се загуби.

Корпусът предлага и оригинална конструкция с т. нар. „формално условни периоди“, но носител на причинни отношения:

(53) Se Libero Parri non era ateo e socialista **era solo per mancanza di tempo**. A. Baricco.

Ако Либеро Пари не беше атеист и социалист, то бе **само защото му липсваше свободно време**. А. Барико.

Тази конструкция прилича на условните сложни съставни изречения, тъй като подчиненото изречение е въведено от условния съюз **se**, но връзката между главното и подчиненото изречение не е типичната за условните периоди причинно-следствена връзка, а и характерното за тази конструкция съгласуване на времената не е възможно. (Раданова 2000: 244). Още повече в главното изречение присъства и обстоятелствено пояснение за причина, което определено отнема условния характер на примера. Това позволява лесната му трансформация в причинно изречение:

(53') **Libero Parri non era ateo e socialista solo perché gli mancava tempo.**

Либеро Парри не беше атеист и социалист, **само защото му липсваше свободно време.**

3.12. Италиански причинни имплицитни изречения с деепричастие /и/ в превод от български. Въпросът за причинната функция на българското деепричастие

Преводът на италианските имплицитни изречения с деепричастие, което изпълнява причинна функция, повдига въпроса за наличието на причинна функция и при българското. В българската граматична литература мнението по този въпрос не е еднозначно. Автори като Стоян Стоянов (1964), Андрейчин, Попов и Стоянов (1977), Андрейчин (1978), *Граматиката* на БАН (1983), П. Пашов (1989), Бояджиев, Куцаров и Пенчев (1999) посочват темпоралната му функция на едновременност към действието на главния глагол. Първите два източника допускат и предходност на деепричастието спрямо действието на главния глагол; споменават и редките случаи на минало деепричастие (бидейки ходел). Ницолова (2008) също посочва редки случаи на предходност и още по-редки на следходност спрямо главния глагол. Функцията му на обстоятелствено пояснение за начин е посочена от Стоянов (1964), Пашов (1989), Георгиев (1996), Бояджиев, Куцаров и Пенчев (1999). За разлика от дотук цитираните източници Ст. Георгиев споменава и за изразяваната от деепричастието причина, макар и не явно: „Деепричастието може да изразява различни по-обща, относителни темпорални зависимости спрямо времето на спрегания глагол – едновременност или разновременност, продължителност, успоредност или предход-

ност и следходност и др., свързани с имплицитно значение за причина, цел, условие и др.“ (Георгиев 1996 : 360). Авторът посочва пример с деепричастие, което изразява причина: „*А после добави колебливо, страхувайки се да не е много смела.*“ (Д. Димов). Въпреки че *Граматиката* на БАН не говори за причинна функция на деепричастието, все пак допуска замяна на обособени обстоятелства с деепричастие с подчинено обстоятелствено изречение за време, „когато се уточнява моментът на действието, но най-често с подчинени обстоятелствени изречения за причина и следствие.“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 426–7). Съвременните автори също приемат изразяването на нюансни причинни отношения на деепричастието, които: „...изпълняват ролята на мотивиращ фактор по отношение на действието на глагола казуемо, което се явява негов резултат.“ (Пометкова 2012: 164).

3.13. Просто деепричастие и елипса/частична елипса на съюз в превода

В пример (54) формата **calcolando**, дори със самото си значение (букв: пресмятайки) действително се явява като мотивиращ фактор, като умишлено преследвана цел, водеща до желания резултат. Крайният резултат обаче не се съдържа в главното казуемо: анализът по-долу показва, че той се съдържа смислово във второто подчинено изречение (определително или относително) **che agli scrutini finali avrei avuto**:

(54) **Calcolando sull'appoggio immancabile** che agli scrutini finali avrei avuto dal professor Meldolesi, con la professoressa Fabiani avevo sempre agito abbastanza vilmente: studiavo il minimo necessario per strappare il sei, e molto spesso neppure quel minimo. G. Bassani.

Освен това се отнасях доста лошо с учителката Фабиани. Учих само най-необходимото, за да изтръгна шестицата, а много често не правех и това, **разчитайки на** сигурната подкрепа на Мелдолези при оформянето на крайния успех. Дж. Басани.

В превода на български редът на изреченията е сменен. Освен това се забелязва една фактологична неточност: в италианската система за оценяване в училищата оценката (6) се равнява на нашата среден (3), а не на шестица, както е преведено на български. (За „изтръгване“ на оцен-

ка говорим, когато имаме минимални очаквания, колкото да минем изпита, тоест с оценка, отговаряща на нашата среден (3).

Примерът на Басани показва следната поредица от събития:

1. Разчитам на подкрепата на Мелдолези (**причина**)
2. → за да получа оформяне на крайния успех (**крайната цел**)
3. Подценявам предмета и самата учителка Фабиани чрез недостойно поведение, за да получа среден 3. (**следствие, включващо по-малката цел**).

Разликата в словоредата на изреченията между оригинал и публикуван превод налага поотделен анализ на двата вида превод – публикувания, и на моя работен вариант.

Анализ на публикувания превод:

При публикувания превод главното изречение от причинната конструкция в оригинал (*con la professoressa Fabiani avevo sempre agito abbastanza vilmente*) е сложено в началото на превода и отделено като самостоятелно изречение. Фактически то показва резултата от действието на подчиненото изречение от оригинала (ученикът разчита на сигурната подкрепата на учителя Мелдолези). Подчиненото деепричастно изречение (разчитайки на...) е на мястото на началното подчинено изречение от оригинала, носител на причината, подтикнала ученика към недостойното поведение спрямо учителката Фабиани. С оглед на повече яснота в логиката на преводаческото решение на български, се налага експериментален мой работен преводен вариант, умишлено преведен възможно по-буквално:

Мой работен вариант:

Разчитайки на неизменната подкрепа, която при оформянето на крайния успех щях да получа от Мелдолези, с учителката Фабиани се бях държал доста недостойно: учех само най-необходимото, за да изтрия тройката, а много често не правех и това.

Анализ на моя работен вариант:

Отношението между причина (разчитам на сигурна подкрепа от учителя Мелдолези) и следствие (недостойното поведение към учителката Фабиани) тук е реално и дори обяснено от самия автор, който след главното изречение е поставил двоеточие, за да уточни в какво се състои недостойното поведение на разказващия от 1 л. Обаче между причината и следствието в оригинала се забелязва важен елемент – средството, с

което ще се стигне до резултата – следствие. Това средство именно е сигурната подкрепа на учителя Мелдолези. По този начин считам, че публикуваният превод с разместването на изреченията е внесъл и известно объркване относно цялостното осмисляне на и без това усложнената синтактична конструкция.

Деепричастие с причинна функция, която в превода не е запазена и го лишава от причинен характер показва пример:

(55) **Essendo** il giardino grande... e i viali, tra maggiori e minori, **sviluppendo** nel loro insieme una dozzina di chilometri, la bicicletta era a dir poco indispensabile. G. Bassani.

Градината **била** голяма..., а алеите, централните и страничните, **общо били** повече от шест километра. Освен това без велосипед не било въобще възможно да се отиде... Дж. Басани.

Преводачът е разделил сложното италианско изречение на две: подчиненото, което съдържа две деепричастия, на български е превърнато в сложно съчинително изречение, съставено от две прости независими; главното пък е отделено и съществува самостоятелно. Именно в този му вид това изречение, дори и с наречието **освен това**, сякаш стои смислово отделено от останалите, които и без друго не изтъкват причината. Предлагам два мои варианта: вариант 1 се доближава до публикувания, но с прибавен причинен съюз, вариант 2 акцентира върху следствието чрез главното изречение:

1. **Понеже** градината **била** голяма..., а алеите, централните и страничните, **общо били** повече от шест километра, без велосипед не било въобще възможно да се отиде...

2. **Понеже** градината **била** голяма..., а алеите, централните и страничните, **общо били** повече от шест километра, **велосипедът бил абсолютно необходим.**

Съвпадение на неличните форми в превод от италиански на български

Макар и по-рядко, и в превода на български е възможно да се предпочетат нелични глаголни форми:

(56) Così, **avendo** profondissima **la convinzione** della propria genialità, e **sentendosi** ammirato e amato, egli conservava con tutta naturalezza il suo contegno di persona superiore. I. Svevo.

И тъй, **дълбоко убеден** в своята гениалност и **чувствавайки се** обект на възхищение и обич, той съвсем несприинудено се държеше като човек, превъзхождащ другите. И. Звево.

В превода е предпочетено миналото страдателно причастие **убеден**, което в оригинала изпълнява ролята на пряко допълнение (*la convinzione*) на деепричастието **avendo**; колкото до второто (единствено в превода) деепричастие, то намира отражение в себеподобната си българска форма. Постигната е умереност и лекота на изречението, която би била застрашена от две нелични глаголни форми:

* **Бидейки** дълбоко убеден в своята гениалност и **чувствавайки се** обект на възхищение и обич...

От друга страна, поради неличните форми в българския превод, липсват подчинителните причинни съюзи, съответно липсва и причинна конструкция. Фактически примерът показва изречение с обособени части (в случая на минало страдателното причастие) и обстоятелствено пояснение. Тук се появява въпросът: дали миналото страдателно причастие **дълбоко убеден** и деепричастието **чувствавайки се** са достатъчни, за да предадат адекватно причинния характер на конструкцията? Спазена ли е логиката: *Той е дълбоко убеден в своята гениалност, обект е на обич и възхищение, следователно се държи с превъзходство спрямо другите?* Формата **чувствавайки се** изразява едновременност спрямо главния глагол с възможен, макар и не ясно изразен причинен характер. Необходима е проверка с трансформация в подчинено съюзно изречение с **като**, но не темпорално, нито за сравнение, защото съюзът **като** не изразява едновременност между главното и подчиненото действие, нито пък начин на протичане на главното действие:

(56.1) *И тъй, **дълбоко убеден** в своята гениалност и **като се чувстваше** обект на възхищение и обич, той съвсем несприинудено се държеше като човек, превъзхождащ другите.

Тук обаче се случва повторение на **като**, който иначе има причинен нюанс: „Подчиненото изречение със съюза **като** се явява причинно, кога-

то чрез него се назовава мисловна дейност – с глаголи за знание, мисъл, чувство.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 379). Въведеният глагол **чувствам се**, заедно със сказуемното си определение *обект на възхищение* влиза в описаната семантика на подчиненото изречение. Замяна на **като** с **понеже** увеличава причинността:

(56.2) *И тъй, **дълбоко убеден** в своята гениалност и **понеже се чувстваше** обект на възхищение и обич, той съвсем непринудено се държеше като човек, превъзхождащ другите.

Евентуална повторна употреба на **понеже** чрез още едно подчинено изречение за причина вече би предизвикала утежнена конструкция, сравни:

(56.3) *И тъй, **понеже беше дълбоко убеден** в своята гениалност и **понеже се чувстваше** обект на възхищение и обич, той съвсем непринудено се държеше като човек, превъзхождащ другите.

Всички дотук предложени варианти показват безспорно наличие на причинен характер, независимо от употребените нелични форми в българския превод. Вариантът с умерено употребени нелични и лични глаголни форми (56.2) би могъл да изпъкне като сполучлив и максимално адекватен с оригинала.

Превод с финален съюз:

Подчинителният съюз за цел **за да** бива предпочетен пред **понеже** или **тъй като** и още по-малко пред не особено приемливия буквален вариант с деепричастие **неуспявайки да прикрие**:

(57) ...ed Emilio, **non sapendo** dove celare la sua passione, derideva Angiolina. I. Svevo.

...и Емилио, **за да прикрие** своето увлечение, се подиграваше с Анджолина. И. Звево.

Причинността в оригинала е езиково изразена от деепричастието. В превода поради употребения финален съюз причинният характер се губи. Ако хипотетично употребим обособената част **неуспявайки да прикрие**, тя би имала междинен характер между поясняваща част в просто

изречение и функцията на подчиненото изречение в сложно съставното. В случая **неуспявайки** е обособено обстоятелство, което може да се замени с подчинено изречение за причина. Замяната е възможна заради еднаквите подлози в подчиненото и главното изречение:

(57.1) ...и Емилио, **понеже не знаеше къде да скрие** своето увлечение, се подиграваше с Анджолина.

Тълкуването на евентуално причинно отношение може да се търси и екстралингвистично, на психологично ниво, но това зависи от индивидуалните характерологични черти на героя, или от неговата „емоционалната интелигентост“: ако е увлечен по една жена, дали мъжът непременно ще ѝ се подиграва? Отговорите са толкова, колкото и мъжете със своите характери и емоционална зрялост.

В (58) и (59) подчинените изречения с деепричастия са преведени по класическия начин с подчинителни връзки. Описателната линия на повествованието в превода е подсилена от минало несвършено време, а причината има физическо измерение (стръмен път, горещо слънце), водещо и до физическо последствие (бавния ход на конете):

(58) **Essendo** la strada ripida e caldo il sole, i due cavalli procedevano adagio. D. Buzzati.

Тъй като пътят **беше** стръмен и слънцето припичаше, двата коня вървяха бавно. Д. Будзати.

Подобно визуализиране на причина и следствие показва и:

(59) **Alzandosi** sempre più la strada, gli alberi erano finiti... D. Buzzati.

Тъй като пътят **се изкачваше** все по-високо, дърветата бяха изчезнали... Д. Будзати.

Превод на български: съюзът *като*, но с причинен смисъл:

На български срещаме подчинителния съюз за начин и за сравнение **като** (в съкратената му форма от **тъй като** с определено причинни отношения), който не превръща изречението в подчинено модално /или за начин. Тук не говорим за начин на протичане на действието (как?), а за причината за случващото се в главното изречение:

(60) *Essendo inquieta e non sapendo cosa fare* ho girato tutto il giorno tra la casa e il giardino. S. Tamaro.

Тревожно ми беше на душата и **като не знаех какво да правя**, целия ден сновях между къщата и градината. С. Тамаро.

Първото деепричастие от оригинала е преведено с въвеждащо причината просто изречение, която води до резултата в главното: добър вариант, целящ да избегне повторението на **като**.

Употреба на условен вместо каузален съюз в превода:

Съюзът **че** може да въведе смекчена, „деликатна“ причина, подчертана и от главния глагол в императив „прощавайте“. В превода императивът е последван от условен съюз, който отговаря на деликатността от оригинала:

(61) – Прощавайте, **че по съседство ви подслушвам**, но като чуя хубав български, не мога да изключа ушите си. Г. Господинов.

Scusatemi se stando così vicino vi ho ascoltato, ma quando sento la bella lingua bulgara non riesco a tapparmi le orecchie. G. Gospodinov.

Преводът показва и синтактично пренареждане чрез оригиналното съществително **съседство**, превърнато в имплицитна конструкция донякъде от условен тип заради съюза **se (ако)**. В действителност преводното изречение не е толкова условно, колкото по-скоро изразява причината за извинението. По този начин модално употребеният **se** е в съзвучие с деликатността, която авторът е вложил. Преводът на оригиналното сегашно време чрез минало свършено време подсилва извършеното действие не само от гледна точка на локализиране на времевия момент на подчинения глагол. Чрез минало свършено време причината, за която се иска извинение, е валидирана, подчертана.

3.14. Италиански имплицитни изречения със сложен инфинитив. Превод с прибавен причинен съюз

Поради синтактичната си особеност инфинитивът е лишен от категория лице и представя действието като общо, потенциално. Инфинитивът не е в състояние да помести действието в някакъв конкретен мо-

мент спрямо момента на говорене или спрямо опорен момент, но може да изрази хронологичното отношение на предходност и аспектуалното отношение на завършеност спрямо глагола от главното изречение. Въведен от предлога **per**, сложният инфинитив влиза в типичната си причинна функция:

(62) **Per avere a lungo vissuto e aver lasciato** dietro di me tante persone, so ormai che i morti pesano non tanto per l'assenza, quanto per ciò che – tra loro e noi – non è stato detto. S. Tamaro.

Понеже дълго съм живяла и съм оставила зад себе си толкова хора, вече знам, че мъртвите ни тежат не толкова с липсата си, колкото с това, което – между нас и тях – не е било казано. С. Тамаро.

Ако сложният инфинитив, зависим от причинно изречение с прибавен **perché** се употреби на мястото на условно изречение от оригинала, то езиковата ситуация носи нов смисъл и представя реална причинно-следствена връзка, както в (63). Предлозите **a** и **di** обикновено не са типични за имплицитните причинни конструкции. Тук предлогът **a** е оправдан заради съчетанието си с глагола **adirarsi** от подчиненото причинно изречение:

(63) – Виж сега, подхвана майка ми (тя беше адвокат), ти си знай, че го има, но не е нужно да му ръсиш името навсякъде, **той се сърди, ако го споменаващ напразно**, пред непознати. Г. Господинов.

Senti un po', cominciò mamma (faceva l'avvocato), tu sai che esiste, ma non c'è alcun bisogno di sperperare il suo nome davanti a persone sconosciute, **perché si adira a essere nominato invano**. G. Gospodinov.

По същия начин предлогът **di** се обвързва с главните глаголи **dispiacersi** и **imbarazzarsi** в:

(64) Господин Н. изпитва притеснение, **че е създал главоболие**, неловко му е, **че е водил** такъв скучен живот, за който нищо не може да се напише. Г. Господинов.

Il signor N. **si dispiace moltissimo di avergli procurato** vari grattacapi, è imbarazzato **di aver condotto** una vita tanto noiosa, su cui non c'era niente da scrivere. G. Gospodinov.

При съюза **че** е възможно смесване на непряко обектно и причинно отношение. Обикновено главното казано, (макар тук и сложно) изразява градация на емоция (тъгувам, проклинам се), както в:

(65) Започнах да тъгувам за орлето и да се проклинам, **че така глупаво го изгубих**. Й. Радичков.

Comincio a rimpiangere l'aquilotto e maledirmi **di averlo perduto in un modo così stupido**. J. Radičkov.

Неп прякото обектно действие задава въпроса: защо (за какво) тъгувам, защо (за какво) се проклинам? То се смесва с причинното отношение, обясняващо причината за душевното състояние на героя, изразена в главното изречение.

Превод на обстоятелствено пояснение за причина със сложен инфинитив

На пръв поглед оригиналното изречение е лишено от синтактични причинни белези:

(66) Влизаше в състава на настоятелството и абонатът на ловното списание, **пратено му като премия за убит вълк**. Й. Радичков.

Era membro del consiglio parrocchiale anche l'abbonato alla rivista di caccia, che gli veniva spedita in premio **per aver ucciso un lupo**. J. Radičkov.

Миналото страдателно причастие с обстоятелствено пояснение обаче съдържа в себе си причината (убитият вълк) и следствието (пратеното за награда списание). В превода на италиански главното изречение управлява две подчинени: относително, еквивалент на миналото страдателно причастие **пратено му**, и имплицитно причинно, построено със сложен инфинитив. Така преводът подчертава причинния характер повече от оригинала.

Сложният инфинитив може да се появи в темпорално изречение, но да подчертава следствието от причината, изразена в следващото просто изречение. Допълнителното размятане на главно и подчинено изречение между оригинал и превод измества и логическото ударение, както в:

(67) На портмантото стоеше закачено късо бледозелено палто с двуредни дървени копчета. Помня как, **като влязох** първия път онази сутрин, се заковах пред него. Това беше палтото на майка ми. Г. Господинов.

All'appendiabiti era appeso un cappotto corto, verde chiaro, con una doppia fila di bottoni di legno. **Ricordo di essere rimasto** folgorato nel vederlo **quando** quella mattina entrai per la prima volta. Era il cappotto di mia madre. G. Gospodinov.

Оригиналът представя следствието в главното изречение, докато преводът го показва в подчиненото чрез сложния и субстантивиран инфинитив. Тъй като примерът не показва причинно-следствена конструкция с типичния си словоред, мястото на причината е регулирано от позиционни и смислови фактори: отделена безсъюзно чрез просто изречение, причината стои след темпоралната конструкция.

3.15. Минало причастие с причинна функция в италианския превод

Българските граматики не съобщават за причинни отношения при миналото страдателно причастие; все пак *Граматиката* на БАН изтъква предназначението на различните обособени определения, измежду които и миналото страдателно причастие, да дадат „пълна обособка на действията...“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 237). За предпоставените обособени определения граматиката допуска „допълнителна смислова отсянка, най-често обстоятелствена, изразявайки причинно-следствени отношения.“ (1983, пак там). Обособеното определение с минало страдателно причастие, съчетано с обстоятелствено то пояснение за основание **от панически страх** образува семантичен компонент „основание за действието в основното изречение“:

(68) **Обхванат от панически страх пред епидемията**, полковникът забраняваше на външен човек да влиза в колибата. Ем. Станев.

Spaventato a morte dall'epidemia, il colonnello proibiva a chiunque di entrare nella capanna. E. Stanev.

Често италианската преводна конструкция може да има повече от един случай на причинно-следствено отношение: с експлицитна и имплицитна форма. В превода обаче се забелязва промяна в логическия ред между причина и следствие, а това води до превес на причинното отношение за сметка на изразеното следствие:

(69) Чичо Гаврил го подпита откъде е, какво по нашите места на-сам, човекът каза, че е другоселец,... попаднал из нашия край и решил да потърси еди-кой си, **защото някога заедно с него работели** в железопътната чета, **но колоос на вагонетка паднала върху крака му, та останал куц и минал в пенсия**, макар че му било рано да минава в пенсия, тъкмо му били сега годините за работа. И. Радичков.

Zio Gavril gli chiese di dov'era, e come mai si trovava dalle nostre parti, e l'uomo disse che era forestiero,... **e già che era capitato nelle nostre terre**, aveva deciso di cercare un tizio **con cui una volta aveva lavorato** nel distaccoamento ferroviario, **ma quell'altro aveva avuto una gamba rotta dall'asse di un vagone e, diventato zoppo, era stato pensionato**, anche se non aveva raggiunto l'età per la pensione, anzi proprio allora era nell'età giusta per lavorare. J. Radičkov.

Анализът налага разделяне на случаите на две части. Първата част засяга причинната конструкция:

1... попаднал из нашия край и решил да потърси еди-кой си, **защото някога заедно с него работели** в железопътната чета...

e già che era capitato nelle nostre terre, aveva deciso di cercare un tizio con cui una volta aveva lavorato nel distaccoamento ferroviario...

В тази първа част от цялата конструкция са подредени три действия от причинната конструкция. Хронологично и логически подредени, **в оригинала** те изглеждат така:

1. Някога двамата герои са работели заедно. (Причина 1)
2. Единият герой попада в този край. (Следствие 1)
3. Решава да потърси другаря си. (Следствие 2)

Същите три действия **в превода** изглеждат хронологично подредени така:

1. Някога двамата герои са работели заедно. (Причина 1)
2. Единият герой попада в този край. (Причина 2)
3. Решава да потърси другаря си. (Следствие 1)

Втората част показва конструкцията за последица в оригинал и имплицитното италианско изречение с минало причастие, което носи отношение на причина:

2.... но колоос на вагонетка паднала върху крака му, **та останал куц и минал в пенсия**, макар че му било рано да минава в пенсия, тъй-мо му били сега годините за работа.

... ma quell'altro aveva avuto una gamba rotta dall'asse di un vagone e, **diven-tato zoppo, era stato pensionato**, anche se non aveva raggiunto l'età per la pensione, **anzi proprio allora** era nell'età giusta per lavorare.

Забелязва се леко разминаване между оригинала и превода по отношение на пораждащия физическото увреждане глагол: в оригинала вагонната част пада върху крака на героя и той остава куц, а в превода героят има счупен крак от колооста на вагонетката. Забелязва се също и че последователността от различните подчинени изречения в оригинала и превода е различна:

Оригинал: изречение за следствие, за отстъпване, за причина, подсказана чрез наречието за логическо уточняване и модалност **тъкмо**, близко по значение на **защото**.

Превод: изречение за причина, за отстъпване и отново причина, под-разбрана от наречията *anzi proprio allora* (даже напротив, точно тогава), които дават усещане за възражение от пенсионирането на героя с аргумента за подходящата възраст за работа.

Изводът от анализа показва, че логическото разместване на компонентите между оригинал и превод дава споменатия превес на причината в превода, допълнително подсилена и от съюза **già che**. Впрочем този съюз би могъл да се преведе и с **така и така**, а не само с **тъй като**, **понеже**.

Миналото причастие е преведено с причинна конструкция, но допуска и замяна с подчинено обстоятелствено изречение за причина:

(70) Da poco avevo conosciuto un gesuita tedesco, aveva appena qualche anno più di me. **Accortosi del mio disagio per le funzioni religiose**, dopo qualche incontro mi propose di vederci in un luogo diverso dalla chiesa. S. Tamaro.

От известно време се бях запознала с един немски йезуит, той беше само с няколко години по-възрастен от мен. **Тъй като забеляза моята неприязън към религиозните служби**, след няколко срещи ми предложи да се видим някъде извън църквата. С. Тамаро.

Вариант с обособена част в превода показва, че нейното причинно отношение се определя и от позицията ѝ пред словосъчетанието, което пояснява – **моята неприязън**. Това разположение на компонентите на обособената част позволява споменатата замяна:

(70') **Забелязал моята неприязън към религиозните служби**, след няколко срещи ми предложи да се видим някъде извън църквата.

Замененият вариант с минало свършено деятелно причастие може да изпълнява функция на обособено определение, което влиза в конструкция, близка по функция до подчинените изречения. Р. Ницолова показва случаи, в които „причастните конструкции влизат в смислово отношение не само със своето определяемо, но и със сказуемото в изречението“ (Ницолова 2008: 435) и посочва миналото причастие като част от имплицитно причинно-следствено отношение с пример на Й. Йовков: *Прималели от страх, те паднаха на земята и заплакаха.*

4.

Конструкции за следствие. Класификация

4.1. Функционално-семантичен анализ

4.2. Интензивно-результативни
изречения за следствие.

Превод с експлицитни форми

4.3. Констативно-результативни
изречения за следствие

4.4. Двупосочна съюзна замяна.
Замяна на съюз за следствие със
съединителен съюз в превода

4.5. Изречения за следствие с
„хибридна“ семантика

4.6. Превод с и на имплицитни
изречения

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

КОНСТРУКЦИИ ЗА СЛЕДСТВИЕ. КЛАСИФИКАЦИЯ

*После легна по гръб върху рогозката, хвана с ръце
глезените си и от гърдите ѝ се откри толкова
силен рев, че водата в близкия кладенец се обърна
трижди, кората на стария бор се пукна по
дължината на стъблото, а тъмнината склочи
обръча си още по-силно над земята, така че да я
предпази от болката на тази жена.*

В. Бешлийска, „Глина“

При направения в трета глава обзор на българската граматична литература по въпроса за изреченията за следствие направи впечатление липсата на формалното им разделение така, както са формулирани на италиански език: *forti/deboli* – силни/слаби, в зависимост от въвеждащия ги елемент. Двата вида изречения за следствие като: **Толкова съм уморена, че си лягам. Vs. Уморена съм, така че си лягам.**

– носят различно послание и смислов заряд и правят въпроса за дефиницията им наложителен и подлежащ на изясняване. Изреченията за следствие имат два вида синтактична структура, влияеща и на семантиката им: изречения от типа **„Тя е толкова хубава, че всички я заглеждат“** съдържат висока степен на притежание на дадено качество (в случая красотата), както и резултата от притежанието на това качество. Въз основа на семантичния момент „много“ и „висока степен“ дефиницията за тях би могла да бъде **интензивно-резултативни**, доколкото интензитетът на признака от главното изречение води до наличие на някакъв реален резултат, положителен или отрицателен, в подчиненото изречение. Същевременно двойната функция на съюза **че** налага изясняване на разликата между интензивно-резултативните изречения за следствие и тези за причина. В изреченията за следствие с **че** вече изтъкнатият момент е подсилен и чрез лексикален елемент (наречието за

степен *толкова, така*, показателните форми *такъв*). Такъв семантичен момент при изреченията за причина не се среща. (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 377).

Срв.:

Толкова ми се спи, че ще лягам и Ще лягам, че ми се спи.

Ето примери от художествената литература с интензивно **че**:

Слънцето и дъхавата пара от **тревите толкова ги бяха омаломили, че двамата дори не ядоха**. В. Бешлийска.

Оглежда го подозрително, пламнала от любопитство:... Но видът му **е така непрекословен, че тя се подчинява**. Бл. Димитрова.

– Епохата ни завъртя **на такъв чекрък, че имаме постоянно вие-не на свят!** Бл. Димитрова.

И така съм се простудил, че едва ме спасили! Л. Левчев.

Така зле е, че само се учудва откъде поникна термометър в ръката му, но няма сили да го разпитва за това. Бл. Димитрова.

Интензитет на признак (чувство) може да доведе и до предполагаем, а не реален резултат, както в:

Мъжът вдигна глава и го погледна. Очите му носеха **толкова тъга и болка, че може би само** музиката би могла да ги опише. Р. Гизгинджиев.

Ако разгледаме отново изречението в модифициран вариант: „**Тя е хубава, в резултат на което/така че/поради което/затова/ всички я заглеждат**“, ще забележим, че то съобщава за наличие на резултата от красотата, но като констатация, без да говорим за степен на притежаваното качество. Дефиницията тук би могла да бъде: **констативно-резултативни**:

Беше си приготвил гроб (Свети Иван – Д. Д.) и го беше напълнил с треви, които само той знаеше, **и затова не стана на прах, а на мощи**. Л. Левчев.

Прозорецът беше отворен, **така че звукът влезе при нас като зъл дух**. Л. Левчев.

Подът на бабината къща беше от земя, добре замазана, **така че се получаваха фигури, подобни на звездните небулози**. Л. Левчев.

Съюзът **та**, типичен за втория вид изречения за следствие, може да изразява следствие без непременно връзка с пораждаща причина. По-скоро се акцентира върху резултата, който логично ще последва от действието в главното изречение:

Жената метна окървавената си кошуля върху детето-горният ѝ край беше сух, **та щеше да го затопли**. В. Бешлийска.

Логичното следствие от действието в главното изречение посочва „по-нататъшен етап в посочваните явления“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 416), като всеки от следващите примери съдържа някакъв вид последователност на действията:

Преваляха летата и Исая нямаше за кога да отлага, Ябла също бе преминала двайсетата си година, **та двамата стари грънчари се бяха надумали да оженят младите**, за да мине това от ред и да се ражда домочадие. В. Бешлийска.

Празникът бе двоен, защото на следния ден много от мъжете потегляха да продават стоката си из близки и далечни земи, **та сега и тях изпращаше селото**. В. Бешлийска.

От време на време си правеха знаци с ръце, ако някоя овца тръгне-ше да се отделя настрана, **та се редуваха** кой ще притича да я върне при другите. В. Бешлийска.

4.1. Функционално-семантичен анализ

Анализът ще започне с двата вида изречения за следствие — интензивно-резултативни и констативно-резултативни, които се различават помежду си в зависимост от степента на интензивност на причинно-следствената връзка.

4.2. Интензивно-резултативни изречения за следствие. Превод с експлицитни форми

По правило главното изречение съдържа причината, а неговото подчинено – следствието. В поредицата от първите шест примера на Георги Господинов показвам реалната причинно-следствена връзка и нейната логика: абсурдността на ситуацията – реакцията у двамата герои; баналния кинокадър – неспособността у героя да опише сцена, вероятно гледана и заснемана многократно; обърканото съзнание на героя, предполагащо психиатрична помощ; бавното пиене на сметана, продължило цяла вечер; бягството от клиниката на Миналото на един пациент, страдащ от Алцхаймер, който, попаднал в града, интерпретира видяното като сценарий от бъдещето и не се „хваща“; героя, който се разхожда бавно в една есенна вечер, изненадан в гръб от женски глас:

(71) Гаустин, ще го наричаме така, макар че той самият ползваше това име като шапка невидимка, прибра вестника и даде една банкнота, доста едра за случая. Клошарят я повъртя в ръка и изтърси: Ама... нямам да върна. **Това прозвуча толкова абсурдно в ранната виенска сутрин, че и двамата се засмяха.** Г. Господинов.

Gaustin, lo chiameremo così, anche se lui stesso usava questo nome come un cappello che renda invisibili, prese il giornale e porse una banconota di taglio assai grosso rispetto alla circostanza. Il barbone se la rigirò tra le mani e sbottò: Ma... non ho il resto. **La frase risuonò in modo talmente assurdo nella precoce mattina viennese che entrambi scoppiarono a ridere.** G. Gospodinov.

Стативните глаголи предимно от главното и не толкова от подчиненото изречение показват конструкция, в която изпъква не физическото действие, а твърдение и неговото заключение или предположение:

(72) Следващата картина е **такава класика в киното, литературата и живота, че не знам как да я опиша.** Г. Господинов.

Il quadro seguente è **un tale classico del cinema e della letteratura che non saprei come desciverlo.** G. Gospodinov.

(73) Иначе в главата му беше **такова стълпотворение от времена, гласове и места, че** или **трябваше да се предаде** незабавно в ръцете на колегите си психиатри, или щеше да извърши нещо такова, **че** те сами да го приберат. Г. Господинов.

Altrimenti nella sua testa c'era una tale confusione di tempi, voci e luoghi che o avrebbe dovuto consegnarsi senza indugio nelle mani dei suoi colleghi psichiatri o avrebbe combinato cose per le quali questi lo avrebbero fatto rinchiudere. G. Gospodinov.

„Полу“-стативен главен глагол заради придружаващите го наречия предизвиква стативен резултат в:

(74) Пиеше **толкова бавно и по малко** (поръчаната сметана – Д. Д.), **че** му **стигна** за цялата вечер. Г. Господинов.
La beveva **con tale lentezza e a sorsetti che gli bastò** per tutta la serata. G. Gospodinov.

(75) Бил чел скоро в „Тайм“ **някакви прогнози и сега сигурно експериментират по тях. Ама толкова е изкуствено всичко, че никой няма да им се върже.** Г. Господинов.

Aveva letto da poco sul “Time” alcune previsioni sul futuro, e magari staranno facendo esperimenti. **Ma tutto è talmente artificioso che non ci può cascare nessuno.** G. Gospodinov.

Стативен главен глагол, но съчетан с предизвикващо резултата наречие придава динамичност на конструкцията:

(76) Беше **толкова неочаквано, че наистина** се уплаших. Г. Господинов.

Fu così **improvviso che davvero** mi spaventai. G. Gospodinov.

Конструкцията за следствие често приема в своите рамки т. нар. условен период *periodo ipotetico* с характерното си съгласуване на времената: в единия случай се наблюдава пълно покритие на интензивно-резултативните подчинителни връзки:

(77) Въздухът беше толкова чист, че ако протегнеш ръка, можеш да докосна планината. А. Дончев.

L'aria era così tersa che, se avessi proteso la mano, avrei potuto toccare la montagna. A. Dončev.

Изразеното условие е иреално, предполагаемо и ситуирано в миналото. В случая то служи за свързващ елемент в линията на причина-следствие. Така логиката върви по пътя на хиперболизираните действия: Въздухът е чист→Протягам ръка→Докосвам планината.

Вторият случай предполага по-разширен синтактичен анализ, предизвикан от вградената условна конструкция, която се явява като следствието от главното изречение *един майстор зидар така го направил*:

(78) А тая маза била същински лабиринт, един майстор зидар така го направил, че влезеш ли вътре, излизане няма. Г. Господинов.

E quegli scantinati erano un vero e proprio labirinto, lo aveva ideato un grande architetto, sicché se ci entravi, non riuscivi più a uscire. G. Gospodinov.

Тук оригинал и превод поднасят две видими разлики:

1. Очевидно е разминаването в употребата на подчинителни връзки (в превода, вместо въвеждащият елемент *antecedente* присъства двойната подчинителна връзка *sicché se*), което все пак не води до разминаване в смисъла на конструкцията.
2. Разликата в употребените глаголни времена предизвиква изменение в глаголния вид и съответно в интерпретацията на действието от конструкцията за следствие. И в подчиненото, и в главното изречение от условната конструкция оригиналът представя сегашно време, изразяващо еднократно действие от свършен вид. Преводът показва алтернативно употребеното минало несвършено време *imperfetto*, традиционно за повтаряеми и нееднократни действия, но в случая употребено като част от условния период, диктуващ определени правила в употребата на времената. Това е т. нар. **imperfetto di attrazione**: според правилото за съгласуване на времената, главен глагол, спрегнат в минало време, „привлича“ минало несвършено време-*imperfetto* в подчиненото изречение. (Renzi et al. 2001: 617).

2.1. Модално маркирано чрез отглаголното съществително „излизане“, последвано от сегашно време, подчиненото изречение подчертава вечната невъзможност да се излезе от лабиринта. Вариант със сегашно време в подчиненото изречение и отрицателна форма на бъдеще време в главното: *ако влезеш вътре, няма да излезеш...* ще се яви като маркиран неутрално откъм експресивност и би ошетил конструкцията. За това би допринесла и липсата на съюза **ли**, типичен при реално и потенциално условие, но не и при иреално условие. *Граматиката* на БАН уточнява различната позиция на **ли** спрямо другите условни съюзи, които стоят в предглаголна позиция. Формата **ли** може да стои след глагола, но и преди „тази част на изречението, която трябва да се подчертае, на която пада логичното ударение и с нея образува проклетика.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 398).

Конструкция, частично съчетаваща следствие и сравнение се превежда с конструкция само за сравнение:

(79) **Те щяхах тѣй силно и тѣй силно тичаха, сякаш пепелянки ги гонеха по петите.** Й. Радичков.

Strillavano e correvano come se avessero delle vipere alle calcagne.
J. Radičkov.

Сравнението се наблюдава между ситуацията от главното изречение и нереалната, въображаема ситуация от подчиненото изречение. Елементите на интензивност от оригиналния текст и присъщи за главното изречение от конструкцията за следствие в превода са елиминирани и полученото изречение води до ниска степен на резултат.

4.3. Констативно-резултативни изречения за следствие

В подкрепа на казаното за този вид изречения за следствие, напомням, че според италианската академична граматика те „могат да съществуват и като независими изречения и да бъдат перефразирани от главно изречение със свързващ подчинителен елемент (così)“. (Renzi et al. 2001: 829). Това се дължи на по-голямата независимост на този вид изречение за следствие спрямо тази на интензивно-резултативните изречения. Тук логичната причинно-следствена връзка не е така маркирана, както при първия вид, логиката им се определя от контекста и не зависи от прагматични познания или общоприети истини. Вследствие именно

на тази тяхна независимост се наблюдава употреба на съчинителни съюзи, а не на подчинителни. В превода заключителният съюз **dunque** въвежда следствието:

(80) Имам особено отношение към това досадно за мнозина създание (мухата: Д. Д.), **така че нейното присъствие тук ме зарадва**. Г. Господинов.

No un rapporto particolare con questa creatura fastidiosa (la mosca: D. D.) ai più, **dunque la sua presenza qui mi fa piacere**. G. Gospodinov.

Липсата на оригинална конструкция за следствие, присъствието на заключителния съюз **quindi** и на лексикалните маркери на интензивност, изразяващи степен на физико-психическо усещане, дава основание на преводача да прибегне към комбинация от двата вида изречение за следствие:

(81) Mentre stava seduta ad aspettare che marito e figlio facessero i biglietti, perché mai che papà scegliesse di stare un po' con lei e **quindi aveva preferito** fare la fila con nonno, notò una cingomma attaccata al sedile e sentì odore di gabinetto **e le venne uno schifo infinito per Milano, che** le sembrò brutta, come tutto il mondo. M. Agus.

Докато стояла и чакала мъжът ѝ и синът ѝ да купят билети, защото нямало случай, в който татко да реши да поостане при нея, **така че предпочел** да стои на опашката с баща си, забелязала дъвка, залепена за седалката, и усетила вонята на тоалетните, **и изведнъж изпитала такова безкрайно отвращение от Милано, че** градът ѝ се сторил грозен като целия този свят. М. Агус.

Резултатът е комбинацията от констативно-резултативното (момчето-бащата на разказващата предпочита компанията на баща си пред тази на майка си) и интензивно-резултативното (чувството на силно отвращение).

Относителната независимост на съюза **затова**, който притежава собствено лексикално значение и е лишен от граматичната физиономия на подчинителна връзка, обяснява преводаческия избор на съединителния съюз **per questo**. Логическата връзка е основана на известни „пресупозиции“ в предпочитанията на определена възрастова група:

(82) Помня как, когато тези филми по-късно стигнаха до нас (да сме били на 17–18), се обзалагахме, че до втората минута ще има голи сцени, **затова и обичахме испанското кино**. Г. Господинов.

Ricordo che quando questi film più tardi arrivarono da noi (avremmo avuto 17–18 anni), scommettevamo che entro i primi due minuti ci sarebbero state scene di nudo, **per questo amavamo il cinema spagnolo**. G. Gospodinov.

Следствието може да се съдържа и в просто изречение, което се явява като обобщение от съдържанието на предходното сложносъставно с две допълнителни – експлицитно и имплицитно:

(83) Pereira ammise che non ce la faceva a fare la salita a piedi, **così aspettarono un taxi**. A. Tabucchi.

Переира твърди, че не можел да ходи пеша по целия път нагоре, **затова** изчакали да мине такси. А. Табуки.

Наречието **così** с нюанс на заключение (**и така**) не е запазено в превода, на негово място е предпочетена конструкция за последица със **затова**, разкриващ причината за резултата от подчиненото изречение.

Сложният съюз **така че** с двата си свързани елемента подчертава липсата на интензивен признак. Подчиненото изречение изразява следствие в контекста на логиката на утопичната реалност:

(84) Загубата на памет стигаше до все по-млади хора, **така че нуждата от етаж на 70-те също растеше** и за това беше отреден четвъртият. Г. Господинов.

La perdita della memoria colpiva persone sempre più giovani, **sicché la necessità di un piano per gli anni '70 cresceva** di pari passo e a questo scopo venne attrezzato il quarto piano. G. Gospodinov.

Така че може да въведе реален резултат с нюанс на интензивност заради наречието **чудесно**:

(85) И двамата не бяхме от най-разговорливите, **така че си прекарахме чудесно времето** в разходки и плуване, и едно взаимно споделено мълчание. Г. Господинов.

Nessuno dei due era tra i più chiacchieroni, **così trascorremmo splendidamente il tempo** con passeggiate e nuotate in un reciproco e condiviso silenzio. G. Gospodinov.

Следствие-резултат, при което героят дори физически се уподобява с природата на планината, показва:

(86) И като се люшкахме по пътя надолу, гледахме земята. И погледът ми тръгна по правите борове, и духът ми тръгна след погледа ми, **та гърбът ми се изправи и вече вървах изправен като бор**. А. Дончев.

E mentre scendevamo vacillando giù per il sentiero, tenevamo il capo chino. E il mio sguardo corse ai pini diritti, e il mio spirito corse dietro al mio sguardo, **sì che le mie spalle si raddrizzarono e io presi a camminare dritto come un pino**. A. Dončev.

В изречението за следствие двете действия, обвързани с резултативното наречие **вече** (гърбът ми се изправи → вече вървах изправен като бор) преводът предлага различен поглед към употребата на глаголните времена. Буквално преведени, двете действия от изречението за следствие звучат така: *моите рамене се изправиха и аз започнах да вървя изправен като бор*. Ъгълът на действието на **presi a camminare** (започнах да вървя) е различен от оригинала **вече вървах**. Италианският превод заради фазовия глагол за начало на действието и съответно свършения си вид изразява промяна в състоянието на героя, именно като следствие от сливането му с природата. Вероятно това е мотивирало италианския преводач да употреби аорист (минало свършено време). Тази промяна обаче изглежда „принудена“ заради идеята за нещо ново, съдържаща се в смяната на състоянието чрез конструкцията **prendere a**. А тук нещо ново няма: героят не преминава от едно в коренно различно състояние на ходене, по-скоро променя стойката си вследствие на повдигнатия си дух. При замяна на фазовата конструкция с глагола **camminare** от аорист в **imperfetto**, каквото би било равностойното на българското употребено минало несвършено време, става видно, че полученият мой вариант

...sì che le mie spalle si raddrizzarono e io già camminavo dritto come un pino.

също отговаря на смисловото съдържание и на логиката на конструкцията за последица.

Различното разпределение между съчинителни и подчинителни съюзи в оригинал и превод води до стилистична употреба на пунктуация в превода, а това измества логическото ударение в двата текста:

(87) По-големите деца говореха, че бащата на глухонямото имал грехове, **затова** момичето се родило глухонямо и **затуй** той всяка година взема под аренда църковната нива, **защото по този начин бог ще му опрости греховете**. Й. Радичков.

I ragazzi più grandi dicevano che il padre della sordomuta aveva peccato e **per questo la ragazza era nata sordomuta; ecco perché**, dicevano, ogni anno lui prendeva in affitto e lavorava il campo della Chiesa: **così Dio gli avrebbe perdonato i suoi peccati**. J. Radičkov.

Оригиналът чрез комбинация от съчинителни и подчинителни съюзи показва смислов фокус само върху главното си изречение. Следващите три подчинени, управлявани от главното, губят логическото ударение и се свеждат до поредица от зависими едно от друго изречения, а употребата на сходните форми **затова/затуй** придава сякаш търсена монотонност, забързана реч, наподобяваща устния разказ на децата. Преводът обаче използва само съчинителни съюзи и чрез пунктуационното разделение предлага две отделни конструкции, всяка със собствено логическо ударение: *грех-възмездие* и *даване на нивата под аренда-опрощението на Бог*.

И отново пример с двоеточие със стилистичната си функция: от една страна да избегне съюза **тъй като**, от друга, да въведе причината за авторовото решение, внушавайки му известна категоричност:

(88) Историята на селцето няма да бъде предмет в този разказ, **затова ще се ограничи дотук, тъй като смятам, че тези факти са достатъчни за читателя** и че той вече знае най-необходимото. Й. Радичков.

La storia del villaggio non sarà oggetto di questo racconto **per cui mi fermerò qui**: penso che questi fatti fondamentali bastino al lettore. J. Radičkov.

Носители на причинно-следствени отношения могат да бъдат две прости, свързани помежду си изречения посредством адвербиалната конструкция **per quanto**:

Засилената степен на притежавания признак е резултат от глагола от първото изречение с емоционално-въздействаща семантика. Оттук и констативно-резултативният характер на конструкцията:

(89) E nonno faceva spavento per quanto era freddo e sembrava un morto assiderato. M. Agus.

А дядо изглеждаше страшно, толкова бил измръзнал и имал вид на вкочанен от студ. М. Агус.

На италиански липсва характерният *antecedente*, като цяло липсва и типична конструкция за следствие. Въпреки това тук ясно се открояват три смислови момента (физически и емоционални състояния) с ясна логична последователност:

1. Il nonno era freddo. Дядо бил измръзнал. Причина 1
2. Faceva spavento. Изглеждаше страшно. Следствие 2
3. Sembrava un morto assiderato. Имал вид на вкочанен от студ. Следствие 1

Изречение за следствие би се получило при експериментално разместване на простите изречения от оригинала със съответния превод:

E nonno era così freddo che faceva spavento, tanto da sembrare un morto assiderato.

В получения италиански вариант използвам експлицитна и имплицитна конструкция, потенциално утежняващи изказа. Същото се отнася и за българския превод на работния ми вариант, който освен друго, повтаря подчинителните връзки и не би бил приемлив:

***А дядо бил толкова измръзнал, че изглеждаше страшно, дотолкова, че имал вид на вкочанен от студ.**

По тази причина ще отделя пунктуационно следствие 1 чрез двоеточие с допълнителен вариант, изразяващ следствие и който би могъл да се доближи адекватно до оригиналното съдържание:

(89') **А дядо бил толкова измръзнал, че изглеждал страшно: имал вид на вкочанен от студ.**

4.4. Двупосочна съюзна замяна. Замяна на съюз за следствие със съединителен съюз в превода

Корпусът предлага два случая, в които съюзите *così* и *ta* срещат като преводен еквивалент съчинителна връзка. Въпросът тук е: замяната със съединителен съюз в превода показва ли отношение на следствие? Съчинителната връзка в превода на български и после на италиански безспорно олекотява възможната логична причинно-следствена връзка, представяйки двете действия като обикновена констатация, разказ за изминалия ден:

(90) Ieri sera non avevo voglia di leggere, **così ho guardato la televisione**. S. Tamaro.

Снощи не ми се четеше **и седнах пред телевизора**. С. Тамаро.

Все пак съединителният съюз **и** допуска изразяване както на последователни действия, така и на „различни причинно-следствени отношения“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 293).

(91) Аз стърчах неловко, сам, без знаменце и карамфили, **та тръгнах към сергията**. Г. Господинов.

Io stavo lì in mezzo, imbarazzato, solo, senza bandierina e garofani, **e mi avviai verso il banchetto**. G. Gospodinov.

Съюз за следствие в оригинала — финален съюз в превода

В нюансите на душевното състояние, през които минава героят от пример (92) действието от изречението за следствие, преведено с финалния съюз **за да**, води до по-крайната цел на героя: преструването му, че спи, е тактика в случай на негов евентуален неуспех в авансите му към госпожата:

(92) Bisogna dire che Tomagra s'era messo a capo riverso contro il sostegno, **così che si sarebbe potuto** dire che dormisse: era questo, più che un alibi per sé, un offrire alla signora, nel caso che le sue insistenze non la indisponessero, il modo di non sentirsi in disagio, sapendoli gesti separati dalla coscienza, affioranti appena da uno stagno di sonno. I. Calvino.

През цялото време Томагра бе подпрял главата си на горната странична облегалка, **за да създаде впечатлението, че спи**: само по себе си това беше не толкова някакво алиби, колкото възможност да предложи на госпожата някакво извинение, в случай че неговите маневри не я предразположеха, като се престори, че това са били несъзнателни движения, изплували от съня му. И. Калвино.

Перспективата за авантюра на героя с дамата го подтиква към серия от „маневри“, все едно се намира на бойното поле. Наличието на съюза за начин **così** в оригинала съответства на предварителния замисъл на действията на войника. Начинът, по който си е подпрял главата, е и **начин** да стигне чрез допълнителни домогващи действия към крайната си цел – завладяването на дамата. Следвайки логиката на контекста, става ясно, че употребата на финален съюз в превода е напълно оправдана и единствено възможна. Употребата на **така** вместо на **за да** би придала описателен характер на повествованието, а не това е вложил Калвино. Макар и потънали в тишината помежду си, героите общуват невербално, минавайки по „пътя на тишината“²³ към все пак крайната цел. В оригинала изречението започва с безличния глагол **bisogna dire che** (трябва да кажем, че), непреведен на български, но сякаш оправдаващ действията на войника. Повествованието тече, като оставя впечатлението, че авторът го „заснема“, наблюдава героя си и се отъждествява в него, следи посоката на неговите мисли, чувства и действия.

Съюз за следствие в оригинала – относително местоимение в превода

Причината за замяната на съюз за следствие с относително местоимение е свързана и с логическото ударение. Местоимението придава резултативност на конструкцията, ако се отнася към прякото допълнение (**colpo**) с ключово значение в конструкцията, доколкото е предиз-

²³ Изразът е на Микеле Раго във встъпителната част на романа на Калвино.

викващият фактор в подчиненото изречение. Преводът на пример (93) е резултат от трансформация на изречение за следствие в относително, но и трансформация на глагола **стрелям** в сложната глаголна форма от свършен вид с краен резултат **sparare un colpo** (буквално: **изстрелвам удар**):

(93) Аз водех отстъпниците. И един от Превала стреля, **та уби последния от редицата**. А. Дончев.

Io guidavo i rinnegati. E uno di quelli del valico sparò un colpo **che uccise l'ultimo della fila**. A. Dončev.

Замяната с относително местоимение отслабва значително отношението между причина и следствие, ако местоимението е отнесено към непрякото допълнение:

(94) Мъчително беше, непреодолимо, постепенно започваш да изпитваш страх и ужас пред всяка една буква, те оживяват във въображението ти, обграждат те отвсякъде гладки и непревземаеми или зейнали като бездни, **та всеки миг можеш да пропаднеш в бездните им като клопка**. Й. Радичков.

Era una cosa penosa e insuperabile, pian piano cominciavi a sentire paura davanti a ciascuna di quelle lettere che diventavano vive nella tua immaginazione, ti circondavano da tutte le parti, lisce e imprevedibili oppure si aprivano come **abissi nei quali potevi sprofondare da un momento all'altro come in una trappola**. J. Radičkov.

В някои случаи оригиналът показва следствие, пряко зависимо от главния глагол:

(95) Освен списанието околийското лесничейство **поощри** човека и с два кубика чамов материал, **та с него той направи цялата дограма на къщата си**. Й. Радичков.

A parte la rivista, l'ufficio forestale della regione gli mandò anche due metri cubi di tavole di pino **con le quali lui costruì tutti gli infissi della sua casa**. J. Radičkov.

където **поощрявам** съдържа и семантичен момент „мотивиране“: „подбуждам към още по-полезна дейност чрез подкрепа, одобрение, награда.“ (Буров и др. 1994: 644) Този глагол не е запазен в превода и съот-

ветно не води до конструкция за следствие. Семантично неутралният **mandare-изпращам**, определено лишава конструкцията от оригиналния ѝ замисъл. Това се вижда от **буквалния превод** на публикувания:

*Освен списанието околийското лесничейство му прати и два кубика чамов материал, **с които той направи цялата дограма на къщата си.**

4.5. Изречения за следствие с „хибридна“ семантика

4.5.1. Следствие и цел

Основание за наличие на финален компонент дава съюзът **да**. Съюзът **да** е известен с изразените си обстоятелствени отношения за цел и следствие, като основанието за извършването на главното действие е в различна степен. Така съюзът **да** изразява смесено финално-следствено отношение, което при подсилването си приема съюзите **та** и **че** в позиция пред **да** (Генадиева-Мутафчиева 1970: 150). Следващите примери показват точно този подсилен вариант на **да**. Поради различната степен на изразеното основание в главното действие отделните подчинени изречения допускат смислови подвижни граници, тоест по смисъл попадат на границата на различни типове подчинени отношения, за които говори Попов (1998). Такъв е случаят на „среща“ между изреченията за цел и констативно-резултативните изречения за следствие. Връзка между тях (за следствие е използван терминът „консекутивно“) прави и Емилия Денчева (2007). В статията си авторката застъпва тезата, че „следствието в консекутивното изречение може да бъде и резултат на целенасочено, съзнателно предизвикано действие в главното изречение, когато причинителят е живо същество.“ (Денчева 2007: 7). Под „целенасоченост“ Денчева има предвид „насоченост по отношение на постигането на определена цел – пораждането на определено действие, което предполага осъзнаване на тази цел и на начините на нейното постигане. Тя предлага термина „интенционалност“. Разбира се, важна роля за разграничаване на целенасоченост и нецеленасоченост играе контекстът. Изреченията за цел по своята същност темпорално са ориентирани винаги към следходността. Действието, което те изразяват, е виртуално, тоест възможно да се осъществи. Следващите примери (96–98) показват признака интенционалност, или целенасочено движение, предизвикано от живо същество. Целенасоченото движение довежда

до желания резултат и зависи от конкретната ситуация на контекста и има почти физическо измерение. Така например умишленото отговаряне с половин дума води до отказване у говорещия/пишещия към допълнителни действия. В примера, който следва, целта има превес над „виртуалната“ и подразбрана последица:

(96) *Mangiava da solo tamburellando sulla tavola con le dita come se solfeggiasse e, se magari noi ci affacciavamo alla cucina a chiedergli qualcosa, lui ci rispondeva a monosillabi per farcene passare la voglia ed essere lasciato in pace.* M. Agus.

Ядеше сам, като тактуваше, почуквайки с пръсти, сякаш репетираше, и ако се мернехме в кухнята да го питаме нещо, той ни отговаряше с половин дума, **та да ни се отще да питаме и да го оставим на мира.** М. Агус.

И тук целта преобладава, а следствието не е съобщено като факт. Умишлено тихото разказване на бабата цели тя да бъде чута само от внука си:

(97) Баба ми разказваше приказките тихо, **така че да ги чувам само аз,** и свършено неизразително, механично, като че ли вадеше вода от кладенеца. Л. Левчев.

Mia nonna mi raccontava le favole a voce bassa, di modo che le sentissi solo io, e parlava in modo completamente inespressivo, meccanico, come se attingesse acqua dal pozzo. L. Levčev.

Сакото е поставено така, че да покрива част от краката на героинята:

(98) *Però, nell'intenzione di ritrarre, desolato, la mano, fu interrotto dall'accorgersi di come lei teneva la giacchetta sulle ginocchia: non più piegata (eppure tale prima gli era porsa), bensì gettata con trascuratezza in modo che un lembo le piovesse sul davanti delle gambe.* I. Calvino.

Но в намерението си да прибере със съжаление ръката си, той забеляза начина, по който госпожата държеше сакото на коленете си: вече не сгънато (защото така му се беше видяло преди), а небрежно метнато, **така че единият му край да пада пред прасците ѝ.** И. Калвино.

Наличие на търсен резултат, при изразена целенасоченост, но в по-общ, глобален смисъл показват примери (99) и (100):

(99) ...vi era quanto suo padre gli aveva insegnato dell'essere padre: **che è saper camminare, senza mai voltarsi**. Camminare il passo lungo degli adulti, senza pietà, ma un passo limpido e regolare, **perché tuo figlio possa capirlo e starci attaccato, nonostante il suo passo bambino**. A. Baricco.

Беше там, сред суровост и пълна липса на съмнения, докато баща му преподаваше изкуството да си баща: а то е да **знаеш да крачиш, без да се обръщаш назад**. Да стъпваш с дългата крачка на възрастните, безмилостна, но изчистена и равномерна, **така че синът ти да може да я разбере и да остане близо до теб въпреки детската си стъпка**. А. Барико.

Условното изречение от оригинала на (100) *se ne avrai forza* е преведено с именно казуемо и наречието **достатъчно**, което липсва в оригинала и е типично за изразяване на следствието (**ако си достатъчно силен**). Прибавянето на този допълнителен елемент изтъква идеята за фактора, който ще доведе до резултата-следствие:

(100) *E farlo senza mai voltarsi, se ne avrai forza, perché lui sappia che non si perderà*, e che camminare insieme è un destino di cui non bisogna mai dubitare, giacché è scritto nella terra. A. Baricco.

И да го правиш, без да се обръщаш назад, ако си достатъчно силен, та той да усеща, че не би могъл да се изгуби и че да крачите заедно е съдба, в която не бива да се усъмняваш, понеже е написана върху земята. А. Барико.

4.5.2. Следствие и начин/количество

За вече споменатите от К. Попов преходни случаи между различни подчинени изречения става дума и в следния пример, който съдържа признаци на начин и количество:

(101) La febbre saliva anche a quarantuno ed era nonno ad assisterla e rimaneva seduto ore e ore a controllare che la pezza sulla fronte non si scaldasse e la fronte di nonna **era così bollente che bisognava bagnare la pezza nell'acqua gelata** e lui andava e veniva e si sentiva la carrucola del pozzo cigolare giorno e notte. M. Agus.

Вдигала температура и до 40 градуса и дядо я гледал, проверявал час по час мократа кърпа на челото ѝ да не се стопли, **а челото на баба било толкова горещо, че трябвало кърпата да се мокри с ледена вода**, и той все влизал и излизал, и се чувало как скърца макарата на кладенеца и денем, и нощем. М. Агус.

Смисловата преходност между двете изречения се обяснява от вида изречение за следствие, което тук е от първия тип, интензивно-резултативно. Неговата семантика позволява тълкуване от гледна точка на степента, защото примерът показва степен на физически признак, но и от гледна точка на резултата от степента на физическия признак.

4.6. Превод с и на имплицитни изречения

4.6.1. „Фалшиви“ изречения за следствие в отрицателна форма с финален характер

Инфинитивът, който построява този вид подчинени изречения за следствие, представя глаголният процес като възможен, а не реално протичащ. Последващите примери съдържат проста форма на инфинитив за едновременност спрямо главния глагол. При първите два примера констативно-резултативният характер е формален заради употребената отрицателна форма в подчиненото изречение, а съдържаната подчинителна връзка **толкова че да** придава финален оттенък. Друг фактор в полза на финалния характер на примерите е простият инфинитив, характерен за италианските финални имплицитни изречения, който „...в общата картина на финалните подчинени отношения изглежда най-честото решение.“ (Serianni 1988: 581). Финалният характер в имплицитните изречения за следствие се дължи и на предлога **da**, имащ значение за цел, за предназначение.

Серията от примери започва с два от Радичков, които показват неговия свят на фантастичното и хиперболата. Добър „художник“ на животните, Радичков „...възстановява изконното митическо родство меж-

ду животното и човека, свързани в едно от голямата тайна на изтеклите хилядолетия. И той има творби, където животното е повече притча, отколкото непосредствена реалност.“ (Звезданов 1987: 42). Следващият пример би могъл да се доближи до притчата: хиперболизираното недоверие на селянина към пословичната хитрост на лисицата води до абсурда той да я одере мъртва, мислейки я за жива:

(102) Тя не е заспала **чак толкова дълбоко, че да не чува** – си помисли черказецът, – тя се преструва на умряла. Й. Радичков.

„Non può dormire **così sodo da non sentirmi**” pensò tra sé il čerkazkiano “fa finta d’essere morta”. J. Radičkov.

Изречението само формално носи белезите на следствие от интензивно-резултативен тип заради елементите **толкова, че**. (Конструкция за следствие би се получила с изречение от типа: Тя е заспала **толкова дълбоко, че не чува**.) В примера обаче частицата **да** придава изцяло финален облик на конструкцията. За него спомага и отрицателната форма, която автоматично отнема от интензивността на изречението, която иначе присъства заради елементите **толкова и че**. Допълнителен фактор срещу аргумента „следствие“ е и загатнатата в оригинала модалност за предположение, подсилена от частицата **чак** и изразената в превода модалност заради модалния глагол **potere**.

В подобен случай на предходния, но в период от няколко зависими едно от друго подчинени изречения „фалшивата“ конструкция за следствие определено не изпъква:

(103) Мустаците му бяха станали кафяви от цигарите, защото той пушеше, **но не бяха чак толкова кафяви, че да изглеждат грозни**, а мекокафяви и приятни, макар че бодяха леко, което най-добре знаеше жена му, която, освен че можеше да сече дърва, можеше още лятно време да коси сено и да сече тухли за къщата. Й. Радичков.

I baffi gli erano diventati marroni per le sigarette, perché fumava, **ma non poi così tanto da sembrare brutti**, un marrone leggero e piacevole, benché pungessero un poco, cosa che più d’ogni altro sapeva bene sua moglie, la quale, oltre che tagliar legna, d’estate falciava il fieno e faceva mattoni per la casa. J. Radičkov.

В цялата „плетеница“ от главни и подчинени изречения (за причина, за следствие, за отстъпване, относително) сякаш липсва логически център. И тук отрицателната форма в главното изречение обезсмисля характера му на следствие, а финалният нюанс отново е факт заради частицата **да**. Изречението обаче е само брънка от цялата верига изречения, която все пак завършва с акцента: жената на героя. Жената тук може всичко: Радичков, макар и подразбрано, ѝ придава преувеличени качества на сила и всеможене.

4.6.2. Превод с имплицитни изречения с преобладаващ финален характер

Наличието на въвеждащия елемент **достатъчно**²⁴ предизвиква дебат относно характера на конструкцията – за цел или за следствие. И макар видимо изречението от оригинала да показва финална конструкция, antecedentът **abbastanza** в превода потенциално би могъл да „насочи“ конструкцията към следствието:

(104) **Бях достатъчно голям, за да не натопа баба си.** Излъгах, че съм го чул от някаква дебела полякия на морето. Нарочно казах „дебела“, за да изразя отношение към провокаторката. Г. Господинов.

Ero abbastanza cresciuto per non mettere in difficoltà mia nonna. Mentii dicendo che lo avevo sentito dire da un grassona polacca al mare. Dissi apposta „grassona“ per esprimere il mio distacco nei confronti della provocatrice. G. Gospodinov.

Разсъжденията в полза на „изречение за следствие“ биха били валидни, ако подчиненото изречение беше в положителна форма: ***Бях достатъчно голям, че да натопа баба си.** Примерът обаче е в отрицателна форма, а и очевидният контекст показва характерната финална осъзнатост и умишъл у субекта: момчето умишлено излъгва с цел да не постави в затруднение баба си.

²⁴ Наречието за количество **достатъчно** повдига и въпроса за семантичния момент „много“, характерен за интензивно-резултативните изречения. За разлика от италианския му еквивалент **abbastanza**, който е сред antecedentите, въвеждащи изречението за следствие, в българската граматична литература наречието **достатъчно** не е споменато с такава функция.

4.6.3. Интензивно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни

Според логиката на причинно-следствените отношения, изразена и линейно, **първа в конструкцията** е причината, а **след нея** е следствието. Пример с интензивно-резултативно изречение, в което причината е **след следствието**, показвам в:

(105)...той навлезе в зеленчуковите градини и видя сред тях скандинавеца. В първия миг **бе толкова изненадан, че не повярва**. Скандинавецът скубеше зелки от градината и ги трупаше пред една библиотечка. Й. Радичков.

Entrò in mezzo agli orti e vide lo scandinavo. In un primo momento **fu talmente sorpreso da non credere ai propri occhi**: lo scandinavo estirpava i cavoli dall'orto e li ammucchiava davanti ad una bufaletta. J. Radičkov.

Изречението за следствие от оригинала **бе толкова изненадан, че не повярва**, макар и съдържащо структурните елементи на причина и следствие, само по себе си слива причина и следствие в едно цяло. В превода е прибавено непряко допълнение с визуален момент **ai propri occhi (на очите си)**. Употребеното неслучайно двоеточие въвежда действителната причина за съдържанието на конструкцията за следствие – описаната картина със скандинавеца, който скубе зелките.

4.6.4. Имплицитни констативно-резултативни изречения за следствие със скрит контраст

Подлогът в имплицитното подчинено изречение, освен че изисква еднаквост с този от главното, допуска и абстрактен характер (Трифоне, Палермо 2005: 310), а присъствието на главен стативен глагол отслабва отношението на следствие:

(106) La mano del fante Tomagra era piccola e corta, e le durezze e le callosità d'essa erano bene compenetratesi nel muscolo **così da renderla morbida e uniforme**; I. Calvino.

Ръката на пехотинец Томагра беше малка, с къси пръсти, а грапавините и мазолите по нея **бяха скрити сред мускулите, така че тя наглед бе мека и гладка**. И. Калвино.

За разлика от началните примери, тук целенасоченост липсва. Следствието тук не е толкова от логическа гледна точка, колкото естествен резултат от анатомичните белези на героя. Може дори да се допусне скрит контраст, почти отстъпително отношение: въпреки грапавините и мазолите, скрити сред мускулите, ръката изглежда мека и гладка.

5.

Безсъюзни сложни съставни изречения с причинно-следствена връзка. Класификацията на И. Недев

5.1. Безсъюзни изречения с обединени компоненти

5.2. Безсъюзни изречения със смислова непълнота на първия компонент

5.3. Безсъюзни изречения със същинска смислова непълнота на първия компонент

ПЕТА ГЛАВА

БЕЗСЪЮЗНИ СЛОЖНИ СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕНА ВРЪЗКА. КЛАСИФИКАЦИЯТА НА И. НЕДЕВ

*Наближаваше пладне. Беше излязъл ветрец, пълнеше
стаята със сладникави аромати. Дявол да ги вземе!
Лъхаше размекващо на люляк.*

А. Гуляшки, „Скитник броди по света“

Безсъюзните изречения, построени без подчинителна връзка, обикновено целят освен стегнатост на изказа, също и стилистични нюанси. Поради липсата на такава подчинителна връзка, синтактичното отношение „не е ясно и отчетливо изразено, макар че съществува.“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 421). Освен това, липсата на подчинителен съюз прави трудно различаването на различните видове безсъюзни сложни съставни изречения. За идентифициране на даден вид безсъюзно изречение определяща роля има контекстът и „смысловият анализ“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 421).

Причинните и причинно-следствени смислови отношения „битуват както в съюзните, така и в безсъюзните сложни изречения.“ (Недев 1996б: 78). Подобно на позицията на Геннадиева-Мутафчиева и др., и Недев уточнява, че за да съществуват синтактични причинни или причинно-следствени отношения, трябва да съществува и синтактична връзка между главно и подчинено изречение, а тъй като безсъюзните изречения от самото си име показват, че нямат изразена помежду такава синтактична връзка, може да се говори за **смыслови** причинни и причинно-следствени отношения. Авторът изтъква, че критерият за причинност или причинно-следственост при безсъюзни изречения не може да бъде от лингвистичен характер, а вследствие на „знанията и житейския опит на носителите на езика.“ (Недев 1996б: 80). Този критерий обаче не е винаги валиден, защото е субективен, поради различ-

ната степен на познания у всеки един носител на езика. Това прави задачата за определяне на причинните и причинно-следствените смислови отношения в безсъюзните изречения изключително трудна.

В тази глава безсъюзните изречения ще бъдат подложени на смислов анализ в качеството им на „...основна, граматично оформена единица на свързана реч, която се отличава със смислово и интонационно единство, с комуникативна значимост.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 18). Самият Недев определя изречението като средство за реализиране на двете най-важни функции на езика – средство за съобщение и средство за изразяване на мисловно-емоционалната дейност на човешкото съзнание. Въз основата на смисловите отношения при безсъюзните изречения, Недев (1996а) прави подробна класификация на няколко равнища. В нея всяко от предложените четири равнища надгражда и отива в по-горното. В тази глава класификацията на Недев (частично, тъй като само първите три нива са свързани с темата) ще е особено приложима за целите на анализа²⁵.

5.1. Безсъюзни изречения с обединени компоненти

В първото равнище бесъюзните изречения се разделят според начина, по който е осъществена връзката между компонентите – обединение или съединение. При безсъюзните изречения с **обединени компоненти** съставът е двучленен, а между компонентите съществуват смислови причинно-следствени отношения:

(107) Ma Hervé Joncour continuava a guardare affascinato quelle pareti ammuffite e morte. *Era evidente://cercava qualcosa, lì dentro.*

A. Baricco.

Но Ерве Жонкур продължаваше да гледа омагьосано плесенясали-те и мъртви стени. *Беше очевидно: //търсеше нещо, там вътре.*

A. Барико.

Смисловите отношения в примера на Барико са по-скоро субектно-предикатни.

²⁵ За удобство и яснота, по примера на Недев, границата между отделните компоненти ще бъде отбелязана с две наклонени черти //.

Срв.:

Era evidente che cercava qualcosa lì dentro.

Беше очевидно, че търсеше нещо, там вътре.

Извън рамката на двата компонента, в предходния, в изречението *продажваше да гледа омагьосано плесенясалите и мъртви стени* присъства елемент, който обяснява следващите два: Ерве Жонкур гледа омагьосано плесенясалите стени, **защото е очевидно, че търси нещо там вътре.**

Причинно-следствени смислови отношения се съдържат и в:

(108) *A Lavilledieu la vita scorreva semplice, ordinata da una metodica normalità. //Hervè Joncour se la lasciò scivolare addosso per quarantun giorni. A. Baricco.*

В Лавилдийо животът течеше просто, в руслото на методична редовност.// Ерве Жонкур го остави да се плъзга отгоре му четирийсет и един дни. А. Барико.

като съюзният аналог ги потвърждава:

Visto che a Lavilledieu la vita scorreva semplice, ordinata da una metodica normalità, Hervè Joncour se la lasciò scivolare addosso per quarantun giorni.

Понеже във Лавилдийо животът течеше просто, в руслото на методична редовност, Ерве Жонкур го остави да се плъзга отгоре му четирийсет и един дни.

Смисловото единство между причина и следствие присъства и на лексикално ниво:

глаголите *тече*, *плъзга се*, наречието *просто*, прилагателното *методична*, съществителното *редовност* – всички тези елементи са обединени от семантичното поле „безбрежност, спокойствие, лекота“.

5.1.2. Безсъюзни изречения със съединени компоненти

При безсъюзните изречения **с със съединени компоненти** съставът може да бъде двучленен или многочленен. Когато предикативните единици са две или повече от две, „само една от тях се свързва безсъюз-

но с друг копмонент на безсъюзното сложно изречение и влиза в смислови отношения с него. Останалите предикативни единици са нейни подчинени изречения.“ (Недев 1996а: 39). За разлика от безсъюзните сложни изречения с обединени компоненти, при тези със съединени компоненти сякаш смисловото отношение бива второстепенно: „взети вкупом, ...образуват комуникативно единство, чието предназначение е да изрази една обща идея: да „нарисува“ природна картина, да разкрие душевно състояние на лице, да представи описание на предмет...“ (Недев 1996а: 39):

(109) *Двете семейства бяха много близки, // години наред работеха заедно, // наемаха под аренда църковната нива Свети дух.*
Й. Радичков.

Le due famiglie erano molto amiche, // lavoravano insieme da anni // prendendo in affitto il campo della Chiesa chiamato Santo Spirito.
J. Radičkov.

(110) *Най-хубавата жена в София, казва накрая г-н А... // Част от проблемите ви бяха и заради това.* Разбира се, първо заради онава, което пишехте и приказвахте по кафенетата, особено през 68-а, около събитията. Но и заради нея. Г. Господинов.

La più bella donna di Sofia, dice alla fine il sig. A. // Alcuni problemi sono nati da questo. Certo, soprattutto per quello che scriveva e andava dicendo nei caffè, in modo particolare nel 1968, sui noti eventi. Ma anche a causa di quella donna. G. Gospodinov.

(111) *Цюрих е град за остаряване. // Светът се е забавил, // реката на живота се е утаила в езеро, бавно, спокойно на повърхността, луксът на скуката и слънце на хълма за старите кокали.* // Времето в цялата му относителност. Г. Господинов.

Zurigo è una città per invecchiare. // Il mondo va più piano, // il fiume della vita è sfociato in un lago, lento, con una superficie tranquilla, il lusso della noia e il sole sulla collina per le vecchie ossa. // Il tempo in tutta la sua relatività. G. Gospodinov.

Повествователната линия в трите примера (109–111) не предлага серия от събития, а по-скоро състояние на нещата. Въпреки описателността на картината, която изпъква, тук смислово причинно-следствено отношение може да се търси между първия и втория компонент (семейства-

та са близки и дълго време работят заедно; най-хубавата жена създава проблеми на героя: тук предлогът **заради** с причинно отношение „улеснява“ причинно-следственото отношение в безсъюзното иначе изречение; Цюрих е подходящ за остаряване град поради характерната спокойна атмосфера). Комуникативното единство, за което по-горе говори Недев, описва душевни състояния, като причинно-следствените отношения са „под повърхността“ на цялата текстова единица.

Поради липса на синтактични връзки, които биха помогнали за възприятието на причинно-следствените отношения, тук споменатият фактор „знания и житейския опит на носителите на езика“ може евентуално да се окаже недостатъчен. За да докажем надеждността му, ще погледнем към дълбочинната структура, която е отговорна за значението на текста и за семантичната му интерпретация. Андрей Данчев (2001) показва разслояването на дълбочинната структура в предложена схема на описанието на основните единици на лингвистичните равнища: става въпрос за три „слоя“, съответстващи на трите основни значения на езиковия знак: „...референциално, вътрешносистемно и прагматично...първото значение е разположено по-дълбоко, обхващайки главно лексикалното и словообразователното... Вътрешносистемното обхваща главно граматичното равнище и в една или друга степен и останалите равнища... прагматиката пронизва всички равнища на лингвистичното описание, но все пак е представена най-релефно във вариативните аломорфи на повърхнинната структура.“ (Данчев 2001: 41).

Тълкуването на причинно-следствените отношения в безсъюзните изречения **със съединени компоненти** според схемата на А. Данчев тръгва от най-дълбоко разположената понятийна дълбочинна структура – универсалната, която е обща за всички езици. Тук заема място причинността, разбирана не само като понятие, но и като функционално-семантична категория. Над тази универсална структура са поместени останалите споменати слоеве на дълбочинната структура, които са специфични за дадения език, тоест съпоставяните в анализа български и италиански език ще покажат естествени разлики в лексика, словообразуване, синтаксис и морфология. По-горният слой, прагматичният, е отговорен за „субективното отношение на носителя на езика към съответния знак.“ (Данчев 2001: 41) и според Данчев преминава през всички описани равнища на лингвистично описание. Прагматиката всъщност е част от семантиката, двете се сливат в едно – осмисляне на езиковия знак. И тук се появява отново факторът „знания и житейски опит на носителите на езика“, който, както вече стана ясно, неизбежно е субективен. Граничещият към повърхнинната структура (отговаряща за

възприетата и разбрана форма) фактор се явява следователно като определящ при безсъюзните изречения **със съединени компоненти**.

5.2. Безсъюзни изречения със смислова непълнота на първия компонент

При второто равнище на класификацията безсъюзните изречения с **обединени компоненти** от своя страна се делят по критерия „наличие или отсъствие на смислова непълнота на първия компонент“. По отношение на този подвид на второто равнище се появява въпросът за „очакването у адресата“²⁶, който е от екстра-лингвистично естество. Тук става дума за мисловните връзки, присъстващи у читателя/адресата, който въз основа на житейските си познания изпитва нужда да помести чуто или прочетеното в логическо-езикови рамки:

(112) *В чужбина хората остаряват по-красиво и по-бавно, // старостта е по-милостива там.* Г. Господинов.

All'estero la gente invecchia meglio e più lentamente, // la vecchiaia là è più pietosa. G. Gospodinov.

Първият компонент /В чужбина хората остаряват по-красиво и по-бавно/ сам по себе си е недостъжен, за да мотивира твърдението на втория. Поради смисловия заряд на първия компонент, по-скоро изречен субективно, читателят сякаш очаква да „чуе“ причината за красивото и бавно остаряване в чужбина. Вторият компонент /старостта е по-милостива там/ не предлага достатъчна информация, с която да обясни причината на наличието на първия. Това може да се приеме субективно, а потенциално различните обективни причини за красиво и бавно остаряване (например високото качество на живот) тук не са изразени експлицитно. Това може да се промени с прибавяне на подчинителен съюз за причина:

В чужбина хората остаряват по-красиво и по-бавно, **защото** старостта е по-милостива там.

All'estero la gente invecchia meglio e più lentamente **perché** la vecchiaia là è più pietosa.

²⁶ За очакването у адресата в този подвид говори именно Недев 1996а: 39.

Или:

Тъй като старостта е по-милостива в чужбина, там хората остаряват по-красиво и по-бавно.

Siccome all'estero la gente invecchia meglio e più lentamente la vecchiaia là è più pietosa.

И в следващия пример първият компонент съдържа субективност (интересът към дадена възрастова група е въпрос на индивидуална нагласа), която предизвиква очакване у адресата за обосновка на изразеното твърдение:

(113) *Възрастните хора винаги са ми били интересни, //живях с тях като дете.* Г. Господинов.

Ho sempre provato interesse per le persone anziane, //da bambino ho vissuto insieme a loro. G. Gospodinov.

Съюзният причинен аналог отново ще се появи „естествено“ в съзнанието на адресата:

Възрастните хора винаги са ми били интересни, **защото** живях с тях като дете.

Ho sempre provato interesse per le persone anziane, **perché** da bambino ho vissuto insieme a loro.

5.2.1. Безсъюзни изречения без смислова непълнота на първия компонент

Вторият подвид от второто равнище касае **безсъюзно изречение без смислова непълнота на първия компонент**:

(114) *Понякога се чудех какво да пиша, признава г-н А., // нищо интересно не се случваше.* Г. Господинов.

Certe volte non sapevo cosa scrivere, confessa il sig. A., // non succedeva nulla di interessante. G. Gospodinov.

Ако следваме логиката на връзката между писането и отразяването на факти (интересни или безинтересни), ще открием връзката между съмнението на писателя и липсата на интересни факти. Това оправдава смисловата пълнота на първия компонент (понякога се чудех какво да пиша). Същата смислова връзка се вижда и в:

(115) *Разпознавах някои от лицата, //портретите им висяха на много места, //показваха ги по телевизора.* Г. Господинов.

Riconoscevo alcune di quelle facce, // i loro ritratti erano esposti in molti luoghi// e li facevano vedere in televisione. G. Gospodinov.

където разпознаването на лицата (тук героят зъболекар си спомня) логично идва от визуализирането им на портретите, или от телевизора.

Безсъюзните изречения със **съединени компоненти** от своя страна представят: **едновременно реализирани означени събития**:

(116) *Il villaggio incominciò a brulicare come un formicaio impazzito:// tutti correvano e gridavano, // guardavano in alto// e inseguivano quegli uccelli scappati, per anni fievolezza del loro Signore, e ora beffa volante nel cielo.* A. Baricco.

Селото се разбунни като пощурял мравуняк:// всички тичаха и викаха, //гледаха нагоре// и гонеха тези избягали птици, от години гордост на техния Господар, а сега хвъркат присмех в небето. А. Барико.

В (116) смислово отношение на причина и следствие се вижда между първата и втората предикативна единица: селото се разбунва поради факта, че всички тичат и викат. Четирите употребени форми в **imperfetto** подсилват описателния характер на продължителните и едновременно действия: *тичаха*, *викаха*, *гледаха*, с резерва към *гонеха*, което логично следва да се случи след първите три.

Този вид безсъюзни изречения представят и **последователно реализирани означени събития**. Последователността на събитията в следващия пример е ясна: ходът на войната, падането на бомбите, разрушаването на къщата. Причинно-следствената връзка се вижда именно във втори и трети компонент:

(117) *Come il mio matrimonio, anche la guerra era al suo quinto anno, // nel mese di febbraio le bombe erano cadute anche su Trieste. // Durante l'ultimo attacco la casa della mia infanzia era stata completamente distrutta. // L'unica vittima era stato il cavallo da calesse di mio padre, l'avevano trovato in mezzo al giardino privo di due zampe.* S. Tamaro.

Войната, също като брака ми, продължаваше вече пета година. // През февруари бомбите се изсипаха и върху Триест. // При последното нападение къщата на моето детство бе напълно разрушена. // Единствената жертва беше конят за файтона на моя баща. Намерили го без два крака наред градината. С. Тамаро.

5.3. Безсъюзни изречения със същинска смислова непълнота на първия компонент

В трето равнище Недев показва безсъюзни изречения със смислова непълнота на първия компонент. Делението на изреченията става по критерия „вид на смисловата непълнота на първия компонент“, която бива **същинска** и **относителна**. Тук подходът, описан от Недев, е зависим от формални фактори: липсата на собствено значение у употребената форма. Същинска смислова непълнота на първия компонент означава, че той „не може да функционира в свързаната реч като пълноценна комуникативна единица, ако се употреби самостоятелно, т. е. ако се елиминира вторият компонент.“ (Недев 1996а: 40). В действителност следващият пример няма самостоятелен смисъл заради притежателната форма **sua-нейна** без собствено лексикално значение, защото притежателното местоимение „изисква“ уточняване **по чия причина** е страданието:

(118) *Ho sofferto molto a causa sua (mia madre: D. D). // Si agitava in continuazione e sempre e soltanto per delle cause esterne.* S. Tamaro.

Много страдах от нея (от майка ми: Д. Д.). // Непрекъснато се тревожеше за нещо, и винаги околните ѝ бяха виновни. С. Тамаро.

Извън формалния фактор обаче тук може да се открие смислово причинно отношение: страданието е породено от съдържанието във втория компонент, който в превода е разделен на две части (емоционалното състояние на тревога и външните причини – околните, предизвиква-

щи тревогата. В българския превод се наблюдава и леко „разширение“ на оригиналното обстоятелствено пояснение за причина „per delle cause esterne“, като вариантът „...околните ѝ бяха виновни“ го персонифицира.

5.3.1. Безсъюзни изречения с относителна смислова непълнота на първия компонент

При тези изречения първият компонент „функционира в свързаната реч като пълноценна комуникативна единица, ако се употреби самостоятелно, т.е. ако се елиминира вторият компонент.“ (Недев 1996а: 40):

(119) *Sul momento, sai, sono rimasta un po' delusa da questo tuo saluto. //Da vecchia sentimentale quale sono mi aspettavo qualcosa di diverso e più banale come un bacio o una frase affettuosa.* S. Tamaro.

В този миг, да знаеш, почувствах разочарование от думите ти.// Като сантиментална старица, каквато съм, очаквах нещо различно, по-банално, една целувка или нежност. С. Тамаро.

Първият компонент сам по себе си е смислово пълноценен. Наличието на прилагателното **delusa** – **разочарована** показва емоционален момент на героинята, която търси, очаква обяснение от адресата за състоянието си. Обяснението идва във втория компонент: *очаквах нещо по-различно... една целувка или нежност.*

5.3.2. Безсъюзни изречения без смислова непълнота на първия компонент

Вторият вид конструкции от трето равнище касае **безсъюзни изречения без смислова непълнота на първия компонент**. Критерият, по който те се определят тук, е видът на смисловите отношения между компонентите. Тук Недев изтъква, че този вид зависи от преценката на участниците в речевия акт относно отношенията между означените събития. Един от предложените подвидове тук показва причинно-следствени смислови отношения между втори и трети компонент:

(120) *La sua bambina...//le piacevano gli ombrelli,// gliene avevano comprato uno a colori come gli ombrelloni da spiaggia...* M. Agus.

Момиченцето му...// харесвало чадърите, //той му бил купил един шарен чадър като плажните; М. Агус.

Причинно-следствените отношения ще изпъкнат чрез съюзния причинен аналог:

Siccome alla sua bambina... piacevano gli ombrelli, // gliene avevano comprato uno a colori come gli ombrelloni da spiaggia...

Понеже момиченцето му... обичало дъжда и харесвало чадърите, // той му бил купил един шарен чадър като плажните;

La sua bambina... // le piacevano gli ombrelli, // **per questo** gliene avevano comprato uno a colori come gli ombrelloni da spiaggia...

Момиченцето му... // харесвало чадърите, // **затова** той му бил купил един шарен чадър като плажните;

По отношение на фактора „преценката на участниците в речевия акт“, е добре да се направи следното уточнение: предвид смисловата автономност на първия компонент, участниците в речта не биха се затруднили да идентифицират вида на смисловото отношение. Ако говорим за другите споменати видове безсъюзни изречения обаче, факторът „преценка на участниците в речевия акт“ би бил невалиден и подвеждащ. В примера на Радичков:

Тази жена му е повторка, // невеста на място е, не е като първата му жена, сипаничава и зла, у нея и думата дума, и обноска обноско... Й. Радичков.

Questa era la sua seconda moglie, // una donna a posto, // non come la prima, che aveva il volto butterato ed era cattiva; questa sapeva parlare, sapeva come comportarsi... J. Radičkov.

– се вижда, че между първия компонент *тази жена му е повторка* и втория *невеста на място е* няма смислово отношение, нито логическа връзка, защото признакът „святна жена“ не зависи от реда на женене: може да се жениш много пъти, без да попадаш на „свестния човек“. Дори и ако прибавим съюза **защото** между първия и втория компонент:

Срв.:

Тази жена му е повторка, **защото е невеста на място...*

*Questa era la sua seconda moglie, **perché** era una donna a posto...*

ще получим семантично неправилно изречение.

Този пример идва да покаже, че анализираните случаи на безсъюзни изречения с причинно-следствени отношения са резултат на *задължителни* смислови отношения, които подлежат на семантичен анализ и внимателно вникване в текста и контекста. Самият Недев подчертава, че „...смисловите отношения в безсъюзните изречения не могат да бъдат причинни или причинно-следствени, ако носителите на езика, опирайки се на своите знания и на своя житейски опит, не допускат, че отношенията между означените събития са причинни или причинно-следствени.“ (Недев 1996б: 82).

6.

Прости двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина

6.1. Сложно съчинено съединително
изречение с изразени причинно-
следствени отношения

ШЕСТА ГЛАВА

ПРОСТИ ДВУСЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ПОЯСНЕНИЯ ЗА ПРИЧИНА

*Забелязал бях, че през тия дни всеки срещнат търси очите ми,
и знаех, че не заради хубостта на лицето, но заради светлината
в душата ми хората се стъписват пред моя образ.*

Ем. Станев, „Антихрист“

При тези изречения обстоятелствените пояснения за причина са второстепенните части на изречението, които стоят в семантична зависимост от главния глагол. Ключовите елементи в причинното отношение са мотив и резултат (следствие). Акцентът обаче пада върху резултата: „Той може да изразява състояние, оценка, констатация за действие, а мотивът, изразен със самото обстоятелствено пояснение, посочва неговата равностойност, обоснование и обяснение.“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 197). От това става ясно, че отделни примери с обстоятелствено пояснение за следствие липсват, поради липса на такова пояснение, което логично е смислова част от пояснението за причина. Броят на прости двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина видимо е по-малък от този на сложно-съставните, изразяващи причинно-следствените отношения. Обяснението се намира в двупредикативния характер на причинно-следствената връзка, който почива на задължително действие/състояние, разпределено между причинено и причинител, или между резултат и причина.

Характерен за обстоятелствените пояснения за причина е предлогът **поради** с италиански еквивалент предлогът **per**, вече срещнат у имплицитните причинни изречения, построени със сложен инфинитив. Предлогът **поради** заедно със **заради** е дефиниран от Ницолова „за причина и следствие“ (Ницолова 2008: 458). За **поради**, подобно на предлога **за**, *Граматиката* на БАН посочва значението за причина, както и „по чия вина се извършва действието“. **Поради** се различа-

ва от **заради** „по-скоро стилистично, отколкото смислово, предпочита се в научната, деловата и публицистична реч и носи известна отсянка на книжност.” (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 2, 424–5). Същевременно нюанс в разликата между двата предлога съществува: **поради** изразява принуда, а **заради** – подбуда или повод. (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 199).

Двата последващи примера на Г. Господинов показват различно значение на **поради**, откъд позицията му – съответно след сказуемото, и в началото на простото изречение. Повтарящият се предлог **поради** въвежда три второстепенни части (третата е отделена пунктуационно, но смислово принадлежи към предходното изречение), но не изразява принуда в буквалния смисъл, принудата е на сетивно, несъзнателно ниво, и „извиква“ спомените у героя:

(121) Мисля, че цялата ни памет за миризми идва от детството, там е складирана, в този участък на мозъка, който отговаря за най-ранните спомени. Беше острият дъх на асфалт, на разтопена от слънцето смола, мазният, да, мазен, дъх на нафта. Бруклин ми го предлагаше, **може би поради жегата, може би някъде наблизко поправяха настилната, може би поради близкия строеж** или големите камиони, които кръстосваха квартала. Или **поради всичко това**, взето заедно. Г. Господинов.

Penso che tutta la nostra memoria degli odori venga dall'infanzia, è immagazzinata lì, in quel settore del cervello che conserva i primi ricordi. Era l'aspro odore dell'asfalto, della resina squagliata al sole, l'untuoso, sì, l'untuoso odore della nafta. Brooklyn me lo offriva, **forse per la calura, forse nelle vicinanze riparavano il manto stradale, forse per un cantiere lì vicino o per gli enormi camion che percorrevano il quartiere. O per tutto questo insieme.** G. Gospodinov.

Принудата в следващия пример вече е реална и изразена с помощта на съществителното **извънредност**, както и с финалното изречение. От присъствието на съчинителния и финалния съюз (**и, за да**) се е получило обаче сложно смесено изречение, почиващо на три логични действия: причина-цел-следствие:

(122)... в традициите на старата либералност... се реши, че всяка страна членка ще направи свой референдум. **Поради извънредността на процедурата и за да не се губи време**, към въпроса дали да има връщане в миналото гласувалите „за“ трябваше да посочат и конкретното десетилетие или година, която избират.

Г. Господинов.

... secondo le tradizioni del vecchio liberalismo... fu deciso che ogni paese membro avrebbe fatto un referendum per conto proprio. **Visto** il carattere speciale della procedura **e per non perdere tempo**, quelli che votavano „sì“ per il ritorno al passato avrebbero dovuto indicare anche la scelta di un decennio concreto o di un singolo anno. G. Gospodinov.

Тук миналото причастие **visto**, участващо в имплицитни причинни изречения, заради лексикалното си значение подсилва причинния характер повече, отколкото би направил предлогът **per**.

Изразеният от **заради** повод среща преведена причинна конструкция, резултат от вербализиране (макар и чрез синонимен глагол) на съществителното от оригинала. Стилистично употребената пауза чрез точката разделя двете предикативни единици. *Грамматиката* на БАН нарича точката, която се появява на неочаквано място „ускорена точка“ (Геннадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 3, 456), а експресивната ѝ употреба в конкретния пример може да показва вид очакване към следващото твърдение, „съспенс“:

(123) Бягството на пациент е извънредно и неприятно за всички събитие. Най-вече **заради опасността** за живота му. Г. Господинов.

La fuga di un paziente è un avvenimento straordinario e increscioso per tutti. In particolare **perché** rischia la propria vita. G. Gospodinov.

Употребеният причинен съюз **perché** наместо предлог е единствената възможност на преводача: логическото ударение, намиращо се в обстоятелственото пояснение за причина, изисква употреба на съответна форма от същия характер: вариант с предлога **per** и с липса на спрегнат глагол, съгласуван с подлога и поясняващ него, би изглеждал смислово неясен:

*La fuga di un paziente è un avvenimento straordinario e increscioso per tutti. In particolare **per il pericolo** della propria vita.

6.1. Сложно съчинено съединително изречение с изразени причинно-следствени отношения

Двучленно съединително изречение с еднакви подлози в линия на смислово единство показва пример:

(124) Добре дошъл в 60-те, каза Гаустин, който гледаше с едва прикрита усмивка моето вцепенение в антрето на десетилетието. **Не исках още да излизам от преобразението и свърнах веднага към детската.** Г. Господинов.

Benvenuto negli anni '60, disse Gaustìn, che guardava con un sorriso appena nascosto come ero rimasto impietrito all'ingresso del decennio. **Non volevo ancora uscire dalla trasformazione e mi diressi subito verso la cameretta.** G. Gospodinov.

Двете изречения, свързани чрез съюза **и**, са свързани и смислово, като действията са по-скоро едновременни, а не последователни. Състоянието на „преображение“ и по-точно нежеланието на героя да излезе от него, съвпада с действието на глагола за насочено движение **свърнах**. Причинно-следствената връзка трябва да се търси в контекста: въображаемата действителност на *Стаите на миналото*, подредени по десетилетия. Стаята на '60-те години принадлежи на детството на героя, в което той отново се „връща“. Това е състоянието на преображение, което той не желае да напуска.

В някои случаи липсата на предлог за причина или подчинителен съюз може да бъде компенсирана от съединителния съюз **и**, наречие-то **вече**, противоположните **а** и **пък** и със силно модално значение на обосновка за изразеното твърдение. Всички тези елементи оформят цялостния облик на отношението между причина и следствие:

(125) Il giorno seguente non l'ho voluto vedere. L'amicizia si stava trasformando in qualcos'altro e avevo bisogno di riflettere. Non ero **più** una ragazzina ma una donna sposata con tutte le sue responsabilità, **anche** lui era sposato e **per di più** aveva un figlio. S. Tamaro.

На следния ден не исках да го видя. Приятелството започваше да се превръща в нещо друго **и** аз имах нужда да остана с мислите си. **Вече** не бях момиченце, **а** омъжена жена със своите задължения и отговорности, **пък и** той беше женен и освен това имаше дете. С. Тамаро.

Допълнителна роля тук играе и факторът „житейските познания“ на участниците в речта, за която говори Недев в главата за безсъюзните изречения: в епохата, за която се говори в примера от романа на Сузана Тамаро, не е прието омъжена жена да общува с друг, също женен мъж, при това с дете.

Понякога причината не е ясно изразена в рамките на сложно съчиненото изречение и се открива в по-широкия контекст. За сметка на това следствието изпъква:

(126) Спомних си как бършихме праха от листата на филодендрона (какво име) и фикуса с мокър парцал, напоен с бира. **Някой беше казал така, и всички дневни воняха на бира.** Г. Господинов.

Ricordo come pulivamo le foglie del filodendro (ma che razza di nome) e del ficus con un panno umido, intriso di birra. **Qualcuno aveva detto di fare così e tutti i soggiorni puzzavano di birra.** G. Gospodinov.

Причинно-следствени отношения показва и сложно смесено изречение, частично споменато в друг контекст:

(127) Тази жена му е повторка, невеста на място е, не е като първата му жена, сипаничава и зла, у нея **и** думата дума, **и** обноската обноско, **и** да се засмее знае кога, **и** да премълчи знае кога, **а** на всичкото отгоре е и набожна, **щото** те нямат деца, **та по причина на бездетството е станала набожна...** Й. Радичков.

Questa era la sua seconda moglie, una donna a posto, non come la prima, che aveva il volto butterato ed era cattiva; questa sapeva parlare, sapeva come comportarsi, sapeva quando ridere e quando tacere ed era religiosa perché loro due non avevano figli. **Per questo motivo lei era diventata religiosa...** J. Radičkov.

Сложното смесено изречение от оригинала съчетава безсъюзни изречения (първите три), както и съединителни и подчинителни връзки с ясно изразени смислови отношения. Тези отношения са изразени върху контраста между първата и втората жена на героя, но логическото ударение пада на втората жена, участник в причинно-следствената конструкция.

7.

Картина на преводните еквиваленти на съюзите за причина и следствие. Коментари

7.1. Преводни еквиваленти у причинни конструкции с превод на и от експлицитни изречения (с изключение на случаите на отречена причина)

7.2. Преводни еквиваленти у конструкции за следствие с превод от и на експлицитни изречения

7.3. Хибридна семантика между следствие и цел

7.4. „Фалшиви“ изречения за следствие в отрицателна форма с финален характер

7.5. Интензивно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни

7.6. Констативно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни

7.7. Преводни еквиваленти при прости двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина

СЕДМА ГЛАВА

КАРТИНА НА ПРЕВОДНИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СЪЮЗИТЕ ЗА ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ. КОМЕНТАРИ

Без да се търси статистическо измерение в изследването, картината на преводните еквиваленти е показателна за тенденциите в употребата на дадена форма. Преводните еквиваленти са дадени двупосочно и показват честотата на употреба на дадената форма.

7.1. Преводни еквиваленти у причинни конструкции с превод на и от експлицитни изречения (с изключение на случаите на отречена причина)

Очаквано и предвидимо е съответствието в двата езика на **защото/ perché**. В посока към български най-често срещаният причинен съюз се превежда 9 пъти. Единичен случай на превод на **защото** с **visto che** може да означава глобалност в преценката на говорещия за дадена ситуация. Преводът на **siccome** също е предвидим с посока **понеже** (2 пъти) и **тъй като**. **Dopo che** (след като) и **щом** (dal momento che) като принципно темпорални съюзи доказват семантичната си гъвкавост, позволяваща и причинно отношение.

Елипса у причинни конструкции

Видимо елипсата преобладава едностранно – в оригинал или в превод -, а единичният случай на цялостна елипса парадоксално не отнема причинните отношения поради наличие на смислови такива, което доказва, че семантиката изпъква дори и без морфологичните елементи на причинното отношение. При елипсата се наблюдават следните съответствия:

защото – Ø (2 пъти)

poiché – Ø

perché – заради Ø (обстоятелствено пояснение за причина)

perché – Ø (4 пъти)

visto che -Ø

Ø – perché (2 пъти)

Ø – Ø цялостна елипса, но с причинни смислови отношения

Замяна на съюз е обусловена от контекста:

щом – se

perché – че

че – perché

че – come (въпросително наречие)

понеже – che (относително местоимение)

perché – модални форми на съмнение – наистина ли, дали?

perché с финален смисъл – да не би да

„Формално условни периоди“, носители на причинни отношения:

per + sostantivo (обстоятелствено пояснение за причина) – **защото** с подчинено изречение.

7.1.1. Преводни еквиваленти от и на имплицитни причинни изречения

Между италианските имплицитни подчинени причинни изречения и съответните български нелични глаголни форми (деепричастие, инфинитив и минало причастие) не може да се постави знак на абсолютно равенство – в български език тези форми представляват обособени части, принадлежащи към структурата на простото изречение. Така деепричастието е обособено обстоятелство, което пояснява глаголното действие от основното изречение; страдателното причастие е обособено определение, поясняващо съществителното име. Инфинитивът в съвременния български език на практика съществува като подчинено *да*-изречение (Р. Ницолова 2008: 444). Тази негова трансформация отразява аналитизма на съвременния български език, чрез който характерните в старобългарски език инфинитив и супин се заменят с аналитични конструкции от типа *да*+лична глаголна форма (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 2, 35).

Диспропорцията в превода между италианските и българските нелични глаголни форми се забелязва още у деепричастието – често използвано в причинните изречения в италиански език, деепричастието в български (иначе срещано като обособено обстоятелство за начин) отстъпва пред варианти с лични глаголни форми в подчинените при-

чинни изречения, въведени предимно от **тъй като**. Другата италианска нелична форма с причинна функция – сложният инфинитив – няма формално съответствие на български, тъй като *да*-конструкцията, в която инфинитивът днес се е превърнал, не изпълнява причинна функция. Италианският сложен инфинитив следователно има една посока на превод на български и тя е лична глаголна форма в подчинено изречение. Третата италианска нелична форма с причинна функция – миналото причастие – е слабо застъпена в анализа. В българския превод съответства спрегната глаголна форма, придружена от **тъй като**. Единственият пример в българския оригинал с минало страдателно причастие придобива причинен характер заради семантичния компонент на обособената част, като на италиански среща подобната си нелична глаголна форма – *participio passato*.

Имплицитните форми, обект на анализа, срещнаха следните еквиваленти:

- gerundio semplice* – деепричастие (2 пъти)
- gerundio semplice* – Ø (2 пъти)
- gerundio semplice* – Ø (минало причастие)
- gerundio semplice* – Ø (финален съюз)
- gerundio semplice* – **тъй като** (2 пъти)
- gerundio semplice* – **като**
- че + предлог + номинализирано изречение – *se+ gerundio semplice*
- per + infinito composto* – понеже
- ако – *a + infinito composto*
- че – *di + infinito composto* (2 пъти)
- за+обстоятелствено пояснение за причина – *per+infinito composto*
- минало причастие – *participio passato*
- преизказно наклонение (минало свършено преизказно време) – *participio passato*
- participio passato* – **тъй като**

7.2. Преводни еквиваленти у конструкции за следствие с превод от и на експлицитни изречения

Интензивно-резултативни изречения за следствие

В превода с експлицитни конструкции за следствие няма изненада в подчинителните връзки. В български и в италиански се наблюдава вариация на съставните елементи от конструкцията за следствие, без това

да се отразява на значението на дадения пример. Единичният случай на преводен еквивалент с модално изречение (изречение за начин) е обусловен и от оригинала, който предлага смесена конструкция от следствие и начин:

толкова + прилагателно + че – in modo talmente + aggettivo + che
 такава + съществително + че – un tale + sostantivo + che
 толкова + съществително + че – una tale + sostantivo + che
 толкова + наречие + че – con tale + sostantivo + che
 толкова + прилагателно + че – talmente + aggettivo + che
 толкова + наречие + че – così + aggettivo + che
 толкова + прилагателно + че – così + aggettivo + che
 така + че – sicché
 тъй + наречие + сякаш – come se

Констативно-резултативни изречения за следствие

Очаквано, поради синтактичната автономност на констативно-резултативните изречения за следствие преводачът често прибегва и до съчинителни връзки с по-голямо разнообразие:

така че – dunque
 quindi – така че
 глагол с интензивно значение на отрицание + che – толкова + прилагателно + съществително + че
 затова – per questo
 così – затова
 така че – sicché
 така че – così
 та – sì che
 затова – per questo
 затуй – ecco perché
 защото – così
 затова – per cui
 тъй като – Ø
 глагол за интензивност + per quanto + глагол + сказуемно определение – глагол за интензивност + толкова + глагол + сказуемно определение.

Замяна у конструкции за следствие със съединителни съюзи в превода

così – и
 та – e

Замяна у конструкции за следствие с различни подчинителни съюзи в превода

così che – за да

та – che

та – nei quali

та – con le quali

Тук се смесват значения за цел, а присъствието на относително местоимение е обусловено от логическото ударение в конкретния пример.

7.3. Хибридна семантика между следствие и цел

per + infinito – та

така че да – di modo che

in modo che – така че ... да

perché (finale) – така че да

perché (finale) – та

Както вече стана ясно в анализа, присъствието на частиците **че** и **да** допринася за финалния смисъл на примерите. Това важи и за примерите с т. нар. „фалшиви“ изречения за следствие в отрицателна форма.

Между следствие и количество

così + aggettivo + che – толкова + прилагателно + че

7.4. „Фалшиви“ изречения за следствие в отрицателна форма с финален характер

чак + наречие + прилагателно + че + да + не – così + aggettivo in funzione di avverbio + da + non + infinito semplice

чак + наречие + прилагателно + че + да – così + avverbio + da + infinito semplice

достатъчно + прилагателно + за + да + не – abbastanza + aggettivo + per + non + infinito semplice

7.5. Интензивно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни

толкова + прилагателно + че – talmente + aggettivo + da + non + infinito semplice

7.6. Констативно-резултативни изречения за следствие, преведени с имплицитни

così + da + infinito semplice – така + че

7.7. Преводни еквиваленти при прости двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина

поради + съществително – per +sostantivo

поради + съществително – visto + sostantivo

заради + съществително – perché в подчинено причинно изречение

8.

Изводи от анализа

8.1. Причинни експлицитни конструкции
в превод

8.2. Причинни имплицитни конструкции
в превод

8.3. Изводи от анализа на експлицитните
изречения за следствие

8.4. Изводи от анализа на имплицитните
изречения за следствие

8.5. Изводи от анализа на безсъюзните
сложни съставни изречения с причинно-
следствена връзка

8.6. Изводи от анализа на простите
двусъставни изречения с обстоятелствени
пояснения за причина

8.7. Общи изводи

8.8. Приложимост на изследването

ОСМА ГЛАВА

ИЗВОДИ ОТ АНАЛИЗА

8.1. Причинни експлицитни конструкции в превод

Анализът показва, че конструкциите с действаща причина имат превес над тези с формална. Това като че ли е закономерно, тъй като действащите причини в анализирания примери отразяват реални действия и състояния, характерни за всяко повествование. Тук се налага уточнението, че някои повествования представят утопични сюжети, непочиващи на реалната действителност. Въпреки това, в рамките на конкретно авторско повествование разказаните ситуации са „верни“ от гледна точка на автора. Това прави „вярна“ или действителна и самата причина, срещната в причинната конструкция. От друга страна, формалните причини биха могли да бъдат ограничени поради самия си характер на общоприети истини. Стана видно обаче, че въпросът за „общоприетото“ невинаги е сигурен и категоричен, доколкото се явява като динамична величина и зависи от епоха, менталитет, обичаи, дори от развитието на технологиите в модерния свят. От дадените примери с **елипса** само един показва пълна елипса между оригинал и превод, но тогава причинните отношения изпъкват особено ярко. В останалите случаи се получава безсъюзно изречение, което има друго логическо ударение. При тях невинаги е налична истинска причинно-следствена връзка, подчинителните съюзи **защото/perché, poichè/понеже** могат да изпълняват вече споменатата „аксесоарна“ функция, стилистично обоснована: повторението или поставя някакъв акцент, или уточнява авторовата мисъл; понякога липсата на съюз се подразбира от контекста, тъй като съдържанието между двата компонента – подчинено и главно – е такова, че логиката на причинно-следствената връзка лесно се улавя и без нужда от подчинителен съюз. В други случаи елипсата на причинен съюз в оригинал или превод е тясно свързана с цялата синтактична конструкция, от която причинната конструкция е част. В такива конструкции с няколко подчинени изречения винаги едното носи логическото ударение.

Относно случаите на **замяна на съюз за причина с друг** двупосочно и предвид направената експериментална замяна на публикуваните преводни варианти с разлика между оригинална и преводна форма, анализът показва, че замяната на публикувания съюстен вариант с буквалния вариант от оригинала е оправдана от контекста, като преследва модални цели, но понякога е в ущърб на причинно-следственото отношение и донякъде го неутрализира. Контекстът е определящ в случаите на прибавяне на съюз, при липса на такъв в оригинала: това може да доведе до две посоки – или по-ярко изразени причинни отношения, или парадоксално по-малка категоричност в причинно-следствената връзка, защото преводачът е следвал точното предаване на авторовата мисъл.

Замяната на **perché** в оригинала с наречия и частици с модално значение на съмнение добавя повече експресивност в превода. Това се дължи и на двойната функция на **perché** – като въпросително наречие за причина и като подчинителен съюз. Употребата в оригинала на разговорен съюз за причина **che** вместо **защото** прави изказа по-жив, но в превода замяната му с въпросително наречие определено отнема от експресивността на оригиналния пример.

При макар и малкото случаи на **обратната каузация**, анализът показва, че пропускането на характерния за конструкцията италиански съюз **che** в превода от български отслабва типичната модално-експресивна функция на необходимост.

Семантичен профил на използваните глаголи в причинните конструкции

При действаща причина се срещат характерните глаголи за поражение на действието. Стативните глаголи „предпочитат“ изреченията, изразяващи формална причина заради характера им на общовалидни твърдения, приемащи типично стативния глагол *съм/essere*. При сказуемно-определителни изречения с причинен нюанс подчиненият глагол разкрива признаци на подлога и очаквано отново е стативен, предимно *съм/essere*.

8.2. Причинни имплицитни конструкции в превод

При превод на причинни конструкции, особено с различна синтактична структура от тази на езика-цел трябва да се вземе предвид и фактора *влиянието на оригинала*, или „скритата интерференция“, както я дефинира Андрей Данчев: при нея „...не се използват пълноценно

всички структурни възможности на езика-приемник, а се дава предимство на онези изразни средства, които са повече или по-малко изоморфни с формите на езика, от който се превежда..“ (Данчев 2001: 103). Според Данчев това влияние се „проявява най-осезателно в синтаксиса... Синтаксисът е онова равнище на езика, което е най-податливо на чужди влияния.“ (Данчев, 2001, пак там). Впрочем тази скрита интерференция се забелязва в корпуса, но в доста умерена степен – при сложните периоди от няколко главни и подчинени изречения.

Имплицитни италиански причинни изречения със сложен инфинитив

В превода на този вид изречения трябва да се има предвид и употребата на предлозите: **per** типично изразява причинното отношение, а смяната на предлога **per** с **di** е обвързана с конкретния главен глагол и не отслабва причинното отношение.

При имплицитните италиански причинни изречения с **деепричастие** е похвална тенденцията, че преводачът не се е поддал на скрити синтактични влияния от езика-оригинал. Резултатът е, че в българския превод прави впечатление споменатата в приложението на преводните еквиваленти диспропорция между използваните форми в италиански и значително по-малкия им брой в български. Относно употребата на деепричастието, почти единодушие за избягването на честата му употреба в съвременния български език показват редица автори: Ст. Стоянов (1964), Андрейчин (1978), *Граматиката* на БАН (1983), Ст. Георгиев (1996). *Граматиката* на БАН вижда слабост в „прекалената им и неуместна употреба“, защото „прави речта по-книжна и я отдалечава от обикновеното разговорно общуване.“ (Генадиева-Мутафчиева и др. 1983: т. 2, 383). П. Пашов (1989) също изтъква, че тези форми не са присъщи за говоримата реч, но все пак ги определя като богатство на езика, без да пропусне да препоръча, както и предишните автори, тяхната „умерена и съобразена със съответния стил употреба.“ (Пашов 1989: 170). Извън традиционно битуващото обяснение, че деепричастията в български звучат „тежко“, тази форма действително не се радва на широка употреба сред българите. Р. Ницолова пише:

“...за не малка част от българите деепричастието е абсолютно книжна категория – то не съществува в местните им говори и те нямат практика да го употребяват. Деепричастието се въз-

приема в новобългарския книжовен език в края на XIX в. от югозападните български говори чрез творчеството на видни български писатели и днес намира място във всички стилове като проява на интелектуализацията на книжовния ни език в областта на синтаксиса.“ (Ницолова 2008: 441).

При превода на имплицитните италиански причинни изречения с минало причастие анализът на малкото примери показва, че въпреки че българското минало причастие (минало страдателно) няма ясно заявена причинна функция, все пак то е компонент от обособени обстоятелствени части с причинно-следствено отношение. В този смисъл може да се говори за покритие на причинната функция между италианското минало причастие, което традиционно я притежава, и българското минало причастие. Заради споменатия ограничен брой на примерите с минало причастие не мога да предложа обобщителна картина на превода. В единия от случаите италианското минало причастие с причинна функция среща като български еквивалент причинно изречение, въведено от **тъй като**. Самото италианско причастие се яви като еквивалент на единствения случай на минало страдателно причастие в българския оригинал, както и на преизказна глаголна форма за минало свършено време.

8.3. Изводи от анализа на експлицитните изречения за следствие

Анализът на **интензивно-резултативните изречения** показва покритие в превода по отношение на синтактичната структура в случаи, в които присъства единствено конструкция за следствие от главно и подчинено изречения. Дори и в примери с усложнен синтаксис, където в конструкцията за следствие е „вградено“ друго подчинено изречение, отношението на интензивност на резултата е запазено. Липсата на оригинална същинска конструкция за следствие, но компенсирана чрез подходящи лексикални средства (наречия за степен) запазва отношението за следствие и в превода. Случаи на сливане между изречение за следствие и модално изречение (или изречение на начин и сравнение) водят оригиналната смесена конструкция за следствие и начин до слабо изразен резултат.

При **констативно-резултативните изречения за следствие** логическото отношение между причина и следствие претърпява трансфор-

мация до степен, че то отслабва и зависи повече от контекста, отколкото от логиката, основана на практически познания или общоприети истини. В резултат на това преводачът предпочита съчинителни връзки, заключителни наречия, с които подчиненото изречение за следствие може да се отдели от главното и да функционира като просто изречение. Съюзната замяна при този вид изречения за следствие е възможна, но довежда до различна степен на адекватност между оригинал и превод.

Замяна на съюз за следствие със съюз за цел

Вече изясненият семантичен афинитет между изреченията за цел и следствие обяснява съюзната замяна, определена и от нуждите на контекста.

Замяна на съюз за следствие с относително местоимение

Ако относителното местоимение е отнесено към непрякото допълнение, това води до отслабване на отношението между причина и следствие. Обратно, ако относителното местоимение е свързано с прякото допълнение, което изпълнява ключова смислова роля в конструкцията, тогава замяната може да се определи като адекватна с оригинала.

Замяна на съюз за следствие със съчинителен съюз

Съюзът **и**, въпреки че е съединителен, може да изрази, макар и в по-слаба степен, причинно-следствени отношения, като все пак се акцентира на логиката на последователността: едното води до другото.

Хибридность при изречения за следствие

Различните случаи на хибридность между изречения за следствие и някои подчинени изречения показват, че видът на следствието определя вида на смисловото сходство: констативно-резултативният характер се съчетава с **целта**, изразена в целенасочено действие към очакван резултат; това съчетание води и до съюзна замяна в полза на изразената цел. Интензивно-резултативният характер логично съдържа и идеята за **начин и количество**, като съюзна замяна не е необходима поради смисловото единство на подчинителните връзки за количество и следствие.

Семантичен профил на използваните глаголи в конструкциите за следствие

Видът на следствието определя и присъствието на стативните глаголи: при интензивно-резултативните изречения стативните глаголи

стоят предимно в главното изречение, от което и тръгва резултатът, видим в подчиненото изречение. При констативно-резултативните изречения стативните глаголи се срещат в главното и в подчиненото изречение, като преобладават абстрактните глаголи, издаващи душевни или физически състояния. Употребен глагол за действие в подчиненото изречение също е лишен от признака „динамичност“ на действие, по-скоро се изтъква физическият резултат или променен признак на подлога в резултат от действието в главното изречение, както и „статично“ действие, логически обосновано от действието в главното изречение.

8.4. Изводи от анализа на имплицитните изречения за следствие

Простият инфинитив е общият изграждащ елемент в италианските имплицитни изречения за следствие и за цел. Употребената отрицателна форма в главния глагол отнема от характера на следствие на цялата конструкция. Подчинителната връзка в българския превод **толкова/така че** да придава финален характер (за цел). Това е поредното потвърждение за семантичния афинитет между изреченията за следствие и цел.

8.5. Изводи от анализа на безсъюзните сложни съставни изречения с причинно-следствена връзка

Анализът, следващ предложената класификация на Иван Недев показва, че безсъюзните изречения съвсем не са ошетени откъм наличие на причинно-следствен характер. Въпреки субективния критерий за определянето на причинността в безсъюзните изречения, в класификацията присъстват и обективни критерии. Такива критерии са например връзката между различните компоненти, която води след себе си разслояване на подкритерии, касаещи наличие или отсъствие на смислова непълнота, вид на смислова непълнота на първия компонент. Под „първи“ компонент Недев има предвид линейния и логически ред, според който даден компонент проявява смислова непълноценност/пълноценност спрямо следващия компонент в обхвата на сложното изречение. Наличието на този „първи“ компонент в анализа се оказва задължителен стълб в определянето и осмислянето на причинно-следствените отношения. Разбира се, предложените съюзни аналози са лесна проверка за наличие или отсъствие на причинно-следствена връзка. В примери-

те, които не позволяват такава проверка, роля играе факторът „житейски познания на носителите на езика“, при условие че „първият“ компонент е смислово пълноценен.

8.6. Изводи от анализа на простите двусъставни изречения с обстоятелствени пояснения за причина

Изразители на причинното отношение в този вид изречения са предлозите **поради** и **заради** с лека разлика в значението. Италианският им еквивалент е вече споменатият предлог **per** с причинна функция. Друг еквивалент на **поради/заради** е миналото причастие **visto**, съставен елемент от имплицитни причинни конструкции. Благодарение и на лексикалното си значение причастие то подсилва причинния характер. Когато двете прости изречения са отделени стилистично с точка, това не нарушава причинния характер, напротив – съществителното от простото изречение, изразяващо причината, е вербализирано чрез синонимен глагол. От своя страна глаголят подчертава подлога и получената конструкция добива причинен облик. Това поставя в неравностойно положение формите **заради** (с висок причинен показател) и италианският предлог **per** (с нисък причинен показател). Съединителният съюз **и** свързва смислово две изречения, които изразяват не само темпорални отношения, но и причинно-следствени. Причинно-следствени отношения могат да се открият не само чрез съединителния съюз **и**, но и да се допълнят от различни елементи с модално значение: наречието **вече**, противоположните **а** и **пък и**, които допринасят за обосновката в изказаното твърдение.

8.7. Общи изводи

Логичната природа на причинно-следствената връзка определя ясения ѝ семантичен и синтактичен профил, който предполага идентичен профил и в превода ѝ. Причинно-следствената връзка чрез двуезичния корпус показва многопластовост в изразяването си. Тя е или категорична и недвусмислена, или загатната чрез смислови отношения, а ако в едната страна липсва, то в другата тя е изразена чрез подходящи езикови средства. Прибавянето ѝ в езика-цел всъщност легитимира същността ѝ оттам, където тя формално липсва, но контекстуално е дала основание за характера си. Ролята на преводача тук е изключително важна,

защото той я представя като такава/или липса на такава на читателя от двете страни. Разгледаните езикови явления в превода на причинните конструкции и тези за следствие допринасят за тяхното „динамично“ звучене, което се колебае между стилистично обогатяване, но понякога и по-ниска степен на адекватност и вярност с оригинала. Всичките показани случаи на съюзно добавяне или замяна онагледяват богатството на езиковите ресурси в езика-оригинал и езика-цел. Контекстът както винаги е определящ фактор за преводаческия избор в името на адекватното звучене.

8.8. Приложимост на изследването

Владеенето и правилното боравене с причинните конструкции и тези за следствие в италиански език предполага по-високо ниво на владеене на езика. За разлика от други подчинени изречения от спектъра на причинно-следствена връзка, които изискват конюнктив, в изреченията за причина и следствие конюнктивът присъства в много по-малка степен, и то при определени условия. Все пак затрудняващ фактор в превода на тези конструкции би могла да бъде употребата на времената, която в италиански език почива на конкретни правила. В този смисъл практическата насоченост на изследването би подпомогнала ученици, студенти и преподаватели по италиански, които имат интерес към допълнително задълбочаване на езика чрез синтаксиса и превода на синтактичните конструкции. Книгата би била от полза и за преводачите, които понякога се „сблъскват“ с дълги периоди с преплитачи се различни смислови отношения, в които конструкциите за причина и следствие не винаги изпъкват. Предложените варианти на вече публикуван превод, в които функционално-семантичният анализ се смесва и със синтактичния, дават допълнителен поглед върху синтактико-семантичната структура на тези две конструкции.

Изследването насочва към бъдещи проучвания в областта на семантиката на причинно-следствената връзка в съпоставка между други двойки езици от романската група (италиански-френски, италиански-испански или други езикови комбинации), както и езици от две различни групи (италиански-английски). Основа на допълнително изследване могат да бъдат и останалите сложно-съставни изречения от спектъра на причинно-следствената връзка (финалните, условните, отстъпителните), обединени около семантичното ядро „основание“, разглеждано в различна степен.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин, Л., 1978. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство.
- Андрейчин, Л., и др., 1955. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство.
- Андрейчин, Л., К. Попов, Ст. Стоянов, 1977. *Граматика на български език*. София: Наука и изкуство.
- Апресян, Ю. Д., 1974. *Лексическая семантика*. Москва: Наука.
- Бенвенист, Е., 1993. *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство.
- Бояджиев, Т., 1986. *Българска лексикология*. София: Наука и изкуство.
- Бояджиев, Т., и др., 1999. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“.
- Буров, Ст., и др., 1994. *Съвременен тълковен речник на българския език*. Велико Търново: Елпис.
- Бъркалова, П., 2019. *Български синтаксис*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
- Войнов, М., Ал. Милев, 1990. *Латинско-български речник*. София: Наука и изкуство.
- Гандева, Р., и др., 1961. *Латинска граматика*. София: Наука и изкуство.
- Генадиева-Мутафчиева, З., 1970. *Подчинителният съюз ДА в съвременния български език*. София: Българска академия на науките.
- Генадиева-Мутафчиева, З., и др., 1983. *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2–3. София: Българска академия на науките.
- Георгиев, С., 1996. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар.
- Давидова, Д., 2009. Езиковият израз на фантастичното и на хиперболата в разкази на Радичков и техният превод на италиански език. В: *Годишник на департамент „Чужди езици и литератури“* [диск]. София: Нов български университет.
- Давидова, Д., 2023. *Съпоставително изследване на италианските и българските отстъпителни изречения*. Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. София: Нов български университет, 2021. Публикуван електронно от изд. Faber, Велико Търново.

- Данчев, А., 2001. *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Денчева, Е., 2007. За възможността да се разграничават сложно съставни изречения с подчинено финално от сложно съставни изречения с подчинено консекутивно изречение с помощта на граматични семи. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Факултет по класически и нови филологии*, том 9.
- Звезданов, Н., 1987. *Неосветените дворове на душата*. София: Наука и изкуство.
- Косериу, Е., 1990. *Лекции по общо езикознание*. София: Наука и изкуство.
- Куцаров, И., 1989. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.
- Лазарова, А., 1977. Към въпроса за видовете подчинени изречения в съвременния български език. *Език и литература*, № 3, 70–74.
- Лакова, М., 2012. За сложните съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за основание. *Български език*, № 1, 60–67.
- Лилова, А., 1981. *Увод в общата теория на превода*. София: Народна култура.
- Людсканов, А., 1963. Към въпроса за предмета на общата теория на превода. В: *Годишник на Софийския университет*, т. LVI. София: Наука и изкуство.
- Недев, И., 1992. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. Финансирано издание от ПЧБ, клон Силистра.
- Недев, И., 1996а. За класификацията на безсъюзните сложни изречения според особеностите на смисловите отношения между компонентите им. *Български език*, № 4.
- Недев, И., 1996б. За причинните и причинно-следствени смислови отношения в съюзните и в безсъюзните сложни изречения. *Български език*, № 5.
- Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Пашов, П., 1989. *Практическа българска граматика*. София: Народна просвета.
- Пенчев, Й., 1994. Модалност и време. *Съпоставително езикознание*, XIX, № 6.
- Петрова, С., 1974. *Структурно-семантична характеристика на сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени за причина*

- в съвременния български книжовен език. Дисертационен труд. София: СУ „Климент Охридски“, Фак. по слав. филологии.
- Петрова, С., 1995. *Асиметрия в Сложното изречение*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Петрова, С., 2008. *Сложно изречение и езикови равнища*. София: Skuprint.
- Пометкова, Я., 2012. *Изречения с усложнена семантична структура в българския език*. Русе: ЛЕНИ-АН.
- Попов, К., 1979. *Съвременен български език*. София: Наука и изкуство.
- Попов, К., 1998. *Синтаксис на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар.
- Раданова, Н., 2000. *Практическа италианска граматика*. София: Везни-4.
- Радева, П., 2002. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Сарамаго, Ж., 2023. *Пещерата*. Превод от италиански И. Чалъкова. София: Колибри.
- Станков, В., 1981. *Стилистични особености на българския глагол*. София: Народна просвета.
- Стойчев, В., 2009. *Философски речник*, превод от английски. София: Труд.
- Трифоне, П., М. Палермо, 2005. *Италианска граматика*. Превод от италиански И. Тонкин, Д. Карапеткова. София: Емас.
- Халачева, Св., 2004. Компонентите в тълкуването на глаголната семантика. *Годишник на ДЕО-ИЧС при СУ „Св. Климент Охридски“*, том 12.
- Храковский, В., 2004. *Типология уступительных конструкций*. Санкт Петербург: Наука.
- Чергова, В., 2015. Структура на категорията модалност в съвременния португалски език. В: М. Караджункова, съст. „*В началото бе слово*“. Юбилеен сборник по повод 65-годишнината на проф. Мария Китова-Василева. София: Нов български университет, 299–313.
- Шмит, Х., Г. Шишков, 1997. *Философски речник, основан от Хайнрих Шмит, преработен и допълнен от проф. д-р Георги Шишков*. Превод от немски Анастасия Рашева. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

- Bertinetto, P.M., 2001. Il verbo. In: Renzi et al. 2001.
- Dardano, T., 1990. *La lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Eco, U., 1991. Perché i libri allungano la vita. *L'Espresso*, 2 giugno.
- Fogarasi, M., 1983. *Grammatica italiana del novecento*. Roma: Bulzoni editore.
- Herczeg, G., 1959. *Sintassi delle proposizioni subordinate nella lingua italiana*. Budapest: Pubblicazioni dell'istituto italiano dell'università di Budapest, IX.
- Herczeg, G., 1977. *Studi di grammatica italiana*. Firenze: Accademia della Crusca.
- Kistler, M., 2014. Analyzing causation in light of intuitions, causal statements, and science. In: B. Copley, F. Martin, eds. *Causation in grammatical structures*. Oxford: Oxford University Press.
- Radanova, N., 2015. Il verbo bulgaro e la concordanza dei tempi. In: M. Караджункова, съст. „В началото бе словото“. Юбилеен сборник по повод 65-годишнината на проф. Мария Китова-Василева. София: Нов български университет, 43–53.
- Renzi, L., et al., eds. 2001. *Grande grammatica italiana di consultazione*. Vol. I–II. Bologna: Il Mulino.
- Serianni, L., 1988. *Grammatica italiana*. Milano: UTET.
- Simone, R., 1990. *Fondamenti di linguistica*. Bari–Roma: Laterza.
- Simone, R., 1993. *Introduzione all'italiano contemporaneo. La strutture*. Bari: Laterza.
- Tekavčić, P., 1972. *Grammatica storica dell'italiano*. Vol. II. *Morfosintassi*. Bologna: Il Mulino.
- Zingarelli, L., 1998. *Vocabolario della lingua italiana*. Dodicesima edizione. Bologna: Zanichelli.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Художествена литература на италиански език

- Agus, M., 2006. *Mal di pietre*. Roma: Nottetempo.
- Baricco, A., 2000. *Seta*. Milano: Rizzoli.
- Bassani, G., 1986. *Il giardino dei Finzi-Contini*. Milano: Mondadori, De Agostini.
- Calvino, I., 2012. *Gli amori difficili*. Milano: Mondadori.
- Carofiglio, G., 2013. *Il bordo vertiginoso delle cose*. Milano: Rizzoli.
- Tabucchi, A., 1996. *Sostiene Pereira*. Milano: Feltrinelli.
- Tamaro, S., 1982. *Va' dove ti porta il cuore*. Milano: Baldini e Castoldi.

Публикувани преводи от италиански на български

- Агус, М., 2008. *Лек за камъни*. Превод от италиански Нели Раданова. София: Колибри.
- Барико, А. 2004. *Коприна*. Превод от италиански Толя Радева. София: Унискорп.
- Басани, Дж., 2014. *Градината на Финци-Контини*. Превод от италиански Румяна Сарайдарова-Първанова. София: Сиела.
- Калвино, И., 2023. *Трудни любови*. Превод от италиански Сава Славчев. София: Колибри.
- Табуки, А., 2007. *Твърди Перейра*. Превод от италиански Нева Мичева. София: Колибри.
- Тамаро, С., 2011. *Върви накъдето те води сърцето*. Превод от италиански Бояна Петрова, Толя Радева. София: Рива.

Художествена литература на български език

- Гизгинджиев, Р., 2020. *Повече от любов*. София: Фабрика за книги.
- Господинов, Г., 1999. *Естествен роман*. Пловдив: Жанет 45.
- Господинов, Г., 2012. *Физика на тъгата*. Пловдив: Жанет 45.
- Дончев, А., 1983. *Време разделно*. София: Издателство на БЗНС.
- Левчев, Л., 1989. *Убий Българина!* София: Български писател.
- Радичков, Й., 1990. *Хора и свраки*. София: Народна младеж.
- Радичков, Й., 2000. *Свирепост на настроение*. Съст. Николай Звезданов. София: Анубис.
- Станев, Е., 2005. *Крадецът на праскови*. София: Захарий Стоянов.

Публикувани преводи от български на италиански

Gospodinov, G., 2012. *Fisica della malinconia*. A cura di Giuseppe dell'Agata. Roma: Voland.

Gospodinov, G., 2021. *Cronorifugio*. A cura di Giuseppe dell'Agata. Roma: Voland.

Dončev, A., 1973. *Manol e i suoi cento fratelli*. Traduzione dal bulgaro di Cicita Saccà. Milano: Longanesi.

Radičkov, J., 1983. *I racconti di Čerkazki*. Traduzione e cura di Danilo Manera. Casale Monferrato: Marietti.

Radičkov, J., 1999. *Gente, gazze, cavalli*. Traduzione dal bulgaro di Vera Petrova. Roma: Voland.

Stanev, E., 1995. *Il ladro di pesche*. Traduzione di Danilo Manera. Roma: Voland.

Книгата изследва причинно-следствените отношения в рамките не само на сложното съставно изречение, но и при безсъюзните изречения и простото двусъставно изречение. Двуетичният корпус придава многопластовост в изразяването на причинно-следствената връзка, а предложеният анализ на публикуваните преводни варианти дава обективен поглед към разглежданите конструкции с друг възможен или възможно най-адекватен вариант спрямо оригинала, отразяващ най-пълно и точно единството между форма и съдържание.

Книгата може да подпомогне изучаващите италиански в развиването и задълбочаването на техните езикови умения в областта на синтаксиса и превода на синтактичните конструкции. Тя е подходяща и за професионалните преводачи на художествена литература, изправени пред текстове с преплитачи се различни смислови отношения, в които конструкциите за причина и следствие невинаги изпъкват.

ISBN 978-619-233-344-7 (печатно издание)
ISBN 978-619-233-345-4 (електронно издание)